

ศึกษาการเจริญวิปัสสนาภาวนาในฉัปปาณโกปมสูตร
A STUDY OF VIPASSANA MEDITATION PRACTICE
IN CHAPPĀNAKOPAMA SUTTA

พระสมรรัตน์ รตนสโม (อุปคำ)

สารนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๑

ศึกษาการเจริญวิปัสสนาภาวนาในฉัปปาณโกปมสูตร

พระสมรรัตน์ รตนสโม (อุปคำ)

สารนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๑

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

**A Study of Vipassana Meditation Practice
in Chappānakopama Sutta**

Phra Somrat Ratanasamo (Upakham)

A Research Paper Submitted in Partial Fulfillment of
the Requirements for the Degree of
Master of Arts
(Vipassana Meditation)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
C.E. 2018

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับสารนิพนธ์
เรื่อง “ศึกษาการเจริญวิปัสสนาภาวนาในฉัปปาณโกปมสูตร” เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตาม
หลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา

(พระมหาสมบุญ วุฑฺฒิกโร, ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบสารนิพนธ์

ประธานกรรมการ

(รศ.ดร.มานพ น้การเรียน)

กรรมการ

(พระมหาชิต จานชิต, ดร.)

กรรมการ

(ผศ.ดร.วิโรจน์ คุ่มครอง)

อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์

ผศ.ดร.วิโรจน์ คุ่มครอง

ชื่อผู้วิจัย

(พระสมรัตน์ รตนสโม)

ชื่อสารนิพนธ์ : ศึกษาการเจริญวิปัสสนาภาวนาในฉัปปาณโกปมสูตร
ผู้วิจัย : พระสมรรัตน์ รตนสโม (อุปคำ)
ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (วิปัสสนาภาวนา)
อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์
 : ผศ. ดร.วิโรจน์ คุ่มครอง, ป.ธ. ๙, พธ.ม. (พระพุทธศาสนา), พธ.ด.
 (พระพุทธศาสนา)
วันเสร็จสมบูรณ์ : ๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒

บทคัดย่อ

สารนิพนธ์นี้มีวัตถุประสงค์ในการศึกษา ๒ ประการ คือ เพื่อศึกษาเนื้อหาและหลักธรรมสำคัญในฉัปปาณโกปมสูตร และเพื่อศึกษาการเจริญวิปัสสนาภาวนาในฉัปปาณโกปมสูตร โดยการศึกษาข้อมูลจากคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท และเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง รวบรวม สรุปวิเคราะห์เรียบเรียงและบรรยายเชิงพรรณนา

ผลการศึกษาพบว่า เนื้อหาในฉัปปาณโกปมสูตร พระพุทธเจ้าทรงอุปมาด้วยสัตว์ ๖ ชนิด คือ อุปมาอายตนะ ๖ เปรียบเหมือน งู จระเข้ นก สุนัข สุนัขจิ้งจอกและลิง ซึ่งมีสภาพที่ไหลไปกับอารมณ์ เมื่อไม่มีสติก็จะเกิดอุปทานกับอารมณ์ที่มากระทบ แต่เมื่อมีสติก็จะไม่ไปยึดมั่นในอารมณ์ โดยเหตุของพระสูตรนั้น พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมนี้แก่ภิกษุทั้งหลายขณะประทับอยู่ ณ พระเชตวัน เขตเมืองสาวัตถี ด้วยทรงปรารภถึงพระภิกษุผู้ทูลถาม ไม่สามารถอินทรีย์ไปสู่ชุมชนย่อมเป็นผู้ที่มีบาปกรรมติดตัวไป ความทุกข์ย่อมตามเขาเหมือนคนมีตัวเต็มไปด้วยแผล

การเจริญวิปัสสนาภาวนามีเป้าหมายเพื่อให้จิตได้เห็นประจักษ์แจ้งในขั้น ๕ โดยความเป็นสิ่งไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน บุคคล เรา เขา คือไม่มีผู้ใดสามารถบังคับบัญชาได้ตามที่ตนต้องการ ความเห็นประจักษ์แจ้งนี้ เรียกว่าวิปัสสนา คือรู้แจ้ง เห็นจริง ด้วยการกำหนดรู้สภาวะธรรมที่ปรากฏทางอายตนะภายในและอายตนะภายนอก ซึ่งฉัปปาณโกปมสูตรนี้มีเนื้อหาที่เกี่ยวกับการวิปัสสนาภาวนา คือ ๑) การเจริญวิปัสสนาภาวนาโดยกำหนดรู้อายตนะ ๑๒ เป็นกระบวนการการกำหนดรู้อายตนะภายนอก ๖ ๒) ในการกำหนดรู้อายตนะ ๖ ต้องมีความเพียรอย่างแรงกล้าในการกำหนดรู้ความเป็นจริงของอายตนะ เพื่อเป็นการสร้างบารมีด้วยความเพียร และการเจริญวิปัสสนาภาวนาอายตนะ ๖ เปรียบเทียบเหมือนสัตว์ ๖ ชนิด ได้แก่ ๑) ตาเปรียบเหมือนงู ๒) หูเหมือนจระเข้ ๓) จมูกเปรียบเหมือนนก ๔) ลิ้นเปรียบเหมือนสุนัขบ้าน ๕) กายเปรียบเหมือนสุนัขจิ้งจอก และ ๖) ใจเปรียบเหมือนลิง สัตว์ทั้ง ๖ นี้ นำแต่ความทุกข์ไม่สงบมาให้จิตตลอดเวลา

Research Paper Title : A Study of Vipassana Meditation Practice in Chappānakopama Sutta

Researcher : Phra Somrat Ratanasamo (Upakham)

Degree : Master of Arts (Vipassana Meditation)

Research Paper Supervisor

: Asst.Prof.Dr.Viroj Koomkrong, Pali IX., M.A. (Buddhist Studies), Ph.D. (Buddhist Studies)

Date of Completion : February 25, 2019

Abstract

This research paper aims at study the content and important principles in Chappānakopama Sutta, and study of Vipassana meditation practice in Chappānakopama Sutta. To do so, researcher had collected data from Theravada Buddhist scriptures and other related documents, analyzed, compiled and descriptive style.

By the study of content in Chappānakopama Sutta, it found out that this Sutta is a metaphor for the Six Āyatana by using the six different kinds of animals which are snakes, crocodiles, birds, dogs, foxes, and monkeys. This means they are the conditions that flow with emotions, without mindfulness they always fall into emotion grasping but when being ever-mindful, they will abandon emotion grasping. As the origin of this Sutta, the Buddha delivered teaching to Bhikkhus while staying at Jetavan monastery, Savatthi capital. He mentioned to immoral deeds of Bhikkhus who while traveling to villages without faculty awareness. bad results of actions will follow them. The suffering occupies him like a man with severe wounds.

The propose of Vipassana meditation practice is for seeing clearly Five Aggregates as impermanence, suffering, and non-self, non-person, not we and they in the sense that nobody can control them for their desire. This insight is called Vipassana which means realization, seeing the truth through observing the true state of mind which appears while outer and inner sensual organs contacting. In this Sutta, There are contents related to Vipassana as follow; 1) Vipassana meditation practice with knowing how the process of Twelve sensual bases function through six external sense bases, 2) for such practice, practitioners must hold the great effort for observing the reality of six sensual organs appearing and disappearing in order to accumulate effort perfection, this insight practice was compared like 6 types of animal which can be explain as follow; 1) eyes are like snakes, 2) ears are like the crocodiles, 3) nose is like the bird, 4) tongue is like the domestic dogs, 5) body is like the foxes, and 6) mind is like the monkeys. The said animals will cause difficulties, suffering, conflicts to mind.

กิตติกรรมประกาศ

เกล้า ฯ ขอประทานโอกาสกราบขอบพระคุณ พระเดชพระคุณเจ้าประคุณสมเด็จพระพุฒาจารย์ (สเมตต์) อุปสมมหาเถระ, ศาสตราจารย์พิเศษ, ป.ธ.๙, M.A., Ph.D.) รองอธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม เจ้าคณะใหญ่หนกลาง เจ้าอาวาสวัดพิชยญาติการาม วรวิหาร เป็นอย่างสูง ที่พระเดชพระคุณ ฯ ได้เปิดหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิปัสสนาภาวนา และศูนย์ปฏิบัติธรรม “ธรรมโมลี” ขึ้น ทำให้เกล้า ฯ นิสมิมีโอกาสได้เจริญวิปัสสนาภาวนาต่อเนื่องเป็นระยะเวลา ๗ เดือน อีกทั้งส่งผลให้เกิดการเจริญวิปัสสนาภาวนาแพร่หลายไปทั่วประเทศ ดังเป็นที่ประจักษ์ชัดในปัจจุบัน

กราบขอบพระคุณ พระราชสิทธิอาจารย์ (หลวงปู่ทองใบ ปภสฺสโร), พระภวนาพิศาลเมธี (ประเสริฐ มนต์เสวี), พระจักรพงษ์ ปิยธมโม และพระวิปัสสนาจารย์จากสำนักมหาสิริศาสนเยกิตา สหภาพเมียนมาร์ ที่มีเมตตาอนุเคราะห์ให้การฝึกอบรมการเจริญวิปัสสนาภาวนาตลอดระยะเวลา ๒ เดือน

ขอกราบขอบพระคุณ พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร,ดร. คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย, พระเทพสุวรรณเมธี, ดร. ผู้ช่วยอธิการบดีฝ่ายวิชาการ รักษาการผู้อำนวยการหลักสูตรบัณฑิตศึกษา, พระมหาโกมล กมล, ผศ. ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์, พระมหาณรงค์ฤทธิ์ ธรรมโสภณ, ผู้อำนวยการสำนักงานวิทยาเขต, ผศ.ดร.วิโรจน์ คุ้มครอง อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์, ดร.ชัยชาญ ศรีหามู ผู้แปลบทความย่อภาษาอังกฤษ และคณาจารย์ผู้ให้ความรู้ด้านวิชาการ ที่มีเมตตาอนุเคราะห์ให้คำแนะนำต่าง ๆ จนทำให้สารนิพนธ์ฉบับนี้เสร็จสมบูรณ์

ขอกราบขอบพระคุณ พระประเทือง ขนติโก, พระสุคนธ์ ปญฺญารโ เจ้าหน้าที่ตรวจรูปแบบ พร้อมทั้งเจ้าหน้าที่บรรณารักษ์ห้องสมุดที่อำนวยความสะดวกในการสืบค้นข้อมูลทำสารนิพนธ์ และเจ้าหน้าที่วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม ทุกฝ่าย ทุกท่านที่ช่วยประสานงานด้านต่าง ๆ ตลอดจนกัลยาณมิตรเพื่อนสหธรรมิกนิสิต วิปัสสนาภาวนารุ่น ๑๒ ทุกรูป/คน ที่ให้ความช่วยเหลือจนทำให้สารนิพนธ์ฉบับนี้เสร็จสมบูรณ์

ขอกราบขอบพระคุณ พระภวนาพัฒนานุสิฐ (สมัย สมโย) เจ้าอาวาสวัดคลองตาลอง ที่ถวายทุนการศึกษาแก่ข้าพเจ้า ให้มีโอกาสศึกษาหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิปัสสนาภาวนา และขอขอบคุณพระอุปัชฌาย์บิดาและมารดาผู้ให้ชีวิต ขอขอบคุณอุบาสิกอุบาสิกาที่สนับสนุนทุนทางการศึกษา ญาติโยมผู้อุปถัมภ์ ให้การสนับสนุนช่วยเหลือเกื้อกูลทุกสิ่งทุกอย่างจนสำเร็จได้ในครั้งนี้ กุศลเจตนาอันได้เกิดขึ้นแล้วแห่งการเข้าเจริญวิปัสสนาภาวนาและการจัดทำสารนิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัย ขอน้อมนำเป็นเครื่องสักการบูชาแด่พระรัตนตรัย บุพพการี ครูอุปัชฌาย์อาจารย์ และผู้มีอุปการคุณทุก ๆ ท่าน ขอให้ท่านเหล่านั้นจงประสบความสำเร็จเป็นอุปนิสัยตามส่งให้บรรลुซึ่งมรรค ผล นิพพาน ในอนาคตกาลอันใกล้นี้ ด้วยเทอญ

พระสมรรัตน์ รตนสโม (อุปคำ)

๒๐ มกราคม ๒๕๖๒

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ค
สารบัญ	ง
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ฉ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ คำถามวิจัย	๒
๑.๓ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๒
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย	๓
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๓
๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๔
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๗
๑.๘ ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย	๗
บทที่ ๒ เนื้อหาและสาระสำคัญในฉัปปาณโกปมสูตร	๘
๒.๑ นิยามความหมายของฉัปปาณโกปมสูตร	๘
๒.๑.๑ ความหมายตามหลักสัททนิย	๘
๒.๑.๒ ความหมายตามหลักอรรถนิย	๙
๒.๒ ความเป็นมาของฉัปปาณโกปมสูตร	๙
๒.๒.๑ เหตุเกิดของฉัปปาณโกปมสูตร	๙
๒.๒.๒ รูปแบบของฉัปปาณโกปมสูตร	๑๑
๒.๓ เนื้อหาและหลักธรรมของฉัปปาณโกปมสูตร	๑๓
๒.๓.๑ หลักอายตนะ	๑๓
๒.๓.๒ หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับอายตนะ	๑๘
๒.๓.๓ หลักอินทรีย์ในอายตนะ	๒๑
๒.๔ สรุปท้ายบท	๓๑

บทที่ ๓ การเจริญวิปัสสนาภาวนาในฉัปปาณโกปมสูตร	๓๓
๓.๑ การเจริญวิปัสสนาภาวนาโดยกำหนดรู้อายตนะ ๑๒ ในฉัปปาณโกปมสูตร	๓๔
๓.๑.๑ การกำหนดรู้อายตนะภายนอก ๖	๓๔
๓.๑.๒ การกำหนดรู้อายตนะภายใน ๖	๓๗
๓.๒ การเจริญวิปัสสนาภาวนาโดยกำหนดรู้อายตนะ ๖ ด้วยความเพียรในฉัปปาณโกปมสูตร	๓๙
๓.๒.๑ กำหนดรู้อารมณ์ของอายตนะ ๖	๓๙
๓.๒.๒ การกำหนดรู้อายตนะ ๖ ด้วยความเพียร	๔๒
๓.๒.๓ การกำหนดรู้อายตนะ ๑๒ ด้วยความเพียร	๔๓
๓.๓ การเจริญวิปัสสนาภาวนา อายตนะ ๖ เปรียบเทียบเหมือนสัตว์ ๖ ชนิด	๔๔
๓.๓.๑ ตาเปรียบเหมือนงู	๔๔
๓.๓.๒ หูเปรียบเหมือนจระเข้	๔๖
๓.๓.๓ จมูกเปรียบเหมือนนก	๔๙
๓.๓.๔ ลิ้นเปรียบเหมือนสุนัขบ้าน	๕๒
๓.๓.๕ กายเปรียบเหมือนสุนัขจิ้งจอก	๕๔
๓.๓.๖ ใจเปรียบเหมือนลิง	๕๖
๓.๔ สรุปท้ายบท	๕๘
บทที่ ๔ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๖๐
๔.๑ สรุปผลการวิจัย	๖๐
๔.๒ ข้อเสนอแนะ	๖๓
๔.๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย	๖๓
๔.๒.๒ ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป	๖๓
บรรณานุกรม	๖๔
ภาคผนวก	๖๗
ภาคผนวก ก. ภาษาบาลี	๖๘
ภาคผนวก ข. ภาษาไทย	๗๓
ภาคผนวก ค. อรรถกถาภาษาไทย	๗๘
ประวัติผู้วิจัย	๘๔

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

อักษรย่อในสารนิพนธ์ฉบับนี้ ใช้อ้างอิงจากพระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๙. ส่วนคัมภีร์อรรถกถาภาษาไทย ใช้ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๖๐.

การอ้างอิงพระไตรปิฎก จะระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า หลังอักษรย่อชื่อคัมภีร์ เช่น ที.สี. (ไทย) ๙/๑/๘ หมายถึง สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค ภาษาไทย เล่ม ๙ ข้อ ๑ หน้า ๘, ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๔๗/๒๖๒ หมายถึง สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค ภาษาไทย เล่ม ๑๘ ข้อ ๒๔๗ หน้า ๒๖๒ เป็นต้น

ส่วนคัมภีร์อรรถกถาคัมภีร์ จะระบุชื่อคัมภีร์ ลำดับเล่มหรือภาค (ถ้ามี)/หน้า เช่น ส.สพ.อ. (ไทย) ๓/๒๔๗/๑๖๔ หมายถึง สังยุตตนิกาย สารัตถปกาสินี สฬายตนวรรคอรรถกถา ภาษาไทย ภาค ๓ ข้อ ๒๔๗ หน้า ๑๖๔, อภิ.วิ.อ. (บาลี) ๔๗/๒๐๑-๒๐๒ หมายถึง อภิธรรมปิฎก วิภังค สมโมหวิโนทนีอรรถกถาบาลี ภาษาบาลี เล่ม ๔๗ หน้า ๒๐๑ ถึง หน้า ๒๐๒, อภิ.วิ.อ. (ไทย) ๔๗/๒๐๐. หมายถึง อภิธรรมปิฎก วิภังค สมโมหวิโนทนีอรรถกถา ภาษาไทย เล่ม ๔๗ หน้า ๒๐๐

คัมภีร์ฎีกาพระวินัยปิฎก จะระบุชื่อคัมภีร์ ลำดับภาค เช่น สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๓/๓๑ หมายถึง สารตถปิณีฎีกา ภาษาบาลี ภาค ๓ หน้า ๓๑ เป็นต้น

๑. คำอธิบายคำย่อในภาษาไทย

ก. คำย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก

		พระวินัยปิฎก	
เล่ม	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
๕	วิ.ม. (ไทย) = วินัยปิฎก	มหาวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก (บาลีและไทย)

เล่ม	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์		ภาษา
๙	ที.สี. (ไทย) = สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	สีลขันธวรรค	(ภาษาไทย)
๑๐	ที.ม. (บาลี) = สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวคคปาติ	(ภาษาบาลี)
	ที.ม. (ไทย) = สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
๑๑	ที.ปา. (บาลี) = สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฏิกวคคปาติ	(ภาษาบาลี)
	ที.ปา. (ไทย) = สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฏิกวรรค	(ภาษาไทย)
๑๒	ม.มฺ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มุลป็นณาสก	(ภาษาไทย)
๑๓	ม.ม. (ไทย) = สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมป็นณาสก	(ภาษาไทย)
๑๔	ม.อฺ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	อุปรป็นณาสก	(ภาษาไทย)
๑๕	ส.ส. (ไทย) = สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค	(ภาษาไทย)

๑๖	ส.นิ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	นิทานวรรค	(ภาษาไทย)
๑๘	ส.สพ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สพายนวรรค	(ภาษาไทย)
๑๙	ส.ม. (ไทย) = สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
๒๑	อง.จตุกก. (ไทย) = สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๖	ขุ.เถร. (บาลี) = สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เถรคาถาปาติ	(ภาษาบาลี)
	ขุ.เถร. (ไทย) = สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เถรคาถา	(ภาษาไทย)
๓๒	ขุ.อป. (ไทย) = สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อปทาน	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

เล่ม	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
๓๔	อภิ.สง. (ไทย)	= อภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณี	(ภาษาไทย)
๔๐	อภิ.ป. (บาลี)	= อภิธรรมปิฎก ปญฺฐานปาติ	(ภาษาบาลี)
	อภิ.ป. (ไทย)	= อภิธรรมปิฎก ปญฺฐาน	(ภาษาไทย)

ข. คำย่อชื่อคัมภีร์อรรถกถา

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
ส.สพ.อ. (ไทย) = สังยุตตนิกาย	สารัตถปกาสินี สพายนวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก

คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
อภิ.วิ.อ. (บาลี)	= อภิธรรมปิฎก วิภังค สมโมหวิโนทนีอรรถกถาปาติ	(ภาษาบาลี)
อภิ.วิ.อ. (ไทย)	= อภิธรรมปิฎก วิภังค์ สัมโมหวิโนทนีอรรถกถา	(ภาษาไทย)

ค. คำย่อชื่อคัมภีร์ฎีกา

ฎีกาพระวินัยปิฎก

เล่ม	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
๓	สารัตถ.ฎีกา (ไทย)	= สารัตถทีปนีฎีกา	(ภาษาไทย)
	สารัตถ.ฎีกา (บาลี)	= สารัตถทีปนีฎีกา	(ภาษาบาลี)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่มีหลักธรรมคำสอนที่เป็นไปเพื่อความหลุดพ้น จากกองแห่งทุกข์ ดับกิเลสที่เป็นเครื่องเศร้าหมองด้วยปัญญาญาณ พระพุทธองค์ทรงหลุดพ้นจากวิภวสงสารโดยสิ้นเชิง^๑ ด้วยวิธีการเจริญวิปัสสนาภาวนา และพัฒนาปัญญาที่พระพุทธองค์ทรงค้นพบด้วยพระองค์เอง คือ ศีล สมาธิ ปัญญา และความจริงอันประเสริฐที่สุด ซึ่งถือเป็นหลักธรรมของพระพุทธศาสนา และด้วยพระมหากรุณาธิคุณ พระพุทธองค์จึงทรงนำมาแสดงแก่เหล่าพุทธบริษัททั้งหลาย ภายใต้ศักยภาพของแต่ละบุคคล ด้วยเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติ^๒ สู่หนทางแห่งความหลุดพ้นจากบ่วงแห่งกิเลส และเห็นประจักษ์แจ้งพระนิพพานในที่สุด

ฉัปปาณโกปมสูตรเป็นพระสูตรที่มาจากพระสูตรต้นปิฎก สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค ว่าด้วยเรื่องอุปมาเหมือนสัตว์ ๖ ชนิด คือ งู จระเข้ นก สุนัข สุนัขจิ้งจอก ถึงว่า ภิกษุผู้ไม่สำรวมย่อมถูกชาวบ้านตำหนิติเตียน เหมือนคนมีแผลพุพองทั่วร่างกาย เข้าป่าหาญาคา ได้รับความทุกข์เพราะถูกต่อ ญาคาที่มดตำ และใบหญ้ามดกัดแล้วทรงแสดงความไม่สำรวมอินทรีย์เหมือนการจับสัตว์ ๖ ชนิดมาผูกไว้ด้วยกัน สัตว์ตัวไหนมีแรงมากก็ดึงตัวที่หลุดไปด้วย ส่วนความสำรวมอินทรีย์เหมือนการจับสัตว์ ๖ ชนิดนั้นมาผูกไว้กับหลัก สัตว์ทั้ง ๖ ชนิดนั้น ก็ไม่สามารถหนีไปได้ เมื่อถอดความจากอุปมาแล้ว ก็ได้สาระธรรมในการเจริญวิปัสสนาภาวนา

หลักธรรมที่สำคัญในฉัปปาณโกปมสูตร คือ หลักอายะตนะ ๑๒ ประกอบด้วย อายตนะภายนอก ๖ คือ รูปอายตนะ(รูป) สัททอายตนะ(เสียง) คันธอายตนะ(กลิ่น) รสอายตนะ(รส) โผฏฐัพพอายตนะ (สัมผัสทางกาย) ธัมมอายตนะ คือ อารมณ์ที่เกิดขึ้นกับใจ และอายตนะภายใน ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ทั้งอายตนะภายนอก และ อายตนะภายใน อุปมาเหมือนสัตว์ ๖ ชนิด ที่มีความต่างกัน ซึ่งพระพุทธองค์ได้จำแนกออกเป็น ๒ ส่วน ได้แก่ ๑) การไม่สำรวมอินทรีย์ของภิกษุ จิตย่อมถูกกิเลสครอบงำ ไหลไปกับอารมณ์ที่กระทบทวารทั้ง ๖ ย่อมมีโทษมาก เพราะไม่ได้เจริญกายคตาสติ ๒) การสำรวมอินทรีย์ที่เกิดจากการเจริญกายคตาสติ คือ มีสติรู้เท่าทันอารมณ์ที่กระทบทวารทั้ง ๖ เห็นอารมณ์เหล่านั้นดับไป เช่นนี้ย่อมรู้ชัดในเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติ ตามความเป็นจริง อันเป็นที่ดับไปโดยไม่เหลือแห่งธรรมที่เป็นบาปอกุศลเหล่านั้นที่เกิดขึ้นแล้ว ด้วยอำนาจต้นเหตุที่ถูกผูกไว้ที่หลัก คือ กายคตาสติ (ในที่อื่นเทียบกายเหมือนหลัก เทียบสติเหมือนเชือกผูก) ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความหลุดพ้น เพื่อให้สัตว์ทั้งหลายมีความรู้ มีความเข้าใจ เนื้อหาธรรมในการเจริญวิปัสสนาภาวนา เพื่อสู่เป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา โดยมี

^๑ ส.ส. (ไทย) ๑๕/๕๖๖/๑๗๔.

^๒ ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๓๖/๒๕๓.

จุดหมายจุดเดียว คือ ความพ้นทุกข์ พระองค์ไม่ทรงสรรเสริญการสอนให้ติดอยู่แค่สวรรค์ หรือพรหมโลกเท่านั้น แต่สอนให้รู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละภพทั้ง ๓” เพราะสวรรค์หรือพรหมโลกแม้จะเป็นสุคติภูมิก็จริง แต่ยังเป็นการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏอยู่ ยังไม่พ้นไปจากความทุกข์ได้ การเจริญวิปัสสนาภาวนาจึงเป็นหลักที่สำคัญ ที่จะทำให้เห็นประจักษ์แจ้งตามความเป็นจริงในพระไตรลักษณ์ เข้าสู่พระนิพพานได้ ด้วยการเจริญวิปัสสนาภาวนา

การเจริญวิปัสสนาภาวนานั้น มีจุดมุ่งหมาย เพื่อให้จิตได้เห็นประจักษ์แจ้ง ในชั้น ๕ ว่าเป็นอนิจจัง ไม่เที่ยง ทุกขัง เป็นทุกข์ อนัตตา ไม่ใช่เป็นตัวตน บุคคล เรา เขา คือ เราไม่สามารถที่จะบังคับบัญชามันได้ตามที่บุคคลทั่วไปเข้าใจกัน ความเห็นประจักษ์แจ้งนี้ เรียกว่า วิปัสสนา คือ เพราะสามารถระลึกราคะกิเลสได้ จึงชื่อว่าเจโตวิมุตติ เพราะสามารถวิชชาได้ จึงชื่อว่าปัญญาวิมุตติ”เป็นการตัดกระแสแห่งราคะกิเลสได้อย่างเด็ดขาดสิ้นเชิง กำจัดสาเหตุที่ก่อให้เกิดการถือกำเนิดในภพใหม่^๓ ต้องกำหนดรู้สภาวะธรรมหรืออารมณ์ที่ปรากฏทางอายตนะภายในและอายตนะภายนอก ที่เป็นปัจจัยของการเกิดผัสสะ ให้มีความกำหนดยินดี ในรูปที่พึงรู้ด้วยตา เสียงที่พึงรู้ด้วยหู กลิ่นที่พึงรู้ด้วยจมูก รสที่พึงรู้ด้วยลิ้น โผฏฐัพพะที่พึงรู้ด้วยกาย และธรรมารมณ์ที่พึงรู้ด้วยใจ ซึ่งธรรมเหล่านี้กระทบกันหรือเกิดผัสสะเข้าแล้วเป็นปัจจัยให้กามคุณเกิดขึ้น ที่ก่อให้เกิดเวทนาความรู้สึกรู้สุขหรือทุกข์ ขณะที่สัมผัสทำให้เกิดสัญญาความจำได้หมายรู้สิ่งที่เคยสัมผัส ความยินดี ความพอใจ ทางตากระทบรูปเกิดความพอใจในรูป

หูกระทบเสียง เกิดความพอใจในเสียง เป็นต้น ซึ่งทำให้ไหลซึมซ่านไปย้อมจิต ให้กระทำแต่ในเรื่องที่เป็นในฝ่ายต่ำทรามหรืออกุศลกรรมโดยมีอวิชชา เป็นเครื่องขวางกั้นจิตไม่ให้เกิดปัญญา ซึ่งเป็นผลที่ทำให้มนุษย์หรือสัตว์ทั้งหลายเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏ

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาตามหัวเรื่องหลักธรรมอายตนะด้วยการเจริญวิปัสสนาภาวนาในฉัปปาณโกปมสูตร ซึ่งมีเนื้อหา และสาระสำคัญเกี่ยวกับหลักธรรม คือ อายตนะภายในและอายตนะภายนอกนี้มีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งต่อการสำรวจอินทรีย์^๔ เพื่อเป็นการสร้างองค์ความรู้ที่สามารถน้อมนำมาเป็นบาทฐานในการเจริญวิปัสสนาภาวนา และสามารถตอบคำถามของผู้เจริญวิปัสสนาภาวนาได้อย่างถูกต้อง ตรงตามความเป็นจริง เป็นประโยชน์แก่อกุลแก่พระพุทธศาสนาสืบต่อไป

๑.๒ คำถามวิจัย

๑.๒.๑ เนื้อหาและหลักธรรมสำคัญในฉัปปาณโกปมสูตรเป็นอย่างไร

๑.๒.๒ การเจริญวิปัสสนาภาวนาในฉัปปาณโกปมสูตรเป็นอย่างไร

๑.๓ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๓.๑ เพื่อศึกษาเนื้อหาและหลักธรรมสำคัญในฉัปปาณโกปมสูตร

๑.๓.๒ เพื่อศึกษาการเจริญวิปัสสนาภาวนาในฉัปปาณโกปมสูตร

^๓ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๕๕/๙๙.

^๔ ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๐๗/๑๙๕.

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

การศึกษาครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยผู้วิจัยมุ่งเน้นศึกษาถึงเนื้อหาและหลักธรรมายตนะที่เกี่ยวกับการเจริญวิปัสสนากาวนาในฉัปปาณโกปมสูตร โดยผู้วิจัยแบ่งขอบเขตของงานวิจัยเป็นสองส่วน คือ ขอบเขตด้านเอกสาร เพื่อกำหนดเอกสารที่ใช้ในงานวิจัย และขอบเขตด้านเนื้อหาเพื่อกำหนดเนื้อหาประเด็นต่าง ๆ ที่จะศึกษาในงานวิจัยครั้งนี้ โดยมีรายละเอียดดังนี้

๑.๔.๑ ขอบเขตด้านเอกสารการศึกษา

การศึกษาด้านเอกสารครั้งนี้ ผู้วิจัยศึกษาเฉพาะเนื้อหาและหลักธรรมายตนะ การเจริญวิปัสสนากาวนาในฉัปปาณโกปมสูตร ที่ได้กำหนดขอบเขต คือ คัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ.๒๕๓๙ คัมภีร์พระพุทธศาสนา ฎีกา อื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง ซึ่งเป็นเนื้อหาที่มีรายละเอียดที่ลึกซึ้งลงไป เช่น คัมภีร์วิสุทธิมรรค คัมภีร์วิปัสสนาทีปฎีกา คัมภีร์อภิมมัตถสังคหะและปรมัตถทีปนี ตลอดจนถึงหนังสือ เอกสารตำรา ได้แก่หนังสือมหาสติปัฏฐานสูตร รจนาโดย พระโสภณมหาเถระ(มหาสีสยาตอ)ผลงานทางวิชาการ และงานวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง แล้วนำมา สรุป เรียบเรียง นำเสนอแบบบรรยายเชิงพรรณนา

๑.๔.๒ ขอบเขตด้านเนื้อหาการศึกษา

การศึกษาด้านเนื้อหาครั้งนี้ ผู้วิจัยศึกษาเฉพาะเนื้อหาและหลักธรรมายตนะที่เกี่ยวข้องกับการเจริญวิปัสสนากาวนาในฉัปปาณโกปมสูตร โดยมีขอบเขตศึกษาว่าตามอายตนะภายในและอายตนะภายนอก เพื่อชำระรากะกิเลส และการดำเนินชีวิตตามหลักการเจริญวิปัสสนากาวนา ที่ให้ถึงความดับสิ้นแห่งรากะกิเลส คืออายตนะ ผู้วิจัยมีความประสงค์จะค้นคว้าในรายละเอียดหลักธรรมายตนะในฉัปปาณโกปมสูตร เกี่ยวกับข้อที่เป็นเหตุเกิดแห่งอายตนะและเหตุดับของอายตนะ หลักธรรมและการเจริญวิปัสสนากาวนา เพื่อความดับสิ้นแห่งอายตนะที่มีอยู่ในฉัปปาณโกปมสูตรเป็นต้น แล้วนำมา สรุป เรียบเรียง นำเสนอแบบบรรยายเชิงพรรณนา

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

๑.๕.๑ ฉัปปาณโกปมสูตร หมายถึง พระสูตรที่ว่าด้วยอุปมาเหมือนสัตว์ ๖ ชนิด ด้วยธรรมปริยายที่เป็นไปในส่วนแห่งการชำระกายตนะภายใน หรืออินทรีย์ ๖ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ และอายตนะภายนอก หรืออารมณ์ ๖ ได้แก่ รูปายตนะ สัททายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ โผฏฐัพพายตนะ และ อัมมายตนะ ที่แสดงถึงโทษของการไม่สำรวม และกล่าวถึงคุณของการสำรวมจนสามารถเห็นเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติ

๑.๕.๒ การเจริญวิปัสสนากาวนา หมายถึง การพิจารณาสภาวะรูปธรรม และสภาวะนามธรรม ในปัจจุบันตามความเป็นจริง ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ตามไตรลักษณ์ การเจริญวิปัสสนากาวนา ย่อมทำให้เกิดวิมุตติบรรลุป็นพระอรียบุคคล

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการทำวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยจะดำเนินการวิจัยโดยศึกษาข้อมูลที่เป็นหลักฐานจาก พระไตรปิฎก อรรถกถา ปกรณ์วิเสส เป็นลำดับ และจากเอกสารที่ผู้ทรงคุณวุฒิได้ศึกษาค้นคว้าแล้ว เผยแพร่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน ในเบื้องต้นผู้วิจัยได้สำรวจเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังต่อไปนี้

๑.๖.๑ คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเถรวาท

๑) พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เนื่องในมหามงคลสมัย ฉลองราชสมบัติ ๕๐ ปี ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และเนื่องในมหามงคลสมัยเฉลิม พระชนมายุ ๕ รอบของสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พุทธศักราช ๒๕๓๙

๒) พระไตรปิฎก พร้อมอรรถกถา ภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ.๒๕๕๘

๑.๖.๒ ตำราทางวิชาการและเอกสารที่เกี่ยวข้อง

๑) สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ) พบว่า การเจริญปัญญาเข้าไป เห็นแจ้งเป็นพิเศษในสภาวะธรรม (รูปนาม) ตามความเป็นจริง คือ เห็นแจ้งพิเศษในอารมณ์ต่างๆ ที่ปรากฏทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ โดยความเป็นรูป นาม และเห็นแจ้งเป็นพิเศษในอารมณ์ต่างๆ ที่มาปรากฏทางตา หู จมูก เป็นต้น โดยความเป็นของไม่เที่ยง (อนิจจะ) เป็นทุกข์ (ทุกขะ) ไม่ใช่ตัวตน (อนัตตา) และไม่สวยงาม (อสุภะ) ที่พิเศษนอกจากอนิจจวิปัสสาส สุขสัญญาวิปัสสาส อตตสัญญาวิปัสสาส และสุขสัญญาวิปัสสาส^๕

๒) พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ) ได้อธิบายไว้ในหนังสือ “วิปัสสนากรรมฐาน ภาคปฏิบัติ” ว่า ปหานปธาน เพียรละ ได้แก่เพียรละบาปที่เกิดขึ้นแล้วให้เสื่อมไป คือ เพียรละอนุสัยกิเลสทั้ง ๗ ประการนั่นเอง เพราะกิเลสเหล่านี้หรือบาปเหล่านี้เกิดขึ้นมาแล้ว ตั้งแต่ภพก่อนชาติก่อน และยังจะเกิดต่อไปอีกไม่มีวันสิ้นสุดยุติลงได้ ในเมื่อบุคคลไม่ละให้เด็ดขาด คือ เป็นสมุจเฉตปหาน ตัดรากทิ้งได้เมื่อใด เมื่อนั้นแหละจึงจะชื่อว่าละได้เด็ดขาด^๖

๓) พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ) รจนา พระคันธสाराภังค์ แปล วิปัสสนานัย เล่ม ๑ อธิบายไว้ว่าการใช้สติสำรวมอินทรีย์ เพื่อไม่ให้เกิดกิเลสในขณะที่วิญญาน ๖ คือ จิตที่เห็นได้ ยิน รู้กลิ่น ลิ้มรส รู้สัมผัส และนึกคิดเรื่องราวต่างๆ กำลังรับรู้อารมณ์ ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และธรรมารมณ์ ที่มาปรากฏทางทวารทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ชื่อว่า อินทรีย์สังวรศีล^๗

^๕ สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ ศาตราจารย์พิเศษ, ป.ธ.๙, MA. Ph.D.), **อริยวัฏสัพพิทา ปฏิปทาอันเป็นวงศ์แห่งพระอริยเจ้า**, (กรุงเทพมหานคร: หจก. ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า ๓๖-๓๗.

^๖ พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ, ป.ธ.๙), **วิปัสสนากรรมฐาน ภาคปฏิบัติ**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ กู๊ดมอร์นิ่ง, ๒๕๔๘), หน้า ๑๙๘-๑๙๙.

^๗ พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), รจนา, พระคันธสाराภังค์ แปล, **วิปัสสนานัย เล่ม ๑**, (นครปฐม: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีเอไอ เซ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๑๒.

๔) **พระพรหมคุณาภรณ์** (ป. อ. ปยุตฺโต) อธิบาย รายละเอียดเกี่ยวกับอายตนะภายในไว้ในหนังสือ “พุทธธรรม” ว่า “อายตนะภายในหรือทวาร ๖ นั้น มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “อินทรีย์ ๖” คำว่า อินทรีย์ แปลว่า ภาวะที่เป็นใหญ่ หมายถึงสิ่งที่ทำหน้าที่ ที่เป็นใหญ่ เป็นเจ้าหน้าที่ หรือเป็นเจ้าการในเรื่องนั้น ๆ เช่น ตาเป็นเจ้าการในการรับรู้รูป หูเป็นเจ้าการในการรับรู้เสียง เป็นต้น อินทรีย์ ๖ คือ จักขุนทรีย์ โสณินทรีย์ ฆานินทรีย์ ชิวหินทรีย์ กายินทรีย์ และมนินทรีย์ คำว่า อินทรีย์ นิยมใช้กับอายตนะ ในขณะที่ทำหน้าที่ของมันในชีวิตจริง และเกี่ยวกับจริยธรรม เช่นการสำรวมจักขุนทรีย์ เป็นต้น ส่วนอายตนะนิยมใช้ในเวลาพูดถึงสภาวะที่อยู่ในกระบวนการธรรม เช่นว่า อาศัยจักขุ อาศัยรูป เกิดจักขุวิญญาน เป็นต้น และเมื่อพูดถึงตัวสภาวะลักษณะ เช่นว่า จักขุไม่เที่ยง เป็นต้น^๘

๕) **พระภัททันตะอาสภมหาเถระ** แสดงแนวทางการเจริญวิปัสสนาไว้ในหนังสือวิปัสสนาที่ป็นีกูกว่า หลักในการเจริญวิปัสสนานั้น พึงเริ่มแต่สิ่งที่เห็นได้ง่ายและชัดต่อรูป ในอารมณ์ที่กำหนดนั้น นามเป็นอารมณ์ที่ละเอียดประณีต เห็นได้ยากยิ่งกว่ารูป ดังนั้นในระยะเริ่มแรกของวิปัสสนาญาณบุคคล พึงให้กำหนดรูปก่อน^๙

๑.๖.๓ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑. **พระวิสุทธินญาณเมธี** (ไพฑูริย์ กตปุณฺโณ) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาอิริยาบถเดินในการปฏิบัติวิปัสสนากาวนา” พบว่า อายตนะ ๑๒ คือ การปฏิบัติวิปัสสนากาวนาที่มีปรากฏในมหาสติปัฏฐานสูตร ซึ่งมีทั้งหมด ๔ หมวด คือ กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน สติเข้าไปตั้งมั่นพิจารณาเห็นกายในกาย เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน สติเข้าไปตั้งมั่นเห็นเวทนาในเวทนา จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน สติเข้าไปตั้งมั่นเห็นจิต ในจิต และ ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน สติเข้าไปตั้งมั่นเห็นธรรมในธรรม^{๑๐}

๒. **พระมหาสมณีก เทชปณฺโณ** (สินสุทธิ) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างขั้น ๕ กับอายตนะ ๑๒ ในการเจริญวิปัสสนากาวนาในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท” พบว่า อายตนะ ๑๒ เป็นเครื่องต่อที่สำคัญระหว่างภายใน ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ กับภายนอก ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะและธรรมารมณ์ เป็นปัจจัยให้เกิดทุกข์ หรือพ้นทุกข์ได้ ซึ่งชีวิตของมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายที่ต้องตกอยู่ในสังสารวัฏอย่างไม่มีที่สิ้นสุด เพราะมีอายตนะเป็นเครื่องต่อที่สำคัญ คือ ตาต่อกับรูป หูต่อกับเสียง จมูกต่อกับกลิ่น ลิ้นต่อกับรส กายต่อกับสัมผัสทางกาย ใจต่อกับธรรมารมณ์^{๑๑}

^๘ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์ ในเครือ บริษัท สำนักพิมพ์เพ็ทแอนด์โฮม จำกัด, ๒๕๕๙), หน้า ๓๖.

^๙ พระภัททันตะ อาสภมหาเถระ อัครมหาภิกษุญาณจริยะ ดร., **วิปัสสนาที่ป็นีกู ฉบับพิมพ์รวมเล่มใน ๑๐๐ ปี อัครมหาภิกษุญาณจริยะ**, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่งจำกัดมหาชน, ๒๕๕๔), หน้า ๒๓๑.

^{๑๐} พระวิสุทธินญาณเมธี (ไพฑูริย์ กตปุณฺโณ), “ศึกษาอิริยาบถเดินในการปฏิบัติวิปัสสนากาวนา”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), บทคัดย่อ.

^{๑๑} พระมหาสมณีก เทชปณฺโณ (สินสุทธิ), “ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างขั้น ๕ กับอายตนะ ๑๒ ในการเจริญวิปัสสนากาวนาในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), บทคัดย่อ.

๓) **พระไพบูลย์ วิบุโล** (สุดใจ) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาอินทรีย์สังวรในการปฏิบัติ วิปัสสนาภาวนาในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท” พบว่า อินทรีย์ ๖ หมายถึงความเป็นใหญ่ สภาพที่เป็นใหญ่ในกิจของตน ธรรมที่เป็นเจ้าการ ในการทำหน้าที่หนึ่งๆ เช่น ตา เป็นใหญ่ หรือเป็นเจ้าการในการเห็น หูเป็นใหญ่ในการได้ยิน วิริยะเป็นเจ้าการในการครอบงำเสียซึ่งความเกียจคร้าน เป็นต้น อินทรีย์สังวร สำหรับอินทรีย์ ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ไม่ให้ยินดียินร้ายในเวลาเห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส ถูกต้องโผฏฐัพพะ รู้ธรรมารมณด้วยใจ ระวังไม่ให้กิเลสครอบงำใจในเวลารับรู้ อารมณ์ทางอินทรีย์ ๖ อินทรีย์สังวร...^{๑๒}

๔) **พระบุญธรรม อธิจิตโต** (สිරสะสา) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาจิตและเจตสิกในจิตตานุปัสสนาภาวนา” พบว่า ธรรมชาติที่รู้อารมณ์ คือ สภาพะรู้สิ่งต่างๆ ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจโดยผ่านทางอายตนะ ๖ การรู้สีผ่านตาเป็นการเห็น การรู้เสียงผ่านหูเป็นการได้ยิน การรู้กลิ่นผ่านจมูกเป็นการรู้กลิ่น การรู้รสผ่านลิ้นเป็นการลิ้มรส การรู้สิ่งที่สัมผัสผ่านร่างกายเป็นสัมผัส และการรับรู้ทางใจเป็นการนึกคิด^{๑๓}

๕) **พระวรรณะ มหาคมภิโร** (โตน้อย) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาวิธีการนำเสนอเรื่องอายตนะ ๖ ในหนังสือทวาร ๖ ของทันตแพทย์ สม สุจิรา” พบว่า อายตนะ คือ เครื่องต่อภายนอกกับภายใน,สิ่งที่รับรู้แบ่งออกเป็น ๒ ประการ คือ ๑) อายตนะภายใน หมายถึง เครื่องต่อภายใน หรือเครื่องรับรู้ที่เรียกว่าอินทรีย์มี ๖ คือ จักขุ (ตา) โสตะ (หู) ชานะ (จมูก) ชิวหา (ลิ้น) กาย (กาย) มโน (ใจ) ๒) อายตนะภายนอก หมายถึงเครื่องต่อภายนอก หรือสิ่งที่ถูกรู้มี ๖ คือ รูป (รูป) สัททะ (เสียง) คันธะ (กลิ่น) รส (รส) โผฏฐัพพะ (สิ่งที่ต้องกาย) ธรรมารมณ (อารมณ์ที่เกิดกับใจ)^{๑๔}

จากการศึกษาทบทวนเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่า การเจริญวิปัสสนาภาวนาเพื่อเป็นกระบวนการที่เป็นไปในส่วนของการชำระการละกิเลสในพุทธศาสนา โดยพบการวิจัยที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องเพียงพอต่อการวิจัยครั้งนี้ ทำให้ผู้วิจัยได้อาศัยหลักธรรม แนวคิด เพื่อเป็นฐานในการศึกษาเนื้อหาหลักธรรมในอายตนะที่เกี่ยวกับการเจริญวิปัสสนาภาวนาในฉัปปาณโกปมสูตรตามหลักสติปัฏฐานสืบต่อไป

^{๑๒} พระไพบูลย์ วิบุโล (สุดใจ), “ศึกษาอินทรีย์สังวรในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), บทคัดย่อ.

^{๑๓} พระบุญธรรม อธิจิตโต, (สිරสะสา), “การศึกษาจิตและเจตสิกในจิตตานุปัสสนาภาวนา”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), บทคัดย่อ.

^{๑๔} พระวรรณะ มหาคมภิโร (โตน้อย), “ศึกษาวิธีการนำเสนอเรื่องอายตนะ ๖ ในหนังสือทวาร ๖ ของทันตแพทย์ สม สุจิรา”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), บทคัดย่อ.

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาเนื้อหาและหลักธรรมายตนะในฉัปปาณโกปมสูตรที่เกี่ยวกับการเจริญวิปัสสนาภาวนา ในงานวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) โดยมุ่งศึกษาข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหาและหลักธรรมายตนะที่ปรากฏในพระสูตร คือ ธรรมที่เป็นปริยายในส่วนแห่งการชำระราคะกิเลส ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะและธรรมารมณ์ โดยกล่าวถึงลักษณะ เหตุเกิด ความต่าง... ความดับและข้อเจริญวิปัสสนาภาวนาให้ถึงความดับ ของธรรมทั้ง ๖ ประการเหล่านี้ ว่ามีความเกี่ยวข้องกันอย่างไรกับการเจริญวิปัสสนาภาวนา แล้วนำมาสรุป บรรยายเชิงพรรณนา ดังต่อไปนี้

๑.๗.๑ เก็บรวบรวมข้อมูลที่ใช้ประกอบการวิจัยซึ่งได้แก่เอกสารที่มีเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย โดยรวบรวมจากแหล่งต่าง ๆ ได้แก่ หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โดยแยกเป็นประเภท ดังนี้

๑) ศึกษาข้อมูล จากคัมภีร์พระไตรปิฎก ฉบับภาษาไทย อรรถกถา และปกรณ์วิเสส รวมทั้งเอกสารที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหาและหลักธรรมายตนะที่ปรากฏในฉัปปาณโกปมสูตร ที่เกี่ยวกับการเจริญวิปัสสนาภาวนา

๒) รวบรวมข้อมูลจาก งานวิจัย วิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งส่วนที่เป็นคำอธิบายจากหนังสือ เอกสารฉบับต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย

๑.๗.๒ ศึกษาข้อมูลที่เป็นในส่วนของเนื้อหาและหลักธรรมายตนะในฉัปปาณโกปมสูตร ที่เกี่ยวข้องกับการเจริญวิปัสสนาภาวนา

๑.๗.๓ เรียบเรียงเนื้อหาและหลักธรรมายตนะในฉัปปาณโกปมสูตร ที่เกี่ยวข้องกับการเจริญวิปัสสนาภาวนา เป็นรูปแบบองค์ความรู้ใหม่

๑.๗.๔ นำเสนอผลการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหาและหลักธรรมายตนะในฉัปปาณโกปมสูตร ที่เกี่ยวข้องกับการเจริญวิปัสสนาภาวนา โดยการ เรียบเรียง และบรรยายเชิงพรรณนา

๑.๘ ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

๑.๘.๑ ทำให้ทราบเนื้อหาและหลักธรรมสำคัญในฉัปปาณโกปมสูตร

๑.๘.๒ ทำให้ทราบการเจริญวิปัสสนาภาวนาในฉัปปาณโกปมสูตร

บทที่ ๒

เนื้อหาและสาระสำคัญในฉัปปาณโกปมสูตร

พระธรรมเทศนาที่พระพุทธองค์ทรงสั่งสอนเป็นไปเพื่อความหลุดพ้นของเวไนยสัตว์ผู้แสวงหาความสุขอันไพบูลย์ ซึ่งธรรมเหล่านั้นเป็นไปเพื่อรู้แจ้งในอริยสัจ ๔ ได้แก่ รู้ทุกข์ ละสมุทัย แจ้งนิโรธ และเจริญมรรค โดยมีหลักการปฏิบัติที่พระพุทธองค์ได้ทรงวางไว้ คือ ศีล สมาธิ และปัญญา เรียกว่าสิกขา คือ สิ่งที่ต้องศึกษา ซึ่งหลักการปฏิบัติเหล่านี้ต้องเริ่มจากการมีสติในการสำรวมอายตนะที่เรียกว่าอินทรีย์สังวร เมื่อจิตมีการสำรวมระวางอย่างต่อเนื่อง ย่อมเป็นเหตุปัจจัยให้สิกขาทั้ง ๓ สมบูรณ์ ในพระสูตรต้นตปิฎก สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค ฉัปปาณโกปมสูตร เป็นพระสูตรที่พระพุทธองค์ทรงให้ความสำคัญกับการสำรวมระวางในอายตนะทั้ง ๖^๑ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ซึ่งพระพุทธองค์ทรงชี้ให้เห็นโทษของการไม่สำรวมอินทรีย์ ย่อมทำให้เกิดความยึดมั่นในชีวิต และชี้ให้เห็นคุณของการมีอินทรีย์สังวร ย่อมเป็นเหตุให้ละความยึดมั่นในชีวิต การศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยจึงได้กำหนดประเด็นศึกษาหลักธรรมในฉัปปาณโกปมสูตรไว้ ดังนี้

๒.๑ นิยามความหมายของฉัปปาณโกปมสูตร

๒.๒ ความเป็นมาของฉัปปาณโกปมสูตร

๒.๓ เนื้อหาและหลักธรรมของฉัปปาณโกปมสูตร

๒.๔ สรุปท้ายบท

๒.๑ นิยามความหมายของฉัปปาณโกปมสูตร

๒.๑.๑ ความหมายตามหลักสัททณัย

ฉัปปาณโกปมสูตรเป็นหลักธรรมที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับการอุปมาอุปไมยในการสำรวมอินทรีย์กับการไม่สำรวมอินทรีย์ ซึ่งมีความของชื่อพระสูตร ดังนี้

คำว่า ฉัปปาณโกปมสูตรตัดเป็น ฉ = ๖ ปาณ = สัตว์ + อุปม = คำอุปมา + ฉัปปาณโกปม = สัตว์ ๖ ชนิด ศัพท์ว่า สุตต ศัพท์เดิมเป็น สุตต ศัพท์ (ลง ลี ปฐมาวิภัติ ฝ่ายเอกวจนะ เอา ลี กับ อ ที่สุดศัพท์แห่ง สุตต เป็น อ สำเร็จรูปเป็น สุตต) แปลว่า สูตรหรือพระสูตร ปาพจน์ พระพุทธพจน์^๒ ดังนี้

^๑ ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๔๗/๒๖๒-๒๖๕.

^๒ พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙, ราชบัณฑิต) รวบรวม-แปล, ศัพท์วิเคราะห์, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: เลียงเชียง, ๒๕๕๐), หน้า ๗๑๗.

ดังนั้น ฉัปปาณโกปมสูตร หมายถึง ว่าด้วยอุปมาด้วยสัตว์ ๖^๓ ชนิด ที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติของจิตที่ไหลไปกับอารมณ์ทั้ง ๖ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ

๒.๑.๒ ความหมายตามหลักอรรถนัย

ความหมายของฉัปปาณโกปมสูตรปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๘ ว่าด้วยอุปมาด้วยสัตว์ ๖ ชนิด คือ อุปมาอายตนะ ๖ เปรียบเหมือน งู จระเข้ นก สุนัข สุนัขจิ้งจอก และลิง มีสภาพที่ไหลไปกับอารมณ์ เมื่อไม่มีสติก็จะเกิดอุปาทานกับอารมณ์ที่มากระทบ แต่เมื่อมีสติก็จะไม่ไปยึดมั่นในอารมณ์ พระอรรถกถาจารย์ให้ความหมายไว้

อายตนะพึงเห็นเหมือนสัตว์ ๖^๔ ชนิด คือ ตัณหาพึงเห็นเหมือนเชือกที่เหนียว อวิชชาพึงเห็นเหมือนปมในท่ามกลาง (ที่ขมวดไว้) ในทวารใด ๆ อารมณ์มีกำลังมาก อายตนะนั้น ๆ ย่อมเหนียวอารมณ์นั้น ๆ เข้ามา แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงนำอุปมานี้เปรียบเทียบกับสิ่งที่พึงเห็นสมกัน หรือด้วยสามารถแสดงให้เห็นความต่างกันแห่งอายตนะทั้งหลาย

จากข้อความข้างต้น ฉัปปาณโกปมสูตรในความหมายในอรรถนัย คือ การอุปมาด้วยสัตว์ ๖ ชนิด เพื่อให้เกิดความเข้าใจเรื่องจิตได้ง่ายขึ้น เพราะจิตเป็นสิ่งที่เข้าใจได้ยาก มีความสลับซับซ้อน เป็นเรื่องระดับปรมัตถ์ ดังนั้นการอุปมาจิตที่ออกสู่อารมณ์ทั้ง ๖ เหมือนธรรมชาติของสัตว์ทั้ง ๖ ชนิดนั้นทำให้ผู้ฟังเกิดปัญญาในคำสอนของพระพุทธเจ้าได้มากขึ้น^๕

๒.๒ ความเป็นมาของฉัปปาณโกปมสูตร

๒.๒.๑ เหตุเกิดของฉัปปาณโกปมสูตร

ในพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ขณะประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ในพระสูตรดังกล่าว พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเหตุดังข้อความที่ปรากฏว่า “ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ ก็ฉันทันเหมือนกัน จะไปสู่น้ำหรือจะไปสู่ป่าก็ตาม จะมีทักท้วงว่า “ท่านรูปนี้ทำอย่างนี้ มีความประพฤติอย่างนี้ เป็นผู้ไม่สะอาดเป็นดุจหนามคอยทิ่มแทงชาวบ้าน” เธอทั้งหลายรู้ว่า “ภิกษุนั้นเป็นดุจหนาม” พึงทราบความสำรวมและความไม่สำรวม”^๖

จากข้อความข้างต้น เหตุของพระสูตรนั้นพระพุทธองค์ปรารภถึงพระภิกษุผู้ทุศีล ไม่สำรวมอินทริยไปสู่ชุมชนย่อมเป็นผู้ที่มีบาปกรรมติดตัวไป พระอรรถกถาจารย์อธิบายว่า “บุคคลผู้ทุศีล พึงทราบว่า เหมือนคนมีตัวเต็มไปด้วยแผล ทุกข์ที่เกิดภิกษุผู้ถูกเพื่อนสหธรรมจารีในที่นั้นกล่าวอยู่ว่า ผู้นั้นเป็นผู้กระทำความเล่านี พึงทราบเหมือนทุกข์โหม่นสที่เกิดขึ้นแก่บุรุษนั้น ผู้ถูกหน่อหญ้าคาแทง และมีตัวถูกใบไม้ที่มีหนาม ซึ่งเปรียบด้วยคมดาบบาดเอา”^๗

^๓ ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๔๗/๒๖๒-๒๖๕.

^๔ ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๔๗/๒๖๒-๒๖๕.

^๕ ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๔๗/๒๖๒-๒๖๕.

^๖ ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๔๗/๒๖๒.

^๗ ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๔๗/๒๖๒.

ดังนั้นเหตุของพระสูตรนั้น พระพุทธองค์ตรัส ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ด้วยเหตุที่ภิกษุผู้เป็นปุถุชนไม่สำรวมในทวารทั้ง ๖ ทำให้เกิดความไม่เลื่อมใสต่อผู้ที่พบเห็น และเป็นกรรมที่บุคคลนั้นเป็นผู้ได้รับเอง

ฉปายโกปมสูตร พระผู้มีพระภาคเจ้าแสดงธรรมด้วยอุปมาโวหารว่า ภิกษุผู้ไม่สำรวมย่อมถูกชาวบ้านตำหนิตีเดียเหมือนคนมีแผลพุพองทั่วร่างกาย เข้าป่าหญาคา ได้รับความทุกข์เพราะถูกต่อหญาคาที่มดตำและใบหญ้าบาด แล้วส่งแสดงความไม่สำรวมอินทรีย์เหมือนการจับสัตว์ ๖ ชนิดมาผูกไว้ด้วยกัน สัตว์ตัวไหนมีแรงมากก็ดึงตัวที่ไปด้วย ส่วนความสำรวมอินทรีย์เหมือนการจับสัตว์ ๖ ชนิดนั้นมาผูกไว้กับหลัก สัตว์ทั้ง ๖ ชนิด นั้นก็ไม่สามารถหนีไปได้ ซึ่งเหตุเกิดของพระสูตรนี้จัดอยู่ในประเภท “อัตตชมาสยะ”^๙ เหตุแห่งการแสดงธรรมตามพระอัยยาศัยของพระองค์เอง โดยไม่ต้องมีผู้ใดทูลอาราธนาเป็นเหตุ ๑ ใน ๔ เหตุแห่งการแสดงธรรมของพระผู้มีพระภาคที่พระอรุณกถาจารย์ผู้รจนาคัมภีร์สังคยวาทสนี (คัมภีร์อรรถกถา อธิบายความในทีฆนิกาย) อธิบายว่า พระผู้มีพระภาคอีกทั้งเหล่าพระสาวก มีเหตุแห่งการแสดงธรรมแก่พุทธบริษัทตามสถานที่ต่าง ๆ ๔ ประการ^{๑๐} คือ

๑) อัตตชมาสยะ เหตุแห่งการแสดงธรรมตามพระอัยยาศัยของพระองค์เอง โดยไม่ต้องมีผู้ใดทูลอาราธนา เช่น อากังขยสูตร พระสูตรที่ทรงแสดงธรรมไปตามเนื้อหาโดยไม่มีการถาม – ตอบและไม่มีผู้ใดทูลถาม พระสูตรนี้พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ณ พระวิหารเชตวัน เขตพระนครสาวัตถี โดยทรงมุ่งแสดงอานิสงส์ของศีลเป็นสำคัญ และยกความหวัง ๑๗ ประการ ซึ่งเป็นเรื่องที่คนทั่วไปอยากได้ มาเป็นจุดเริ่มต้นแห่งการพัฒนาจิตของ ผู้หวัง คือ ไม่ว่าจะหวังอะไร ใน ๑๗ ประการนั้น ความหวังไม่ได้เกิดขึ้นลอยๆ แต่ผู้หวังต้องลงมือปฏิบัติด้วย แล้วทรงแสดงวิธีปฏิบัติ โดยเริ่มจากการรักษาศีล ปฏิบัติธรรมเจริญสมณะกัมมัฏฐานและวิปัสสนากัมมัฏฐาน ซึ่งเป็นการพัฒนาทางจิต และผลของการแสดงพระสูตรนี้ ทำให้ภิกษุทั้งหลายที่มาฟังต่างมีใจยินดีชื่นชมในพระภาชิต^{๑๑}

๒) ปริชมาสยะ เหตุแห่งการแสดงธรรมตามอัยยาศัยของผู้อื่น ที่ทรงตรวจดูด้วยพระญาณก่อนเสด็จไปโปรด โดยทรงมุ่งประโยชน์เป็นการเฉพาะสำหรับผู้ฟัง เช่น มหาราหุโลวาหสูตร พระสูตรที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่พระราหุล ในขณะที่ท่านมีอายุ ๑๘ ปี ซึ่งเป็นวัยที่กำลังคำนึงถึงเรือนร่างหรือรูปร่างทั้งของตนเองและผู้อื่น จึงทรงสอนให้พิจารณาชั้น ๕ และกัมมัฏฐานอีกหลายอย่าง เพื่อบรรเทาความพอใจและความกำหนัดในเรือนร่าง และผลของการแสดงพระสูตรนี้ ทำให้พระราหุลมีใจยินดีชื่นชมในพระภาชิต^{๑๒}

๓) ปุจฉาสิกะ เหตุแห่งการแสดงธรรมตามคำทูลถาม เช่น วมมิกสูตร พระสูตรที่ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่พระกุมารกัสสปะ โดยทรงตอบปริศนาธรรม ๑๕ ข้อ ของเทวดา ที่พระกุมาร

^๘ ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๔๗/๒๖๔-๒๖๕.

^๙ ที.ส. (ไทย) ๙/๑/๘.

^{๑๐} ที.ส. (ไทย) ๙/๑/๘.

^{๑๑} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๖๔-๖๙/๕๖-๖๒.

^{๑๒} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๑๓-๑๒๑/๑๒๕-๑๓๓.

กัสสปะนำมาทูลถาม เป็นบรรยายโวหาร แบบถาม - ตอบ เช่น พระกุมารกัสสปะ ถามว่า อะไรชื่อว่า จอมปลวก พระผู้มีพระภาคตอบว่า ร่างกาย ดังนี้ เป็นต้น และผลของการแสดงพระสูตรนี้ ทำให้ พระกุมารกัสสปะมีใจยินดีชื่นชมในพระภาชิต^{๑๓}

๔) อัตถุปปัตติกะ เหตุแห่งการแสดงธรรมตามเรื่องหรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในขณะนั้น ๆ เช่น มหาสุญญตสูตร พระสูตรที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายมีท่าน พระอานนท์ เป็นต้น ณ นิโครธาราม เขตกรุงกบิลพัสดุ์ เกี่ยวกับสุญญตาวិหารธรรม (ธรรมอันเป็นเครื่องอยู่ด้วยความว่างของพระชินาสพทั้งหลาย)^{๑๔} ว่าด้วยโทษของการอยู่คลุกคลีด้วยหมู่คณะของภิกษุหลายรูปที่มาพักอยู่รวมกัน โดยทรงดำหนิพร้อมกับอธิบายวิธีการฝึกให้มีสุญญตาวิหารธรรม วิธียู่ด้วยสุญญตาวิหารธรรม และเหตุผลโดยละเอียด และผลของการแสดงพระสูตรนี้ ทำให้พระอานนท์มีใจยินดีชื่นชมในพระภาชิต^{๑๕}

๒.๒.๒ รูปแบบของฉัปปาณโกปมสูตร

พระสูตรแต่ละสูตรในพระสุตตันตปิฎก ล้วนมีรูปแบบอย่างใดอย่างหนึ่งหรือหลายอย่าง ในรูปแบบ ๙ อย่างแห่งพุทธพจน์ ที่มีชื่อเฉพาะว่า “นวัจจสัทธุศาสน์” (คำสั่งสอนของพระศาสดามี องค์ ๙) คือ

๑) สุตตะ คือ ระเบียบคำที่เป็นความเรียงแสดงหรือบรรยายข้อธรรมให้ผู้ฟังเห็นประจักษ์ บางกรณีอาจบรรยายเป็น อุปมาโวหารก็มีหรือตั้งประเด็นปัญหาขึ้นถามแล้วตอบเองก็มี เช่น ระเบียบ คำในพระสูตรทั่วไป รวมทั้งในพระวินัยปิฎก และคัมภีร์นิตเทส (จุฬนิตเทส และมหานิตเทส ผลงาน ของพระสารีบุตรเถระ)

๒) เคยยะ คือ ระเบียบคำที่เป็นประเภทร้อยกรองผสมกับคำประเภทร้อยแก้ว เช่น ระเบียบคำในพระสูตรทั้งหลายที่มีคาถาประพันธ์

๓) เวยยาकरणะ คือ ระเบียบคำที่เป็นประเภทร้อยแก้วล้วน เช่น ระเบียบคำในพระ อภิธรรมทั้งหมดและพระสูตรทั้งหลายที่ไม่มีคาถาประพันธ์

๔) คาถา คือ ระเบียบคำที่เป็นประเภทร้อยกรองล้วน เช่น ระเบียบคำในธรรมบท (ขุ.ธ.) เถรคาถา(ขุ.เถร.) เถรีคาถา (ขุ.เถรี.)

๕) อุทาน คือ ระเบียบคำที่พระผู้มีพระภาคทรงเปล่งออกมาโดยมิได้ทรงนึกไว้ก่อน อาจ เป็นคำประเภทเวยยาकरणะก็มี เป็นคำประเภทคาถาก็มี เช่น ระเบียบคำในคัมภีร์อุทาน (มี ๘๒ สูตร)

๖) อิติวุตตะกะ คือ ระเบียบคำที่มีการกล่าวอ้างข้อความอื่นมาประกอบโดยมีคำว่า “วุตตัม เหนติ ภควตา”(สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้) เป็นคำเชื่อมความเพื่อนำเข้าสู่คาถาหรือพุทธพจน์ เช่น ระเบียบคำในคัมภีร์อิติวุตตะกะ (มี ๑๑๐ สูตร)

^{๑๓} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๔๙-๒๕๑/๒๖๗-๒๗๓.

^{๑๔} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒/๕๖.

^{๑๕} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๘๕-๑๘๖/๒๒๒-๒๓๓.

๓) ชาตกะ คือ ระเบียบคำที่มุ่งเล่าเรื่องในอดีต เป็นบุพพจรียา เช่น ระเบียบคำในคัมภีร์ชาตกะ หรือชาตก ซึ่งเป็นประเภทร้อยกรองหรือคาถาล้วน

๔) อัปภูตธรรม คือ ระเบียบคำที่แสดงถึงเรื่องที่น่าอัศจรรย์ไม่เคยมี เช่น ระเบียบคำในพระสูตรทั้งหลายที่กล่าวถึงอัปภูตธรรม

๕) เวทลละ คือ ระเบียบคำแบบถาม-ตอบ เช่น ระเบียบคำในพระสูตรที่เป็นปจฺฉาวลิกะ คือที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงตามคำทูลถาม แต่มีลักษณะสำคัญ ๒ อย่าง คือ (๑) ทูลถามเพื่อขอความรู้ (เวทญฺจ) (๒) ผู้ทูลถามฟังแล้วพอใจตั้งใจ (ตฺถุจฺฉิยฺจ) ทูลถามต่อไปอีก เช่น ระเบียบคำในจุฬ-เวทลลสูตร มหาเวทลลสูตร สักกปณฺหสูตร สัมมาทิฏฺฐิสูตร มหาปณณฺมสูตร^{๑๖}

ซึ่งรูปแบบของฉฺปายมโกปมสูตรเป็นแบบสุดตะ คือการอุปมาโวหาร ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสไปตามเรื่องหรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในขณะนั้น ๆ เรียกว่า อตฺถูปปตฺติกะ^{๑๗} ดังนี้

...ภิกษุทั้งหลาย บุรุษจับสัตว์ ๖ ชนิดซึ่งมีที่อยู่ต่างกัน มีที่หากิน ต่างกันแล้วผูกด้วยเชือกที่เหนียว คือ จับงูแล้วผูกด้วยเชือกที่เหนียว จับจระเข้แล้วผูกด้วยเชือกที่เหนียว จับนกแล้วผูกด้วยเชือกที่เหนียว จับสุนัขแล้วผูกด้วยเชือกที่เหนียว จับสุนัขจิ้งจอกแล้วผูกด้วยเชือกที่เหนียว จับลิงแล้วผูกด้วยเชือกที่เหนียว ขมวดเป็นปมไว้ตรงกลางแล้วจึงปล่อยไป ลำดับนั้น สัตว์ทั้ง ๖ ชนิดซึ่งมีที่อยู่ต่างกัน มีที่หากินต่างกัน เหล่านั้นพึงตั้งไปสู่ที่หากินและที่อยู่ของตน ๆ คือ งูตั้งไปด้วยต้องการว่า “จักเข้าไปสู่จอมปลวก” จระเข้ตั้งไปด้วยต้องการว่า “จักลงน้ำ” นกตั้งไปด้วยต้องการว่า “จักบินขึ้นสู่อากาศ” สุนัขตั้งไปด้วยต้องการว่า “จักเข้าบ้าน” สุนัขจิ้งจอกตั้งไปด้วยต้องการว่า “จักเข้าป่าช้า” ลิงตั้งไปด้วยต้องการว่า “จักเข้าป่า” เมื่อใดสัตว์ทั้ง ๖ ชนิด นั้นต่างก็จะไปตามใจของตนพึงลำบาก เมื่อนั้นสัตว์เหล่านั้นก็พึงตกอยู่ในอำนาจ ไปตามสัตว์ที่มีกำลังกว่า แม้ฉันใด ข้อนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ภายคตาสติที่ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งไม่เจริญ ไม่ทำให้มากแล้ว ตาย่อมมุดภิกษุนั้นไปในรูปที่น่าพอใจ รูปที่ไม่น่าพอใจเป็นของน่าเกลียด ฯลฯ ลิ่นย่อมมุด ฯลฯ ใจย่อมมุดภิกษุไปในธรรมารมณ์ที่น่าพอใจ ธรรมารมณ์ที่ไม่น่าพอใจเป็นของน่าเกลียดภิกษุทั้งหลาย ความไม่สำรวมเป็นอย่างนี้แล^{๑๘}

จากเนื้อหาที่ยกมา พระพุทธองค์อุปมาธรรมชาติของสัตว์ ๖ ชนิด ที่มีความแตกต่างกันในการหากิน เปรียบเหมือนจิตที่ออกไปสู่อายตนะทั้ง ๖ ที่มีอารมณ์ในการรับรู้ที่ต่างกัน แม้จะมีการรับรู้ อารมณ์ที่หลากหลาย จิตก็มีลักษณะที่คล้ายกันคือการไหลไปกับอารมณ์ คือ ความยินดียินร้าย เพราะการไม่มีสตินั่นเอง

^{๑๖} ที.ส. (ไทย) ๙/๙/๙-๑๐.

^{๑๗} สุเทพ พรหมเลิศ, พระไตรปิฎกศึกษา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: ไทยรายวัน การพิมพ์, ๒๕๕๒), หน้า ๑๙-๒๐.

^{๑๘} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๔๗/๒๖๓-๒๖๕.

๒.๓ เนื้อหาและหลักธรรมของฉัปปาณโกปมสูตร

เนื้อหาของฉัปปาณโกปมสูตรที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๘ พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ ๑๐ สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค พระพุทธองค์ตรัสหลักธรรมเกี่ยวกับโทษของการไม่สำรวมอินทรีย์และประโยชน์ของการสำรวมอินทรีย์ ซึ่งปรากฏข้อความว่า “ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน จะไปสู່บ้านหรือจะไปสู່ป่าก็ตาม จะมีผู้ชักท้วงว่า “ท่านรูปนี้ทำอย่างนี้ มีความประพฤติอย่างนี้ เป็นผู้ไม่สะอาดเป็นดุจหนามคอยทิ่มแทงชาวบ้าน” เธอทั้งหลายรู้ว่า “ภิกษุนั้นเป็นดุจหนาม” แล้วพึงทราบความสำรวมและความไม่สำรวมต่อไป^{๑๙} ซึ่งหลักธรรมที่ปรากฏในฉัปปาณโกปมสูตร มีรายละเอียด ดังนี้

๒.๓.๑ หลักอายตนะ

หลักธรรมแรกที่ปรากฏในฉัปปาณโกปมสูตรพระพุทธองค์ตรัสถึงการไม่สำรวมอินทรีย์ของพระภิกษุผู้เข้าไปชุมชน ไม่ประกอบด้วยอินทรีย์สังวร ทำให้เกิดความยินดีอันตรายกับอารมณ์ที่เข้ามากระทบ เปรียบเหมือนสัตว์ ๖^{๒๐} ชนิด เมื่อกล่าวถึงอินทรีย์แล้วต้องประกอบด้วยองค์ธรรม คือ อายตนะ ๖ คือ อายตนะ แปลว่า ที่เชื่อมต่อให้เกิดความรู้ แตนต่อความรู้ แบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖^{๒๑}

อายตนะ แปลว่า ที่ต่อหรือแดน หมายถึง ที่ต่อกันให้เกิดความรู้ แตนเชื่อมต่อให้เกิดความรู้ หรือแหล่งที่มาของความรู้ แปลอย่างง่าย ๆ ว่า ทางรับรู้ มี ๖ อย่าง ดังที่เรียกในภาษาไทยว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ โลกนั้นปรากฏลักษณะอาการแก่นุษย์เป็นส่วน ๆ ด้าน ๆ ไป เท่าที่มนุษย์จะมีแดนหรือเครื่องมือสำหรับรับรู้ คือเท่ากับจำนวนอายตนะ ๖ นั้นเอง สิ่งที่ถูกหรือลักษณะอาการต่าง ๆ ของโลก เรียกชื่อว่าอายตนะเหมือนกัน ดังนั้น แตนต่อความรู้ภายใน จึงเรียกว่าอายตนะภายใน มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าทวารหรืออินทรีย์ ๖ และแดนต่อความรู้ภายนอกเรียกว่าอายตนะภายนอกได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส อายตนะภายนอก ๖ สามารถจัดลงในชั้น ๕ ได้ ดังนี้

๑) อายตนะ ๕ คู่แรก (จักขุ-รูป โสต-สัททะ ฆานะ-คันธะ ชิวหา-รส กาย-โณภูมัพพะ)
อยู่ในรูปชั้น ๕

๒) อายตนะภายในที่ ๖ คือ มโน หรือใจ อยู่ในวิญญานชั้น ๕

๓) อายตนะภายนอกที่ ๖ คือ ธรรม หรือธรรมารมณ์ อยู่ในชั้น ๔ คือ นามชั้น ๓ (เวทนา สัญญา สังขาร) และรูปชั้น ๕ (เฉพาะที่เป็นสุขุมรูปเท่านั้น เช่น อากาศธาตุ ความเป็นหญิง ความเป็นชาย ความเบา ความอ่อนสลาย ความสืบทอด ความทรุดโทรม การขยายตัว ความแปรสลายของรูป เป็นต้น) กับทั้งนิพพานซึ่งเป็นภาวะพ้นจากชั้น ๕^{๒๒}

^{๑๙} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๔๗/๒๖๒.

^{๒๐} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๔๗/๒๖๒-๒๖๕.

^{๒๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๕๔๕.

^{๒๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๓๙.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) ได้ให้ความหมายของ आयตนะไว้ว่า आयตนะ (อ่านว่า อา-ยะ-ตะ-นะ) แปลว่า ที่เชื่อมต่อ, เครื่องติดต่อ หมายถึงสิ่งที่ เป็นสื่อสำหรับติดต่อกัน ทำให้เกิดความรู้ขึ้น แบ่งเป็น ๒ อย่างคือ (๑) आयตนะภายใน หมายถึงสื่อเชื่อมต่อที่อยู่ในตัวคน มี ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ทั้งหมดนี้เป็นที่เชื่อมต่อกับอายตนะภายนอก (๒) आयตนะภายนอก หมายถึงสื่อเชื่อมต่อที่อยู่นอกตัวคน มี ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ ทั้งหมดนี้เป็นคู่กับอายตนะภายใน เช่น รูปคู่กับตา หูคู่กับเสียง เป็นต้น आयตนะภายนอกนี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อารมณ์ เมื่อตาเห็นรูป เรียกว่าสัมผัส รู้ว่ามีการเห็น เรียกว่า วิญญาณเกิดความรู้สึกรู้ขึ้นเมื่อตาเห็นรูป เรียกว่า เวทนา^{๒๓}

พระราชนิเวศรังสี คัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทสรังสี) ได้ให้ความหมายของอายตนะไว้ว่า आयตนะ หมายถึง บ่อเกิดหรือสื่อสัมพันธ์ บ่อเกิดหรือสื่อสัมพันธ์อะไรสัมพันธ์ของ आयตนะทั้งสอง แล้วเกิดอารมณ์ขึ้น บ่อน้ำก็คือสายของน้ำที่ออกมาจากใต้ดิน แล้วไหลเนื่องติดต่อกันกับน้ำที่อยู่ข้างนอกไม่ขาดสายนั่นเอง आयตนะมีตาเป็นต้น เมื่อสัมผัสกับรูปแล้วก็ติดต่อสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องถึงประสาทเข้ามาหาใจ แล้วใจก็รับเอามาเป็นอารมณ์ ถ้าดีก็ชอบใจ สนุกเพลิดเพลิน หรรษา ถ้าไม่ดีก็ไม่ชอบใจ คับแค้นเป็นทุกข์โหม่นสต่อไป आयตนะอื่น ๆ มีหูเป็นต้น ก็มีนัยเช่นเดียวกัน^{๒๔}

ป.หลงสมบุญ ได้ให้ความหมายของ आयตนะ ไว้ว่า आयตนะ (นปฺ.) ที่เป็นที่มาร่วมกัน, ที่เป็นที่มาประชุมกัน, ที่เป็นที่มาพร้อมกัน, ที่ประชุม, ที่เป็นที่ต่อ, ที่เป็นที่มาต่อ, แตนติดต่อกัน, เหวล้วย, ที่อยู่, ประเทศที่เกิด, บ้านเกิดเมืองนอน, บ่อ, บ่อเกิด, อากร, เหตุ, หมู่, ผุ้ง, ปทปฺรณะ (การทำบทำให้เต็มให้สละสลวย), ลัทธิ อุ. ติตถายตนํ ลัทธิเดียรลัทธิ. आयปุพฺโพ, ตนฺ วิตถาเร, อ. อถวา, आयปุพฺโพ, ยตฺ ปยตเน, ยุ. ส. आयตन^{๒๕}

อุทัย บุญเย็น ได้ให้ความหมายของอายตนะไว้ว่า आयตนะ แปลว่า ที่ต่อ ที่เกิด แตนเชื่อมต่อ หมายถึงทางรับรู้ คือรับรู้อายตนะภายนอก โดยจับคู่กัน เช่น ตาเห็นรูป เป็นต้น เพราะเป็นช่องทางรับรู้ आयตนะภายใน จึงเรียกได้อีกอย่างหนึ่งว่าทวาร เพราะถูกรู้ आयตนะภายนอก จึงเรียกได้อีกอย่างหนึ่งว่า อารมณ์ (แปลว่าสิ่งยึดเหนี่ยวจิต) ในภาษาธรรม นิยมพูดว่า आयตนะภายในคู่กับอายตนะภายนอก และทวารคู่กับอารมณ์ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ แต่ละอย่างมีระบบการทำงานเป็นของตัวเอง เช่น ระบบการทำงานของตา มีหน้าที่ในการเห็น หู มีหน้าที่ในการฟัง เป็นต้น ระบบการทำงานมีหน้าที่เฉพาะอย่างนี้ เรียกว่า อินทรีย์ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ จึงเป็นอินทรีย์แต่ละอย่าง เรียกว่า จักขุนทรีย์-โสตอินทรีย์-ฆานินทรีย์-ชีวนินทรีย์-กายินทรีย์และมณินทรีย์ คำว่าอายตนะในอภิธรรม ใช้อธิบายสภาวะเมื่อตาเห็นรูป หูฟังเสียง เป็นต้น เช่นพูดว่า आयตนะภายในกับอายตนะ

^{๒๓} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙,ราชบัณฑิต), **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ อธิบายศัพท์และแปลความหมายคำวัดที่ชาวพุทธควรรู้**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภาและสถาบัน บันลือธรรม, ๒๕๕๓), หน้า ๑๓๕๐.

^{๒๔} พระราชนิเวศรังสี คัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทสรังสี), **หลวงปู่สอนไว้**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท กรังปรีย์ อินเทอร์เน็ตซันแนล จำกัด, ๒๕๓๕), หน้า ๘๐.

^{๒๕} ป. หลงสมบุญ, **พจนานุกรม มคอ-ไทย**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ อาหารการพิมพ์, ๒๕๕๐), หน้า ๙๖.

๒๘ ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๐๕/๓๖๘.

พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า

(๑) จกขตติ จกขุ ชื่อว่า เพราะอรรถ ย่อมเห็น อธิบายว่า ย่อมชอบ คือ ทำรูปให้แจ่มแจ้ง, รูปยตติ รูป เพราะอรรถว่า ย่อมให้ปรากฏ คือ รูปเมื่อถึงความวิการแห่งวรรณะ (สี) ย่อมแสดงภาวะของตนไปสู่หทัย (เมื่อถึงความเปลี่ยนแปลงแห่งสี ก็ย่อมประกาศความในใจ เช่น เวลาเกิดกำหนดหรือขัดเคือง รูปสีแห่งใบหน้าก็ย่อมเปลี่ยนไป)

(๒) สุณตติ โสตฺ ชื่อว่า โสตะ เพราะอรรถว่า ได้ยิน, สปปตติ สทโท ชื่อ สัททะ (เสียง) เพราะอรรถว่า ออกไป คือ เปล่งออกไป

(๓) ฆายตติ ฆานํ ชื่อว่า ฆานะ เพราะอรรถว่า สูดดม, คนธยตติ คนโธ ชื่อว่า คันธะ เพราะอรรถว่า ส่งกลิ่น คือ ย่อมแสดงที่อยู่ของตนให้ปรากฏ

(๔) ชีวตฺ อวหยตติ ชิวหา ชื่อว่า ชิวหา เพราะอรรถว่า นำมาซึ่งชีวิต, รสนตติ ตํ สดตาดิ รโส ชื่อว่า รส เพราะอรรถว่า เป็นที่ยินดี คือ เป็นที่ขอบใจของสัตว์ทั้งหลาย

(๕) กุจจิตานํ สาสวธมมานํ อโยติ กาโย ชื่อว่า กาย เพราะอรรถว่า เป็นบ่อเกิดของธรรม มีอาสวะอันบังเกิดเกลียด, คำว่า กาโย คือ ที่เกิด, ผุสสียตติ โผฏฐัพพํ ชื่อว่า โผฏฐัพพะ เพราะอรรถว่า อังกายย่อมถูกต้อง

(๖) มนุยตติ มโน ชื่อว่า มนะ เพราะอรรถว่า ย่อมรู้, อดตโน ลกขณํ ธารยตติ ธมมา ชื่อว่า ธรรม เพราะอรรถว่า ย่อมทรงไว้ซึ่งลักษณะของตน

จากข้อความข้างต้น ความหมายนี้ (๑) ธรรมที่ได้ชื่อว่าอายตนะเพราะเป็นที่สืบทอด (แห่งจิตและเจตสิก) แฉ่อายตนะ (คือจิตและเจตสิกที่มาในทวารและอารมณ์นั้น ๆ) นำอายตนะ (คือสังสารทุกข์อันยึดเยื้ออยู่แล้ว) ไป (๒) โดยอีกนัยหนึ่ง มีความหมาย ๕ ประการคือ เป็นสถานที่อยู่ เป็นบ่อเกิด เป็นที่ชุมนุม เป็นถิ่น (หรือแหล่ง) กำเนิด เป็นเหตุ (๓) อายตนะ ๑๒ คือ จักขายตนะ รูปายตนะ โสตายตนะ สัททายตนะ ฆานายตนะ คันธายตนะ ชิวหายตนะ รสอายตนะ กายายตนะ โผฏฐัพพายตนะ มนายตนะ ธัมมายตนะ^{๒๙}

๒) อายตนะภายนอก ๖

อายตนะภายนอก คือ ที่เชื่อมต่อให้เกิดความรู้, แตนความรู้ฝ่ายภายนอก ทั้ง ๖ นี้ เรียกทั่วไปว่า อารมณ์ ๖ คือ เป็นสิ่งสำหรับให้จิตยึดเหนี่ยว (บาลีเรียกว่า พาหิรายตนะ)

๑. รูปะ	คือ	รูป, สิ่งที่เห็น หรือวัณณะ คือ สี
๒. สัททะ	คือ	เสียง
๓. คันธะ	คือ	กลิ่น
๔. รสชะ	คือ	รส

^{๒๙} พระพุทธโฆสะเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, สมเด็จพระพุทธปาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) แปล และ เรียบเรียง, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัทธนาเพรส, ๒๕๕๑), หน้า ๘๐๕-๘๐๘.

๕. โภฏฐัพพะ คือ สัมผัสทางกาย, สิ่งที่ถูกต้องกาย

๖. ธรรมหรือธัมมารมณ คือ อารมณ์ที่เกิดกับใจ, สิ่งที่น่าสนใจ^{๓๐}

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคท่านแสดงลักษณะของอายตนะภายนอก ๖ ดังนี้

๑. รูป มีการกระทบจักขุ (ตา) เป็นลักษณะ, มีความเป็นวิสัย (อารมณ์) แห่งจักขุวิญญาณ เป็นหน้าที่, มีความเป็นโคจร (อารมณ์) แห่งจักขุวิญญาณนั้นแหละ เป็นผล, รูปนี้มีหลายอย่างด้วยอำนาจแห่งสี มีสีเขียว และเหลือง เป็นต้น (ตาย่อมเห็นได้เฉพาะสีหรือวรรณะนี้เท่านั้น ตาไม่สามารถจะเห็นเป็นหญิงหรือชาย หรือความเป็นหนุ่มเป็นสาวได้)

๒. เสียง มีการกระทบโสตะ (หู) เป็นลักษณะ, มีความเป็นวิสัย (อารมณ์) แห่งโสตะวิญญาณ เป็นหน้าที่, มีความเป็นโคจร (อารมณ์) แห่งโสตะวิญญาณนั้นแหละ เป็นผล, เสียงนี้มีหลายอย่างโดยนัยเป็นต้นว่า เสียงกลอง เสียงตะโพน (หุ่ย์ย้อมได้ยินเฉพาะเสียง ไม่สามารถรู้ว่าเสียงที่ได้ยินนั้น เป็นเสียงกลองหรือเสียงตะโพน การที่รู้ว่าเป็นเสียงใดนั้น หูไม่รู้แต่ใจรู้ ใจเท่านั้นจึงจะรู้ว่าเป็นเสียงกลองหรือเสียงตะโพน เพราะหูรับได้เฉพาะเสียง)

๓. กลิ่น มีการกระทบฆานะ (จมูก) เป็นลักษณะ, มีความเป็นวิสัยแห่งฆานวิญญาณ เป็นหน้าที่, มีความเป็นโคจรแห่งฆานวิญญาณนั้นแหละ เป็นผล, กลิ่นนั้นมีหลายอย่างโดยนัยเป็นต้นว่า กลิ่นรากไม้ กลิ่นแก่นไม้ (จมูกย่อมรับได้เฉพาะกลิ่นเท่านั้น)

๔. รส มีการกระทบชีวนา (ลิ้น) เป็นลักษณะ, มีความเป็นวิสัยแห่งชีวาวิญญาณ เป็นหน้าที่, มีความเป็นโคจรแห่งชีวาวิญญาณนั้นแหละ เป็นผล, รสนี้มีหลายอย่าง เป็นต้นว่า รสรากไม้ รสลำตัน (ลิ้นย่อมรับได้เฉพาะรสเท่านั้น)

๕. โภฏฐัพพะ ได้แก่ ธาตุดิน ธาตุไฟ ธาตุลม (เว้นธาตุน้ำ) ที่กระทบกายประสาทแล้วเกิดกายวิญญาณ เมื่อกระทบแล้วเกิดความรู้สึก ๒ อย่าง คือ สุขและทุกข์, ชื่อว่า โภฏฐัพพะ เพราะอรรรถว่า อankyaping ถูกต้องคือ ถูกต้องแล้วจึงรู้, รูปนั้นเป็นโภฏฐัพพะเป็นอายตนะด้วย จึงชื่อว่า โภฏฐัพพะอายตนะ^{๓๑} ปฐวีธาตุ มีความเป็นของแข็งแข็ง เป็นลักษณะ, มีความเป็นที่อาศัยอยู่แห่งธาตุที่เหลือ (น้ำ ไฟ ลม) เป็นหน้าที่, มีการรับเอาธาตุอื่นไว้ เป็นผล, เตโชธาตุ มีความร้อน เป็นลักษณะ, มีการทำให้สุก (การย่อยอาหาร) เป็นหน้าที่, มีการทำให้ร้อน เป็นผล, วาโยธาตุ มีความเคร่งตึง เป็นลักษณะ, มีการไหว เป็นหน้าที่, มีการแสดงท่าทางต่าง ๆ ได้ เป็นผล^{๓๒} จริงอย่างนั้น คนทั้งหลายเมื่อไม่ได้อะไรหนุนนอน ก็เอาฝ่ามือของตนนั้นแหละรองศีรษะนอน ปฐวีธาตุของกายผู้นั้น แม้อยู่ภายในและภายนอกก็เป็นปัจจัยในการรับอารมณ์ จริงอยู่ ที่นอนแม้ปูไว้อย่างดี ยังไม่ทันนั่งหรือนอนก็ไมรู้ความแข็งและอ่อนได้ หรือผลไม้ที่เขาวางไว้บนฝ่ามือหากยังไม่บีบดูก็ไม่อาจรู้ถึงความแข็งและอ่อนได้ ปฐวีธาตุที่อยู่

^{๓๐} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๒/๒๒๘-๒๓๑.

^{๓๑} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, สมเด็จพระพุทธปาโมกข์ (อาจ อาสภมหาเถร) แปล และ เรียบเรียง, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัทนาเพรส, ๒๕๕๑), หน้า ๒๘.

^{๓๒} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑/๒๔๗-๓๐๑.

ภายในหรือภายนอก จึงเป็นปัจจัยโดยการรู้การกระทบของปสาทนี้^{๓๓} (การรู้สึกทางกายนี้ กายปสาท จะกระทบกับโณภูฏัพพะที่มีปฐวีธาตุเป็นประธาน

๖. ธัมมายนะ (ธัมมารมณ์) มีมากประเภท ซึ่งจะเป็นอารมณ์ให้กับมายนะ (มโนในอายตนะภายนอก) ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค^{๓๔} ว่า ธัมมายนะ ได้แก่ “เวทนาขันธ สัญญาขันธ สังขารขันธ สุขุมรูปและนิพพาน” (จะเห็นว่าธัมมายนะนี้กว้างขวางมาก ยกเว้นเพียงมหาภูตรูป ๔ ส่วน วิญญาณทั้งหมดจัดเข้าในมายนะ ซึ่งเป็นอายตนะภายในแล้ว)

๒.๓.๒ หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับอายตนะ

หลักธรรมในฉัปปาณโกปมสูตร ซึ่งอายตนะภายใน อายตนะภายนอก ยังมีหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับอายตนะ คือ

๑) วิญญาณ ๖

วิญญาณ หมายถึง ความรู้แจ้งอารมณ์ มี ๖ ประการ คือ

๑. จักขุวิญญาณ คือ ความรู้อารมณ์ทางตา คือ รู้รูปด้วยตา, เห็น
๒. โสทวิญาณ คือ ความรู้อารมณ์ทางหู คือ รู้เสียงด้วยหู, ได้ยิน
๓. ชานวิญาณ คือ ความรู้อารมณ์ทางจมูก คือ รู้กลิ่นด้วยจมูก, ได้กลิ่น
๔. ชิวหาวิญาณ คือ ความรู้อารมณ์ทางลิ้น คือ รู้ด้วยลิ้น, รู้รส
๕. กายวิญาณ คือ ความรู้อารมณ์ทางกาย คือ รู้โณภูฏัพพะ ด้วยกายสัมผัส^{๓๕}
๖. มโนวิญาณ คือ ความรู้อารมณ์ทางใจ คือ รู้ธรรมารมณ์ด้วยใจรู้ความนึกคิด^{๓๖}

ลักษณะแห่งวิญญาณเฉพาะตัวของวิญญาณ ๖ ดังนี้

๑. วิญญาณ มีการอาศัยจักขุ (ปสาทตา) แล้วรู้แจ้งซึ่งรูป, (รูปที่ถูกตาเห็น) เป็นลักษณะ, มีอันทำแต่รู้อย่างเดียวให้เป็นอารมณ์ (จักขุวิญญาณย่อมรู้เฉพาะรูปเท่านั้น) เป็นหน้าที่, มีความเป็นธรรมชาติ, มุ่งหน้าต่อรูป (อย่างเดียว) เป็นผล

๒. โสทวิญาณ มีการอาศัยโสตะ (หู) แล้วรู้แจ้งซึ่งเสียง เป็นลักษณะ, มีอันทำแต่เสียงอย่างเดียวให้เป็นอารมณ์ เป็นหน้าที่, มีความเป็นธรรมชาติมุ่งหน้าต่อเสียง เป็นผลชานวิญาณ ชิวหาวิญาณ กายวิญาณ ก็มีอธิบายเหมือนกับจักขุและโสตะ คือ อาศัยชานะ ชิวหา กายะ แล้วรู้แจ้งซึ่งกลิ่น รส และโณภูฏัพพะ

๓. มโนวิญาณ มีการรู้แจ้งอารมณ์ ๖ เป็นลักษณะ, มีการสอบสวนอารมณ์เป็นต้น เป็นหน้าที่, มีความเป็นอย่างนั้น (คือพิจารณาสอบสวนเป็นต้น) เป็นผล, มีหทัยวัตถุ เป็นเหตุใกล้ (มโนวิญญาณอาศัยหทัยวัตถุ)^{๓๖}

^{๓๓} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๒/๒๒๘-๒๓๑.

^{๓๔} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, สมเด็จพระพุทธปาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) แปล และ เรียบเรียง, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัทธนาเพรส, ๒๕๕๑), หน้า ๑๓๒-๑๓๓.

^{๓๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๓/๓๑๕.

^{๓๖} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๕๒.

๒) สัมผัสหรือผัสสะ ๖

ผัสสะ แปลว่า ความกระทบ, ความประจวบกันแห่งอายตนะภายใน อายตนะภายนอก และวิญญาณ

๑. จักขุสัมผัส คือ ความกระทบทางตา คือ ตา+รูป+ จักขุวิญญาณ
๒. โสตสัมผัส คือ ความกระทบทางหู คือ หู+เสียง+โสตวิญญาณ
๓. ฆานสัมผัส คือ ความกระทบทางจมูก คือ จมูก+กลิ่น+ฆานวิญญาณ
๔. ชิวหาสัมผัส คือ ความกระทบทางลิ้น คือ ลิ้น+รส+ชิวหาวิญญาณ
๕. กายวิญญาณ คือ ความกระทบทางกาย คือ กาย+โผฏฐัพพะ+กายวิญญาณ
๖. มโนสัมผัส คือ ความกระทบทางใจ คือ ใจ+ธรรมารมณ์+มโนวิญญาณ^{๓๗}

ลักษณะการเกิดผัสสะ

๑. การกระทบกันของตากับรูปารมณ์ เกิดจักขุวิญญาณ (เห็นรูปารมณ์ที่ดีและไม่ดี)
๒. การกระทบกันของหูกับสัทธารมณ์ เกิดโสตวิญญาณ (ได้ยินเสียงที่ดีและไม่ดี)
๓. การกระทบกันของจมูกกับคันธารมณ์ เกิดฆานวิญญาณ (ได้กลิ่นที่ดีและไม่ดี)
๔. การกระทบกันของลิ้นกับรสารมณ์ เกิดชิวหาวิญญาณ (ลิ้มรสที่ดีและไม่ดี)
๕. การกระทบกันของกายกับโผฏฐัพพารมณ์ เกิดกายวิญญาณ (สุขทุกข์ทางกาย)
๖. การกระทบกันของใจกับอารมณ์ ๖ เกิดมโนวิญญาณ (รับรู้อารมณ์)^{๓๘}

ในคัมภีร์มีอธิบายเพิ่มเติมว่า บทว่า จักขุสมผัสโส ได้แก่ สัมผัสในจักขุ ในบททั้งปวงก็นัยนี้ ก็ด้วยคำเพียงเท่านั้นว่า จักขุสมผัสโส ฯลฯ กายสมผัสโส ฯลฯ เป็นอันท่านกล่าวผัสสะ ๑๐ ซึ่งมีวัตถุ ๕ เป็นกุศลวิบากและอกุศลวิบาก ด้วยบทว่า มโนสมผัสโส นี้ ท่านกล่าวผัสสะที่สัมปยุตด้วยวิบากจิตที่เป็นโลกียะ ๒๒ ที่เหลือ^{๓๙}

๓) เวทนา ๖

เวทนา แปลว่า การเสวยอารมณ์ หมายถึงการเสวยอารมณ์ที่เกิดจากการกระทบ (ผัสสะ) ๖ ประการ คือ

๑. จักขุสัมผัสสชาเวทนา คือ เวทนาเกิดจากสัมผัสทางตา
๒. โสตสัมผัสสชาเวทนา คือ เวทนาเกิดจากสัมผัสทางหู
๓. ฆานสัมผัสสชาเวทนา คือ เวทนาเกิดจากสัมผัสทางจมูก
๔. ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา คือ เวทนาเกิดจากสัมผัสทางลิ้น
๕. กายสัมผัสสชาเวทนา คือ เวทนาเกิดจากสัมผัสทางกาย
๖. มโนสัมผัสสชาเวทนา คือ เวทนาเกิดจากสัมผัสทางใจ^{๔๐}

^{๓๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๓/๓๑๗.

^{๓๘} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒/๖.

^{๓๙} สารตถ.ฎีกา ๓/๓๑.

^{๔๐} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๔/๒๒-๒๓.

ลักษณะเวทนา การเสวยอารมณ์เวทนา ๕ ข้างต้น จัดเป็นกามาวจร (เป็นไปโดยมากในกามภูมิ คือ มีแก่นมนุษย์ เทวดา เปรต อสุรกาย สัตว์นรก และดิรัจฉานเป็นส่วนมาก แม้ในพรหมจะมีเพียงส่วนน้อยเพราะพรหมมีเพียงปสาทตาและปสาทหู เท่านั้น) เวทนา ๖ เป็นไปในภูมิ ๔ คือ กามาวจรภูมิ รูปาวจรภูมิ อรูปาวจรภูมิ และโลกุตระภูมิ (ตากระทบกับรูป เกิดจักขุวิญญาณ และเวทนาเสวยอารมณ์ทางตา โดยความเป็นอุเบกขา (ไม่สุข ไม่ทุกข์), หู + เสียง เกิดโสตวิญญาณและเวทนาเสวยอารมณ์ทางหูโดยความเป็นอุเบกขา, จมูก + กลิ่น เกิดฆานวิญญาณและเวทนาเสวยอารมณ์ทางจมูกโดยความเป็นอุเบกขา, ลิ้น + รส เกิดชีวาหิวิญญาณและเวทนาเสวยอารมณ์ทางลิ้นโดยความเป็นอุเบกขา, กาย + โผฏฐัพพะ เกิดกายวิญญาณและเวทนาเสวยอารมณ์ทางกายโดยความเป็นสุข (กาย) หรือทุกข์ (กาย), มโน + ธรรมะ (ธรรมารมณ์) เกิดมโนวิญญาณและเวทนาเสวยอารมณ์ทางใจ โดยความเป็นโสมนัส (สุขใจ) โทมนัส (ทุกข์ใจ) และอุเบกขา) เวทนา ๖ นี้ แบ่งตามช่องทาง (ทวาร) กับรับรู้อารมณ์, เวทนา ๓ คือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา และอุเบกขาเวทนา แบ่งตามการเสวยอารมณ์, เวทนา ๕ คือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา โสมนัสเวทนา โทมนัสเวทนา และอุเบกขาเวทนา แบ่งตามความเป็นใหญ่ในการเสวยอารมณ์^{๔๑}

๔) ตัณหา

ตัณหา แปลว่า ความทะยานอยาก ความร่ำรอน ความปรารถนา ความอยากเสพ อยากได้ อยากเอาเพื่อตัว ความเส่นหา ทุกครั้งที่มีเวทนาเกิดขึ้นจากการสัมผัสกับอารมณ์ต่าง ๆ หากไม่กำหนดรู้อย่างถูกต้อง เวทนาย่อมเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหาชนิดหนึ่งใน ๓ ชนิด คือ กามตัณหา ภาวตัณหา และวิภวตัณหา

๑. กามตัณหา คือ ความยินดีพอใจในกามคุณอารมณ์ เป็นตัณหาที่มีทั่วไปในเหล่าสัตว์ผู้อยู่ในกามภูมิ

๒. ภาวตัณหา คือ ตัณหาที่ประกอบด้วยสัสสตทิฐิ ซึ่งเชื่อว่าสัตว์โลกมีอัตตาตัวตนถาวร แม้ร่างกายจะแตกสลายไป อัตตาก็ยังคงอยู่เป็นนิรันดร์ไม่มีสูญไป ความเชื่อนี้ไม่ได้แพร่หลายและไม่ฝังรากในหมู่พุทธศาสนิกชน หากเกิดในหมู่ชนอื่นอาจมีความยึดมั่นในความเชื่อนี้มาก จนเป็นอุปสรรคต่อความหลุดพ้นทางจิตใจ

๓. วิภวตัณหา คือ ตัณหาที่ประกอบด้วยอุจเฉททิฐิ หรือความเชื่อว่าภพชาติสูญ พุทธศาสนิกชนที่แท้จะไม่ประกอบด้วยความเห็นผิดนี้ ตัณหาทั้ง ๓ ชนิดนี้ เกิดจากความไม่รู้ในอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา เพราะขาดการกำหนดรู้เวทนา ดังนั้น เพื่อยับยั้งไม่ให้เกิดตัณหาและผลที่สืบเนื่องตามมา ซึ่งได้แก่ การเกิดใหม่และความทุกข์ทั้งมวล ผู้ปฏิบัติธรรมจึงควรกำหนดรู้สภาวะธรรมให้เห็นตามจริง

๒.๓.๓ หลักอินทรีย์ในอายตนะ

คำว่า อินทรีย์ มีรูปศัพท์ตามภาษาบาลีว่า อินทริย มาจากศัพท์เดิมว่า อินท ดังที่ พระอรรถกถาจารย์ที่ท่านได้อธิบายความหมายโดยรูปศัพท์ ไว้ว่า

^{๔๑} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๕๗/๒๘๒.

ตถ จกขุทวาร อินทญฺญํ กาเรตฺติ จกขุทฺธิยํ โสตฆานชีวหาทวาร อินทญฺญํ กาเรตฺติ
กายินทฺริยํ วิชาชนลกฺขณํ อินทญฺญํ กาเรตฺติ มนินทฺริยํ ซึ่งแปลความได้ว่า

ที่ชื่อว่า จักขุทฺธิยํ เพราะอรรถว่า ครองความเป็นใหญ่ในจักขุทวาร

ที่ชื่อว่า โสตินทฺริยํ เพราะอรรถว่า ครองความเป็นใหญ่ในโสตทวาร

ที่ชื่อว่า ฆานินทฺริยํ เพราะอรรถว่า ครองความเป็นใหญ่ในฆานทวาร

ที่ชื่อว่า ชิวหินทฺริยํ เพราะอรรถว่า ครองความเป็นใหญ่ในชีวหาทวาร

ที่ชื่อว่า กายินทฺริยํ เพราะอรรถว่า ครองความเป็นใหญ่ในกายทวาร

ที่ชื่อว่า มนินทฺริยํ เพราะอรรถว่า ครองความเป็นใหญ่ในลักษณะการรู้อารมณ์^{๔๒}

จากคำอธิบายของพระอรรถกถาจารย์ นี้ ศัพท์ว่า อินทฺริย อยู่ในรูปแบบศัพท์อื่น ซึ่ง
สามารถแยกสนธิได้ดังต่อไปนี้

จกขุทฺธิยํ = จกขุ + อินทฺริย

โสตินทฺริยํ = โสต + อินทฺริย

ฆานินทฺริยํ = ฆาน + อินทฺริย

ชีวหินทฺริยํ = ชิวหา + อินทฺริย

กายินทฺริยํ = กาย + อินทฺริย

มนินทฺริยํ = มน + อินทฺริย

การสำเร็จรูปของศัพท์ อินทฺริย = อินท ศัพท์ + อีย ปัจจัย, สำเร็จรูปเป็น อินทฺริย ด้วย
การแปลง ท เป็น ทฺ ดังที่กล่าวไว้ในคัมภีร์อภิธานนปทีปิกาสุจิว่า “อินทติ ปรมิสฺสริยํ กโรตฺติ อินฺโท,
อตฺตา; ตสฺส ลิงค์ อินทฺริยํ. อีย อินทสฺส ภาโว อินทฺยนิติ วิคฺคเห อินทฺยนิติ ปทํ สกฺกตญฺเอย วทติ
ตทฺเห ปทํ ทการสฺส ทฺรกาเร กเต จกฺขาทีนิ เยว วทติ”

ในคัมภีร์สัมโมหวิโนทนี อรรถถาวีวงศ์ได้ให้ความหมายของ อินทฺริย ไว้ดังบาลีว่า “โก
ปเนส อินทฺริยญฺโจนามาติ. อินทฺลึงค คตฺโถ อินทฺริยตฺโถ อินทฺเทสิตตฺโถ อินทฺริยตฺโถ อินทฺทิจฺจตฺโถ
อินทฺริยตฺโถ อินทฺสิจฺจตฺโถ อินทฺริยตฺโถ อินทฺชฺจุตฺโถ อินทฺริยตฺโถ. อปิจ อาธิปจฺจสงฺขาเตน อีสฺสริยญฺ
เรนาปี เอตานิ อินทฺริยานิ”^{๔๓}

จากบาลีที่แสดงนี้ พระอรรถกถาจารย์ได้ให้ความหมายของ อินทฺริย ศัพท์ไว้ดังนี้

๑) อินทฺลึงคตฺถ เป็นเครื่องหมายแห่งความเป็นใหญ่

๒) อินทฺเทสิตตฺถ อันผู้เป็นใหญ่แสดงแล้ว

๓) อินทฺทิจฺจตฺถ อันผู้เป็นใหญ่เห็นแล้ว

๔) อินทฺสิจฺจตฺถ อันผู้เป็นใหญ่ประกาศแล้ว

๕) อินทฺชฺจุตฺถ อันบุคคลผู้เป็นใหญ่เสพแล้ว

๖) อาธิปจฺจสงฺขาตอิสฺสริยญฺ ความเป็นอิสระกล่าวคือความเป็นอธิปัตติ

^{๔๒} อภิ.วิ.อ. (ไทย) ๔๗/๒๐๐.

^{๔๓} อภิ.วิ.อ. (บาลี) ๔๗/๒๐๑-๒๐๒.

สรุปคำอธิบายตามรูปศัพท์ ท่านอธิบาย อินทรีย์ มาจาก อินท + อีย ความหมายของ อินท ศัพท์ ขยายความด้วยคำว่า ปริมิสสร อิศสร อาธิปัจจ มีความหมายโดยสรุป ดังนี้

อินทรีย์ หมายถึง ความเป็นใหญ่โดยกิจหน้าที่ในการรับรู้อารมณ์ทางจักขุทวารเป็นต้น และเป็นใหญ่ในการเป็นเหตุให้จิตอื่น ๆ เกิดขึ้นเป็นไปทางทวารต่าง ๆ อินทรีย์แต่ละอย่างมีความสามารถในการทำหน้าที่เกี่ยวกับเรื่องนั้น ๆ โดยเฉพาะ หากขาดอินทรีย์หรืออินทรีย์บกพร่องก็จะไม่สามารถทำได้ เช่น จักขุนทรีย์เป็นใหญ่ในการก่อให้เกิดการรับรู้รูปที่มองเห็นได้ทางตา และเป็นเหตุให้เกิดจิตในทางจักขุทวาร คือ ปัญจทวาราวชชนจิต จักขุวิญญาณ สัมปฏิจฉนจิต สันตริณจิต โวภูฏัพพนจิต กุศลจิตหรืออกุศลจิต โสตินทรีย์เป็นใหญ่ในการก่อให้เกิดการรับรู้เสียงทางหู และเป็นเหตุให้เกิดจิตในทางโสตทวาร คือ ปัญจทวาราวชชนจิต โสตวิญญาณ สัมปฏิจฉนจิต สันตริณจิต โวภูฏัพพนจิต กุศลจิตหรืออกุศลจิต แมฆานินทรีย์ ชิวหินทรีย์ กายินทรีย์ มนินทรีย์ ก็มีความหมายในทำนองเดียวกัน^{๔๔}

ในคัมภีร์อภิสรรคมที่แสดงเกี่ยวกับความเป็นเหตุปัจจัยของธรรมทั้งหลาย จักขุนทรีย์เป็นต้นนั้นเป็นปัจจัยแก่จักขุวิญญาณเป็นต้น โดยการเกิดก่อน และเป็นอินทรีย์เป็นต้น ส่วน ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ นั้นเป็นกรรมเก่าเป็นสิ่งที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง เป็นผลของกรรม เกิดจากกรรมเก่า ๆ ที่เคยทำเอาไว้แล้ว ประมวลมาจนเป็นสิ่งที่สมมติว่าเป็นตัวเป็นตนแต่ละคนก็แตกต่างกันไปตามกรรม ทำกรรมดีก็ปรุงแต่งให้ดูดี ทำกรรมไม่ดีหรือไม่ประณีตก็ปรุงแต่งให้ดูไม่ดี ขึ้นส่วนแต่ละอย่างที่เป็นอวัยวะของเรานี้ มีความละเอียดปลีกย่อยไม่เหมือนกันเลย ก็เพราะแต่ละคนทำกรรมมาแตกต่างกัน นับตั้งแต่ผิวพรรณ รูปร่าง ทรวดทรง รวมไปถึงคุณภาพของใจ ที่เป็นอุปนิสัยใจคอ ความเคยชิน จริต อหยาศัยต่าง ๆ เกิดจากกรรมเก่าปรุงแต่งขึ้นมา เมื่อมีตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ มาแล้ว ก็มีการรับรู้โลก เรียกว่าผัสสะ ทำให้เกิดความรู้สึกต่อโลกและทำกรรมใหม่ต่อไปอีก ตา หู เป็นต้นเหล่านี้จึงเป็นที่ตั้งของเวทนา ทำให้เกิดความรู้สึก เมื่อเห็นก็รู้สึกอย่างใดอย่างหนึ่ง เมื่อคิดนึกก็รู้สึกอย่างใดอย่างหนึ่งสรุปความหมายได้ว่า อินทรีย์ หมายถึง ความเป็นใหญ่ในทวารทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ เป็นใหญ่ในการเห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส ถูกต้องโผฏฐัพพะ รู้ธรรมารมณ์ด้วยใจ เมื่อไม่มีสติในการรับรู้อารมณ์ทั้งหลายที่เข้ามากระทบทางทวารทั้ง ๖ ก็จะทำให้เกิดความยินดียินร้าย ทำให้หลงไปกับอารมณ์ได้ในที่สุด ส่วนผู้มีสติกำหนดรู้อารมณ์ที่มากระทบก็จะเกิดสติ สมาธิ ปัญญา ในอารมณ์เหล่านั้น ไม่เกิดความยินดียินร้าย^{๔๕} ในฉัปปาณโกปมสูตรท่านกล่าวถึงโทษของการไม่สำรวมอินทรีย์ และประโยชน์ในการกำหนดสำรวมอินทรีย์ ดังนี้

๑) การไม่สำรวมอินทรีย์ ๖ ในฉัปปาณโกปมสูตร

ก. การไม่สำรวมอินทรีย์ ๖ เปรียบเหมือนสัตว์ ๖ ชนิด

ในฉัปปาณโกปมสูตรพระพุทธองค์แสดงถึงโทษของการไม่สำรวมอินทรีย์ ซึ่งส่งผลให้จิตมีอุปาทานในอารมณ์ คือ ความยินดียินร้ายในอารมณ์ที่กระทบตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ บุคคลนั้น

^{๔๔} อภิ.ป. (บาลี) ๔๐/๑๐/๖.

^{๔๕} อภิ.ป. (ไทย) ๔๐/๑๐/๖.

ยอมเป็นทุกข์เพราะการไม่สำรวม โดยพระองค์อุปมาจิตที่ไหลไปกับอารมณ์เหมือนธรรมชาติสัตว์ ๖^{๔๖} ชนิดที่จับผูกเชือกไว้แล้วมันก็จะไหลไปกับอารมณ์ ว่า

ภิกษุในธรรมวินัยนี้เห็นรูปทางตาแล้ว ย่อมยินดีในรูปที่น่ารัก ย่อมยินร้ายในรูปที่ไม่น่ารัก เป็นผู้ไม่ตั้งมั่นกายคตาสติ มีปริตจิตอยู่ และไม่รู้ชัดเจตวิมุตติและปัญญาวิมุตติตามความเป็นจริง อันเป็นที่ดับไปโดยไม่เหลือแห่งธรรมที่เป็นบาปอกุศลเหล่านั้นที่เกิดขึ้นแล้วแก่เธอพึงเสียทางหู ... ดมกลิ่นทางจมูก ... ลิ้มรสทางลิ้น ... ถูกต้องโผฏฐัพพะทางกาย ... รู้แจ้งธรรมารมณ์ทางใจแล้ว ย่อมยินดีในธรรมารมณ์ที่น่ารัก ย่อมยินร้ายในธรรมารมณ์ที่ไม่น่ารัก เป็นผู้ไม่ตั้งมั่นกายคตาสติ มีปริตจิตอยู่ และไม่รู้ชัดเจตวิมุตติและปัญญาวิมุตติตามความเป็นจริง อันเป็นที่ดับไปโดยไม่เหลือแห่งธรรมที่เป็นบาปอกุศลเหล่านั้นที่เกิดขึ้นแล้วแก่เธอ ภิกษุทั้งหลาย บุรุษจับสัตว์ ๖ ชนิดซึ่งมีที่อยู่ต่างหากมีที่หากินต่างกันแล้วผูกด้วยเชือกที่เหนียว คือ จับงูแล้วผูกด้วยเชือกที่เหนียว จับจระเข้แล้วผูกด้วยเชือกที่เหนียว จับนกแล้วผูกด้วยเชือกที่เหนียว จับสุนัขแล้วผูกด้วยเชือกที่เหนียวจับสุนัขจิ้งจอกแล้วผูกด้วยเชือกที่เหนียว จับลิงแล้วผูกด้วยเชือกที่เหนียว ขมวดเป็นปมไว้ตรงกลางแล้วจึงปล่อยไป^{๔๗}

๑) งูดึงไปด้วยต้องการว่า “จักเข้าไปสู่จอมปลวก” งูมีความประสงค์จะเข้าไปสู่จอมปลวก ด้วยคิดว่า เราจะเอาขนดขาดให้กลม แล้วนอนหลับ เพราะว่า ธรรมดว่างูนี้ ไม่ชอบอยู่ในที่เย็นและที่โล่งแจ้งในภายนอก. แต่ในเวลาที่เขาเข้าไปสู่ที่กองหยากเยื่อ ที่รกรุงรังไปด้วยหญ้าและใบไม้และจอมปลวกเป็นต้นเท่านั้นแล้วนอน จึงยินดี ถึงความเป็นสัตว์มีอารมณ์เป็นหนึ่งฉันใด แม้จักขุนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน มีอารมณ์ไม่เสมอกัน ย่อมไม่ยินดีในที่ราบเรียบ มีฝาเรือนที่ทำด้วยทองคำเป็นต้น ไม่ปรารถนาจะดู แต่ชอบดูในสิ่งที่วิจิตรด้วยรูป และวิจิตรด้วยดอกไม้และเครื่องถ้วยเป็นต้นเท่านั้น เพราะว่าเมื่อตาไม่พอดู (ไม่อยากจะดู) ในที่เช่นนั้นก็ยังอยากเปิดหน้าดู^{๔๘}

๒) จระเข้ดึงไปด้วยต้องการว่า “จักลงน้ำ” จระเข้มีความประสงค์จะลงสู่ น้ำ ด้วยคิดว่า เราจะเข้าไปสู่โพรงในที่ไกล แล้วนอน เพราะว่าแม้จะเชือกออกไปข้างนอก มองไม่เห็นสิ่งตนจะจับกินได้ ย่อมหลับตาลงไป แต่เวลาไถลงไปในน้ำชั่ว ๑๐๐ วา เข้าไปสู่โพรงแล้วนอน ในเวลานั้น จิตของมันก็มีอารมณ์เป็นหนึ่ง หลับสบายฉันใด แม้โสตรประสาทนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน มีช่องเป็นท่อน้ำ อาศัย อากาศกระทำความชอบใจเฉพาะในช่องหูเท่านั้น การอยู่ในช่องหูนั้นแล ย่อมเป็นปัจจัยในการฟังเสียงของโสตรประสาทนั้น แม้อากาศที่โปร่งก็ควรเหมือนกัน ก็เมื่อบุคคลทำการทอ่งบ่นภายในถ้ำ เสียงจะไม่ทะลุ ผนังถ้ำออกมาข้างนอกได้เลย แต่จะออกมาตามช่องของประตูและหน้าต่าง ธาตุกระทบต่อๆ กันมา (คลื่นอากาศ) กระทบโสตรประสาท. จึงในเวลานั้น คนที่นั่งบนหลังถ้ำก็รู้ได้ว่า เขาทอ่งบ่นสูตรข้อโน้น^{๔๙}

๓) นกดึงไปด้วยต้องการว่า “จักบินขึ้นสู่อากาศ” นกมีความประสงค์จะบินไปสู่อากาศ ด้วยคิดว่า จักเที่ยวไปให้สบายในท้องฟ้า เพราะแม้ปีกก็ย่อมไม่ยินดีที่ต้นไม้อะไรที่พื้นดิน. ก็เมื่อใดมัน

^{๔๖} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๔๗/๒๖๒-๒๖๕.

^{๔๗} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๔๗/๒๖๓-๒๖๔.

^{๔๘} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๔๗/๒๖๓-๒๖๔.

^{๔๙} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๔๗/๒๖๓-๒๖๔.

บินไปสู่อากาศที่โล่ง เลยไป ๑ หรือ ๒ ชั่วโมง (ช่วงก่อนดินตก) เมื่อนั้นมันก็จะถึงความสงบนิ่งฉันใด แม้ฆานประสาทก็ฉันนั้นเหมือนกันมีอากาศเป็นที่อาศัย มีกลิ่นที่อาศัยลมเป็นอารมณ์^{๕๐}

๔) สุนัขจึงไปด้วยต้องการว่า “จักเข้าบ้าน” ลูกสุนัขมีความประสงค์จะเข้าไปสู่บ้าน ด้วยคิดว่า เราจักคุ้ยเข้าไปในเตาไฟ นอนรับความอบอุ่น เพราะฝ่ายลูกสุนัขเที่ยวไปภายนอก ไม่เห็นที่ปลอดภัย ถูกขังด้วยก้อนดินและท่อนไม้เป็นต้น แต่เมื่อมันเข้าไปภายในบ้านแล้วคุ้ยเข้าไปในเตาไฟ นอน จะมีความสบายฉันใด แม้ลันก็ฉันนั้นเหมือนกัน มีอาหารที่ได้มาจากบ้านเป็นที่อาศัย มีรสอันอาศัยอากาศเป็นอารมณ์^{๕๑}

๕) สุนัขจึงจกตึงไปด้วยต้องการว่า “จักเข้าป่าช้า” สุนัขจึงจกมีความประสงค์จะเข้าไปสู่ป่าช้าฝังศพ ด้วยคิดว่า เราจะเคี้ยวกินเนื้อมนุษย์ และจกนอนเหยียดหลัง เพราะแม้สุนัขจกเที่ยวไปข้างนอก ก็ไม่ประสบความสำเร็จ แต่เมื่อมันเกาะกินเนื้อมนุษย์แล้วนอนนั้นแหละจึงจะมีความสบายฉันใด แม้กายก็ฉันนั้นเหมือนกัน มีอุปาตินกสังขารเป็นที่อาศัย มีโณฏฐัพพะอาศัยปฐวีธาตุเป็นอารมณ์ จริงอย่างนั้น สัตว์ทั้งหลาย เมื่อไม่ได้อุปาตินกสังขารอื่น จะนอนเอาฝ่ามือหนุนศีรษะของตนเอง และปฐวีธาตุทั้งที่เป็นภายในและภายนอก ย่อมเป็นปัจจัยของกายนั้น ในการยึดเอาอารมณ์ จริงอยู่ ผู้ไม่ได้นั่งหรือไม่ได้นอน ไม่สามารถจะรู้ภาวะที่แข็งหรือหนาแข็งที่นอนที่เขาลาดไว้ดีแล้ว หรือแผ่นกระดานแม้ที่วางอยู่ภายใต้ได้ เพราะฉะนั้น ปฐวีธาตุทั้งที่เป็นภายในและภายนอก จึงเป็นปัจจัยแห่งกายนั้นในการรู้โณฏฐัพพะได้^{๕๒}

๖) ลิงตึงไปด้วยต้องการว่า “จักเข้าป่า” ลิงมีความประสงค์จะเข้าไปสู่ป่าใหญ่ ด้วยคิดว่า เราจะขึ้นต้นไม้สูง วิ่งเล่นไปตามทิศต่างๆ เพราะแม้ลิง เมื่อเที่ยวไปบนภาคพื้น ก็ย่อมไม่รื่นรมย์ใจ แต่เมื่อมันขึ้นต้นไม้สูงประมาณ ๗ ศอกแล้วนั่งอยู่ที่คาคบ มองดูทิศน้อยใหญ่จะมีความสบายฉันใด แม้ใจก็ฉันนั้นเหมือนกัน ชอบสิ่งต่างๆ มีภวังคจิตเป็นปัจจัย ย่อมกระทำความพอใจในอารมณ์นานาชนิด แม้ที่เคยเห็นแล้ว แต่ภวังคจิตย่อมเป็นปัจจัยของใจนั้น^{๕๓}

จากเนื้อหาที่ยกมา เป็นการอุปมาธรรมชาติของสัตว์ ๖ ชนิดกับธรรมชาติจิตที่มีความชอบและไม่ชอบในอารมณ์ที่มากระทบ สำหรับบุคคลที่ไม่มีการสำรวจในการกระทบอารมณ์ จิตก็จะไหลไปทำให้เกิดอกุศลขึ้นมาในจิตใจ ซึ่งทำให้เกิดโทษมากพระพุทธองค์ตรัสว่า

เมื่อใดสัตว์ทั้ง ๖ ชนิดนั้นต่างก็จะไปตามใจของตน พึงลำบาก เมื่อนั้นสัตว์เหล่านั้นก็พึงตกอยู่ในอำนาจ ไปตามสัตว์ที่มีกำลังกว่า แม้ฉันใด ข้อนี้อีกฉันนั้นเหมือนกัน กายคตาสติที่ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งไม่เจริญ ไม่ทำให้มากแล้วต่าย่อมอดภิกษุนั้นไปในรูปที่น่าพอใจ รูปที่ไม่น่าพอใจเป็นของน่าเกลียด ฯลฯ ลันย่อมอด ฯลฯ ใจย่อมอดภิกษุไปในธรรมารมณ์ที่น่าพอใจ ธรรมารมณ์ที่ไม่น่าพอใจเป็นของน่าเกลียด ภิกษุทั้งหลาย ความไม่สำรวมเป็นอย่างนี้แล^{๕๔}

^{๕๐} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๔๗/๒๖๓-๒๖๔.

^{๕๑} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๔๗/๒๖๓-๒๖๔.

^{๕๒} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๔๗/๒๖๓-๒๖๔.

^{๕๓} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๔๗/๒๖๓-๒๖๔.

^{๕๔} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๔๗/๒๖๓.

จากข้อความข้างต้น บุคคลที่ไม่ได้เจริญกายคตาสติย่อมทำให้เกิดความหลงเมื่อมีการกระทบทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ โดยเฉพาะภิกษุที่อยู่ในพระศาสนาเมื่อไม่มีสติย่อมทำให้การอยู่เป็นพระไม่มีความสุข เพราะศีล สมาธิ และปัญญาไม่ดี จิตย่อมทรمانเหมือนโดนใบหญ้าบาด ทำให้ร่างกายมีแต่รอยแผล การบริโภคอาหารชาวบ้านก็จะเป็นโทษ จากนั้นก็จะลาสิกขาในที่สุดได้

ข. โทษของอายตนะภายใน ๖ ในฉัปปาณโกปมสูตร

อายตนะภายใน ๖ นี้เรียกเต็ม ๆ ว่า จักขายตนะ โสตายตนะ ฆานายตนะ ชิวหายตนะ โผฏฐัพพายตนะ และมนายตนะ, ที่ชื่อว่า “อายตนะ” ก็เพราะเป็นเครื่องต่อ ๑ เพราะการแผ่ธรรมอันเป็นบ่อเกิดแห่งอาสวะทั้งหลาย ๑ เพราะนำไปสู่สงสารต่อไป ๑

จริงอยู่ ในบรรดาอายตนะทั้งหลาย มีจักขุและรูป เป็นต้น มีอธิบายว่า ธรรมทั้งหลาย คือ จิตและเจตสิก มีอารมณ์ตามทวารนั้น ๆ (จักขุวิญญาณเกิดรับรู้รูปารมณ์เรียกกระบวนการรับรู้กันว่า จักขุทวาร เป็นต้น) ย่อมเจริญขึ้น ตั้งขึ้น สืบต่อ ย่อมขยายไปด้วยกิจ มีการเสวยอารมณ์ เป็นต้น ของตน ๆ นี่เป็นคำอธิบายข้อที่ ๑ (ชื่อว่า อายตนะ เพราะเป็นเครื่องต่ออารมณ์ ทวารและวิญญาณเข้าด้วยกัน)

ก็เมื่อธรรมอันเป็นอายตนะ (คือเป็นบ่อเกิดของอาสวะ) มีอยู่ ธรรม คือ จิตและเจตสิก เหล่านี้ก็ยังแผ่ไป คือ ย่อมยังธรรมเป็นบ่อเกิดแห่งอาสวะนั้นให้กว้างขวาง นี่เป็นคำอธิบายข้อที่ ๒ (ชื่อว่า อายตนะ เพราะมีการแผ่ธรรมอันเป็นบ่อเกิดแห่งอาสวะทั้งหลาย, ธรรมที่เป็นบ่อเกิดแห่งอาสวะ เช่น อโยนิโสมนสิการ เป็นต้น

ก็อายตนะเหล่านี้ย่อมนำไป คือ ย่อมให้เป็นไปในสังสารทุกข์อันยาวนานมาแต่อดีต อันมีเบื้องต้นและที่สุดอันรู้ไม่ได้ ให้วนกลับไม่ได้ นี่เป็นคำอธิบายข้อที่ ๓ (ชื่อ อายตนะ เพราะนำไปสู่สังสารต่อไป) เพราะความไม่แยบคายในการรับรู้อารมณ์ ทำให้อาสวะกิเลสทั้งหลายเกิดขึ้นครั้งแล้วครั้งเล่า ไม่อาจพ้นจากสังสารทุกข์ได้ ในฉัปปาณโกปมสูตรพระพุทธองค์แสดงถึงโทษของการไม่สำรวมอินทรีย์ว่า

ภิกษุทั้งหลาย บุรุษมีร่างกายเต็มไปด้วยแผลพุพอง เข้าไปสู่ป่าหญ้าคา แม้ถ้ำหน่อหญ้าคาตำเท้าของเขา ใบหญ้าคาบาดร่างกายที่พุพอง เมื่อเป็นเช่นนั้นบุรุษนั้นพึงเสวยทุกข์โถม้นสเหลือประมาณเพราะเหตุนี้แม้ฉันใด ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน จะไปสู่บ้านหรือจะไปสู่ป่าก็ตามจะมีผู้ทักท้วงว่า “ท่านรูปนี้ทำอย่างนี้ มีความประพฤติดังนี้ เป็นผู้ไม่สะอาด เป็นดุจหนามคอยทิ่มแทงชาวบ้าน” เธอทั้งหลายรู้ว่า “ภิกษุนั้นเป็นดุจหนาม” แล้วพึงทราบ ความสำรวมและความไม่สำรวมต่อไป^{๕๕}

ในวิสุทธิมรรค กล่าวว่า อายตนะภายในพึงเห็นเหมือนบ้านร้าง เพราะปราศจากความยั่งยืน ความงาม ความสุขและความเป็นตัวตน อายตนะภายนอกพึงเห็นเหมือนโจรปล้นหมู่บ้าน เพราะอายตนะภายนอกเหล่านั้นเป็นอภิมืด (กระทบเบียดเบียน) ซึ่งอายตนะภายใน สมกับพระธรรม

^{๕๕} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๔๗/๒๖๒.

เทศนาที่ว่า “ภิกษุทั้งหลาย จักขุถูกรูปทั้งหลายทั้งที่น่าชอบใจ และไม่น่าชอบใจ เปียดเบียนเอา”^{๕๖} ดังนี้ เป็นต้น

จากเนื้อหาที่ยกมา การกำหนดสสารรวมอินทรีย์ ย่อมนำไปสู่การสะสมของกิเลสที่นำไปสู่ความทุกข์ เพราะธรรมชาติของจิตและเจตสิกย่อมไหลไปด้วยอำนาจกิเลส ทำให้เกิดความเสียใจ ดีใจ ตามอารมณ์ที่กระทบสัมผัส จิตใจที่ไม่ได้รับการฝึกย่อมตกไปสู่ที่ต่ำ ทำให้เวียนว่ายตายเกิดในวัฏฏะทุกข์ไม่มีที่สิ้นสุด เขาย่อมเสวยทุกข์เวทนาตลอดของการเกิดนั้น เพราะการไม่รู้จักระงับกิเลสที่เกิดจากการกระทบทางทวารทั้ง ๖

๒) การสสารรวมอินทรีย์ ๖ ในฉัปปาณโกปมสูตร

คำว่า สังวร รูปศัพท์บาลีว่า สังวร มาจาก ส + วร, ส เป็นคำอุปสรรคมีความหมายหลายอย่าง เช่น สโมธาน (รวมเข้าด้วยกัน) สงฺเขป (ย่อ) สมฺนตฺตล (รอบ ๆ) สมฺมิตฺติ (บริบูรณ์) สมฺมาสทฺตล (ความดี) ฐสฺตล (อรรกว่ายิ่ง) สหตฺล (รวบรวม) อภิมุข (ต่อหน้า) สงฺคต (พบกัน) ปิธาน (ปิด) ปภว (แหล่งกำเนิด) ปุชา (การบูชา) ปุณฺณปุณฺณกิริยา (กระทำบ่อย ๆ) เป็นต้น^{๕๗} แต่ในที่นี้ใช้ในความว่า ปิธาน (ปิด) ปิธานะ และมีตัวอย่างคำศัพท์ที่ท่านยกเป็นอุทาหรณ์ว่า สํวโร (การปิด) สํวโร^{๕๘} วร ธาตุ มีอรรถว่า ยาจิฉฺฌาภตฺย (จุ.) ขอ ประารถนา เข้าหา – รับผิดชอบ (ภ.จุ.) ปิดกั้น – กีดขวาง ระวัง ป้องกัน สสารวม^{๕๙}

ในที่นี้ ใช้ในอรรถว่า อารณ โดยได้แสดงตัวอย่างของอรรถนี้ไว้ว่า สิลสํวโร สํวโร ปาติโมกฺขสมิ^{๖๐} ส่วนคำแปลที่มีผู้รวบรวมไว้ เช่น สังวร (ป.) สังวรณ (นป.) การปิด การบัง การมุง ความระวัง การป้องกัน ส บทหน้า วร อารณ อ ยู่^{๖๑} สังวร น. ความระวัง ความเหนียวรั้ง ความป้องกัน ก. สสารวมเหนียวรั้ง เช่น สังวรศีล สังวรธรรม ถ้าใช้เป็นส่วนท้ายของสมาส หมายความว่า ความสสารวม ความระวัง เช่น อินทรีย์สังวร จักขุสังวร ญาณสังวร ศีลสังวร^{๖๒}

สรุปความหมายได้ว่า การสสารวมอินทรีย์สังวรจึงเป็นไปใน ๒ ลักษณะ คือ ๑) สสารวมระวังในอินทรีย์ทั้ง ๖ ด้วยการไม่สอดส่ายส่งออกไปเที่ยวกระทบหรือผัสสะกับในเหล่า รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ ที่ไม่จำเป็น เพราะเมื่อไม่เกิดการผัสสะหรือ เมื่อผัสสะดับ จึงดับเวทนา

^{๕๖} อภ.สง. (ไทย) ๓๔/๑/๑๓๔.

^{๕๗} พระคันธสาระ แปลและเรียบเรียง, **ปทฺฐปฺปติ**, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๗), หน้า ๘๕๘-๘๕๙.

^{๕๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๕๙.

^{๕๙} พระวิสุทธาจารย์มหาเถระ, **ธาวตลสังคหปาฐนิสสยะ**, พระราชปริยัติโมลี (อุปสม) และคณะปริวรรตและแปล, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๓๙๘., พระมหาปราโมทย์ ปโมทิต, **พจนานุกรมธาดุภาษาบาลี**, (กรุงเทพมหานคร: ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๗), หน้า ๑๒๘.

^{๖๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๘.

^{๖๑} พันตรี ป.หลงสมบุญ, **พจนานุกรม มคอ-ไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: อาหารการพิมพ์, ม.ป.ป.), หน้า ๖๘๘.

^{๖๒} ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒**, (กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น, ๒๕๔๖), หน้า ๑๑๖๐.

ได้ อันเป็นไปตามปฏิจกสมุปปาทธรรมฝ่ายนิโรธวารหรือฝ่ายดับทุกข์ ๒) อีกในลักษณะหนึ่งนั้น ย่อมไม่สามารถสำรวมได้ตลอดเวลา เพราะต้องมีการกระทบกันบ้างเป็นธรรมดาในการดำเนินชีวิตแม้แต่ในภิกษุ ที่ประกอบด้วยความสำเร็จแล้วก็ตาม ดังนั้นเมื่อเกิดการกระทบหรือเกิดการผัสสะกันแล้ว ก็ให้มีการสังวร สำรวมไม่ให้ยินดียินร้าย ในเวลาที่เห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส ถูกต้องโผฏฐัพพะรู้ธรรมารมณ์ด้วยใจ หรือการอุเบกขา หรือไม่พัวพัน เสียมันเองกล่าวคือ ยังมีความระวังไม่ให้กิเลสครอบงำใจ ในเวลารับรู้อารมณ์ทางอินทรีย์ทั้ง ๖

ก. การสำรวมอินทรีย์ ๖ เปรียบเหมือนสัตว์ ๖ ชนิด

ในฉัปปาณโกปมสูตร หลังจากทีพระพุทธรองค์ทรงอุปมาสัตว์ ๖ ชนิดเหมือนอารมณ์ที่กระทบจิตแล้ว พระองค์ก็ทรงแสดงโทษของการไม่สำรวมอินทรีย์ ๖ ที่เป็นโทษสำหรับการเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนา จากนั้นพระองค์ก็ทรงอุปมาสัตว์ ๖ ชนิดในด้านของการสำรวมอินทรีย์ว่า

ภิกษุทั้งหลาย ความสำรวม เป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เห็นรูปทางตาแล้ว ไม่ยินดีในรูปที่น่ารัก ไม่ยินร้ายในรูปที่ไม่น่ารัก เป็นผู้ตั้งมั่นกายคตาสติ มีอัปปมาณจิตอยู่ และรู้ชัดเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติตามความเป็นจริง อันเป็นที่ดับไปโดยไม่เหลือแห่งธรรมที่เป็นบาปอกุศลเหล่านั้นที่เกิดขึ้นแล้วแก่เธอ ฯลฯ ลิ้มรสทางลิ้น ฯลฯ รู้แจ้งธรรมารมณ์ทางใจแล้ว ไม่ยินดีในธรรมารมณ์ที่น่ารัก ไม่ยินร้ายในธรรมารมณ์ที่ไม่น่ารัก เป็นผู้ตั้งมั่นกายคตาสติ มีอัปปมาณจิตอยู่ และรู้ชัดเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติตามความเป็นจริง อันเป็นที่ดับไปโดยไม่เหลือแห่งธรรมที่เป็นบาปอกุศลเหล่านั้นที่เกิดขึ้นแล้วแก่เธอ^{๖๓}

จากเนื้อหาที่ยกมา การสำรวมอินทรีย์เป็นการไม่ปล่อยใจให้ไหลไปกับอารมณ์ ที่ต้องเจริญจากการเจริญกายคตาสติ คือ การมีสติในการรู้กาย ซึ่งการกำหนดเช่นนี้สามารถนำไปสู่ความเป็นพระอรหันต์ทั้ง ๒ แบบ คือ เจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติในที่สุด พระพุทธรองค์อุปมาการสำรวมอินทรีย์เหมือนสัตว์ ๖ ชนิดที่ถูกมัดไว้กับหลักที่แน่นหนาว่า

ภิกษุทั้งหลาย บุรุษจับสัตว์ ๖ ชนิดซึ่งมีที่อยู่ต่างกัน มีที่หากินต่างกันแล้วผูกด้วยเชือกที่เหนียว คือ จับงูแล้วผูกด้วยเชือกที่เหนียว จับจระเข้แล้วผูกด้วยเชือกที่เหนียว จับนกแล้วผูกด้วยเชือกที่เหนียว จับสุนัขแล้วผูกด้วยเชือกที่เหนียว จับสุนัขจิ้งจอกแล้วผูกด้วยเชือกที่เหนียว จับลิงแล้วผูกด้วยเชือกที่เหนียว แล้วผูกติดไว้ที่หลักหรือเสาอันมั่นคง ลำดับนั้น สัตว์ทั้ง ๖ ชนิด ซึ่งมีที่อยู่ต่างกัน มีที่หากินต่างกันเหล่านั้นพึงตั้งไปสู่ที่หากินและที่อยู่ของตนๆ คือ งูดึงไปด้วยต้องการว่า “จักเข้าจอมปลวก” จระเข้ดึงไปด้วยต้องการว่า “จักลงน้ำ” นกดึงไปด้วยต้องการว่า “จักบินขึ้นสู่อากาศ” สุนัขดึงไปด้วยต้องการว่า “จักเข้าบ้าน” สุนัขจิ้งจอกดึงไปด้วยต้องการว่า “จักเข้าป่าช้า” ลิงดึงไปด้วยต้องการว่า “จักเข้าป่า” เมื่อใดสัตว์ทั้ง ๖ ชนิดนั้นต่างก็จะไปตามใจของตน พึงลำบาก เมื่อนั้นสัตว์เหล่านั้นพึงยืนพึง นั่ง พึงนอน พึงหลักหรือเสานั้น แม้นั้นใด ข้อนี้ก็ฉนั้นนั้นเหมือนกันกายคตาสติที่ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเจริญ ทำให้มากแล้วตาย่อมไม่ฉุดภิกษุนั้นไปในรูปที่น่าพอใจ รูปที่ไม่น่าพอใจย่อมไม่น่าเกลียด ฯลฯ ลิ่นย่อมไม่ฉุด

^{๖๓} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๔๗/๒๖๒-๒๖๕.

ฯลฯ ใจย่อมไม่อุคตภิกขุ นั้นไปในธรรมารมณที่น่าพอใจ ธรรมารมณที่ไม่น่าพอใจย่อมไม่น่าเกลียด^{๖๔}

จากเนื้อหาที่ยกมา กายคตาสติจึงเป็นอารมณ์หลักในการเจริญอินทรีย์สังวรณ์ เพราะเป็นอารมณ์ที่หยาบ และรู้ได้ง่าย ตัวอย่างเช่น เมื่อกำหนดรู้กายอยู่ จิตย่อมไหลไปกับอารมณ์ที่เห็น เมื่อนั้นจึงมีสติกำหนดรู้ว่าเห็น แล้วดึงจิตกลับมาอยู่กับกายคตาสติ ย่อมส่งผลไม่ให้เกิดความยินดียินร้ายในอารมณ์ แล้วตั้งเป็นสมาธิ เห็นความเป็นจริงของรูปนามได้ในที่สุด

อินทรีย์สังวรไม่ใช่การหลบหนีอารมณ์ หลีกหนีไม่ให้เห็นรูป ไม่ให้ฟังเสียง ไม่ให้ดมกลิ่น ไม่ให้ลิ้มรส ไม่ให้ถูกต้อง โภภุสัพพะด้วยกาย ไม่ให้รับรู้ธรรมารมณ แต่เป็นการที่จิตได้รับการคุ้มครอง ไม่ให้เกิดกิเลส เมื่อมีการรับรู้อารมณ์ทางทวารทั้ง ๖ ซึ่งการหลบหนีอารมณ์ ไม่ดูรูปทางตา ไม่ฟังเสียงทางหู เป็นต้น พระผู้มีพระภาคทรงปฏิเสธว่า ไม่ใช่วิธีการปฏิบัติพัฒนาอินทรีย์ในคำสอนของพระองค์ แต่เป็นวิธีการของศาสดาอื่น ดังเรื่องที่พระองค์ทรงสนทนากับอุตตรมาณพ ลูกศิษย์ของปาราสิริยพราหมณ์ ในอินทรียะภาวนาสูตฺร ปาราสิริยะพราหมณ์สอนลูกศิษย์ว่า “อย่าดูรูปทางตา อย่าฟังเสียงทางหู ซึ่งพระองค์ตรัสว่า หากเจริญอินทรีย์อย่างนั้น สาวกที่ปฏิบัติจนสำเร็จก็จะเป็นคนตาบอด เป็นคนหูหนวกอย่างแน่นอน และพระองค์ได้ทรงแสดงการเจริญอินทรีย์อันยอดเยี่ยมในอริยะวินัยให้ท่านพระอานนทฟัง”^{๖๕}

การสำรวมอินทรีย์ จึงปฏิบัติโดยการไม่ยึดติดในนิमितและอนุพยัญชนะ ดังพระบาลีว่า “นิมิตตคคาหิ โหติ นานุพยัญชนคคาหิ”^{๖๖} ไม่หลงไปจริงจังกับสิ่งที่รับรู้ ไม่หลงยึดถือจริงจังว่าเป็นนั่น เป็นนี่ สูง ต่ำ ดำ ขาว ดี ชั่ว ถูก ผิด สวย ไม่สวย ท่านให้รับรู้แต่อย่ายึดถือเป็นจริงเป็นจัง เพราะโดยความจริงของสิ่งทั้งปวงนั้น มันไม่มีอะไรเที่ยงแท้ถาวร พอจะไปได้ มีแต่ของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา บางสิ่งที่มันให้ความสุขได้ก็จริง แต่ไม่มีแก่นสารพอจะไปยึดถือเอาได้

ความสำรวมอินทรีย์ที่ลักษณะที่พระพุทธองค์ตรัสนี้ มีลักษณะที่ทำให้เตรียมตัวไว้ให้ดี ตั้งมั่นอยู่ในกายคตาสติ คือ มีสติ ระลึกละเอียดตลอดในขอบเขตของกายตนเอง ไม่หลงไหลเที่ยวไปข้างนอก ด้วยวิธีการเช่นนี้ จิตก็จะไม่ถูกดึงออกไปหาอารมณ์ที่น่าพอใจ ไม่เกิดความยินดี เมื่อเป็นเช่นนี้ หากประสบกับอารมณ์ที่ไม่น่าพอใจ ก็จะไม่เกิดความเกลียดชังขึ้น แต่หากไม่ได้ฝึกฝนเตรียมตัวเอาไว้ ไม่มีสติที่ตั้งมั่นอยู่ในกาย จิตจะถูกดึงออกไปหาอารมณ์ที่น่าพอใจ เกิดความยินดีขึ้น อย่างนี้ก็ไม่ได้สำรวม หากประสบกับอารมณ์ที่ไม่น่าพอใจ ก็จะทำให้เกิดความเกลียดชังขึ้น อย่างนี้ก็ไม่ได้สำรวมอีกเช่นเดียวกัน ว่ากันตามความเป็นจริง

ดังนั้น สังวรจึงเป็นการปิดกั้น ป้องกัน ไม่ให้มีบาปอกุศลธรรมทั้งหลายเกิดขึ้นในจิตใจ อินทรีย์สังวร จึงหมายถึง ปิดกั้น ป้องกัน ไม่ให้มีบาปอกุศลธรรมทั้งหลายเกิดขึ้นในจิต เวลาที่มีการรับรู้อารมณ์ทางทวารทั้ง ๖ หรือ หมายถึงการคุ้มครอง การป้องกันรักษาจิตให้มั่นคงไว้ เมื่อรับรู้

^{๖๔} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๔๗/๒๖๓-๒๖๔.

^{๖๕} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๔๕๓/๕๐๔.

^{๖๖} ที.สี. (ไทย) ๙/๒๑๓/๗๐.

อารมณ์แล้ว อารมณ์ก็จะไม่ฉุดจืดให้ออกไปสนใจภายนอก ไม่หลงยินดีในอารมณ์ที่น่ารัก ไม่เกลียดชังในอารมณ์ที่ไม่น่ารัก

ข. ประโยชน์ของการสำรวมอินทรีย์

ในฉปัณโณปมสูตร พระพุทธองค์ทรงแสดงอานิสงส์ของการสำรวมอินทรีย์ว่า “ผู้ตั้งมั่น กายคตาสติ มีอัปปมาณจิตอยู่ และรู้ชัดเจตวิมุตติและปัญญาวิมุตติตามความเป็นจริง อันเป็นที่ดับไป โดยไม่เหลือแห่งธรรมที่เป็นบาปอกุศลเหล่านั้นที่เกิดขึ้นแล้วแก่เธอ ฯลฯ”^{๖๗} พระพุทธองค์กล่าวถึง พระอริยบุคคลย่อมมีความสุขเพราะการสำรวมอินทรีย์เป็นปกติ ว่า

มหาบพิตร ภิกษุชื่อว่าคัมภรทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย เป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เห็นรูปด้วยตาแล้วไม่รวบถือ ไม่แยกถือ ย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมในจักขุนทรีย์ซึ่งเมื่อไม่สำรวม แล้ว ก็จะเป็นเหตุให้ถูกบาปอกุศลธรรม คือ อภิชฌาและโทมนัสครอบงำได้ จึงรักษาจักขุนทรีย์ ถึงความสำรวมในจักขุนทรีย์ ฟังเสียงด้วยหู... ดมกลิ่นด้วยจมูก... ลิ้มรสด้วยลิ้น ... ถูกต้องโณภูฏัพพะด้วยกาย ... รู้ธรรมารมณ์ด้วยใจ ... ภิกษุผู้ประกอบด้วยความสำรวมอินทรีย์อันเป็นอริยะนี้ ย่อมเสวยสุขอันไม่ระคนกับกิเลสในภายใน มหาบพิตร ภิกษุชื่อว่าคัมภรทวารในอินทรีย์ทั้งหลายเป็นอย่างนี้แล^{๖๘}

การสำรวมอินทรีย์ในอายตนะเป็นองค์ธรรมที่เนื่องอยู่ในปฏิจกสมุปบาทอันเป็นธรรมแห่งการบรรลุนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณของพระพุทธเจ้า แสดงให้เห็นถึงกระบวนการทั้งสายเกิดทุกข์และสายดับทุกข์เป็นสภาวะของสิ่งทั้งหลายที่อาศัยกันและกันเกิดขึ้นตามเหตุปัจจัย ที่ส่งผลให้ทุกสรรพสิ่งเป็นไปตามธรรมชาติ ไร้ผู้บังคับกำหนด เป็นทางเกิดของกรรมทั้งที่เป็นกุศลและอกุศล เป็นเครื่องติดต่อกับโลกภายนอก เป็นเครื่องแสดงโลกภายนอกแก่ผู้เป็นเจ้าของ พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงความสำคัญของอายตนะไว้ว่า “สิ่งทั้งปวงนั่นก็คือ ตากับรูป หูกับเสียง จมูกกับกลิ่น ลิ้นกับรส กายกับโณภูฏัพพะ ใจกับธรรมารมณ์”^{๖๙} และตรัสอีกว่า “บุคคลจะสิ้นความทุกข์เมื่อกำหนดรู้ คลายกำหนดละสิ่งทั้งปวงนี้ได้” อายตนะทำหน้าที่รับสัมผัสมนุษย์ ๒ อย่างคือ เป็นทางรับรู้โลก หรือเป็นแหล่งนำโลกมาปรากฏต่อมนุษย์ และเป็นช่องทางเสวยโลก หรือเป็นประตูที่มนุษย์จะเปิดออกไปรับอารมณ์ที่เป็นรสอร่อยของโลกมาเสพเสวย ดังนั้น อายตนะทั้ง ๖ นี้ จึงมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อชีวิตในฐานะเป็นสิ่งที่พึงสำรวมระมัดระวัง คัมภรทวารรักษาด้วยสติ มิให้ยินดียินร้าย มิให้หลงใหลในเรื่องราวที่เกิดขึ้นทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย และทางใจ ให้มีสติในการดำเนินชีวิต รู้เท่าทันตลอดเวลาเป็นเหตุให้จิตใจสงบ เมื่อคัมภรทวารดีแล้ว พิจารณาชัดตามความเป็นจริงแล้ว ก็จะทำให้ถึงที่สุดแห่งกองทุกข์ได้ สมดังพระพุทธพจน์ที่ว่า อินทรีย์ ๖ ประการคือ จักขุนทรีย์ โสณินทรีย์ ฆานินทรีย์ ชิวหินทรีย์ กายินทรีย์ มนินทรีย์ภิกษุทั้งหลาย เมื่อใดภิกษุรู้ชัดความเกิด ความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากอินทรีย์ ๖ ประการนี้ตามความเป็นจริง เป็นผู้หลุดพ้นเพราะไม่ถือมั่น เมื่อนั้น ภิกษุนี้เรากล่าวว่า

^{๖๗} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๔๗/๒๖๔.

^{๖๘} ที.สี. (ไทย) ๙/๒๑๓/๗๒-๗๓.

^{๖๙} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๙๗/๓๐๖.

อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระได้แล้ว บรรลุประโยชน์ตนโดยลำดับแล้วสิ้น
ภวสังโยชน์แล้ว หลุดพ้นเพราะรู้โดยชอบ^{๗๐}

พระพุทธองค์ตรัสถึงความสำคัญของอายตนะโดยอุปมาว่าเป็นประตูเมือง ความว่า เมือง
ได้แก่ กาย ซึ่งประกอบขึ้นจากมหาภูตรูป ๔ เกิดจากมารดาบิดา เจริญวัยเพราะข้าวสุกและขนม
กุมมาส มีความไม่เที่ยงแท้ ต้องอบต้อนวดเพ็น มีอันแตกกระจายไปเป็นธรรมดา, มี ๖ ประตู
ได้แก่ อายตนะภายใน ๖, นายประตู ได้แก่ สติ, ราชทูต ๒ นาย มีราชการด่วน ได้แก่ สัมผัสและ
วิปัสสนา, เจ้าเมือง ได้แก่ วิญญาณ, ทางสี่แยกกลางเมือง ได้แก่ มหาภูตรูป ๔ คือ (๑) ปฐวีธาตุ
ธาตุดิน (๒) อาโปธาตุ ธาตุน้ำ (๓) เตโชธาตุ ธาตุไฟ (๔) วาโยธาตุ ธาตุลม, พระราชสาส์นตาม
ความเป็นจริง ได้แก่ นิพพาน, ตามทางที่ตนมา ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘^{๗๑} พระอรหันต์ทั้งหลายจึง
กำหนดรู้อายตนะตามความเป็นจริงว่า “เมื่อตามีอยู่ พระอรหันต์ทั้งหลายจึงบัญญัติสุขทุกข์, เมื่อตา
ไม่มี พระอรหันต์ทั้งหลายย่อมไม่บัญญัติว่าสุขทุกข์, เมื่อหู... เมื่อจมูก... เมื่อลิ้น... เมื่อกาย...
เมื่อใจมีอยู่ พระอรหันต์ทั้งหลาย จึงบัญญัติสุขทุกข์ เมื่อหู ฯลฯ ใจไม่มี, พระอรหันต์ทั้งหลายย่อมไม่
บัญญัติสุขทุกข์”^{๗๒}

อายตนะเป็นจุดเริ่มต้น และเป็นหัวเลี้ยวหัวต่อของทางแยกระหว่างกุศลกับอกุศล ทาง
สายหนึ่งนำไปสู่ความประมาทมัวเมา ความชั่ว และการหมกติดอยู่ในโลก อีกสายหนึ่งนำไปสู่ความ
รู้เท่าทัน การประกอบกรรมดี และความหลุดพ้นเป็นอิสระ ความสำคัญในเรื่องนี้อยู่ที่ว่า หากไม่มีการ
ฝึกฝนอบรมให้เข้าใจและปฏิบัติในเรื่องอายตนะอย่างถูกต้องแล้ว ตามปกติมนุษย์ทั่วไปจะถูกชักจูงล่อ
ให้ดำเนินชีวิตในทางที่มุ่งเพื่อเสพส่วยโลก เทียะทำการต่าง ๆ เพียงเพื่อแสวงหารูป เสียง กลิ่น รส
โผฏฐัพพะที่ชอบใจ และความสนุกสนานบันเทิงต่าง ๆ มาปรนเปรอตา หู จมูก ลิ้น ผิวกาย และใจ
อยากของตน พอกพุดความโลภ โกรธ และหลง...

ด้วยเหตุนี้ท่านจึงย่ำวิธีระมัดระวังป้องกันให้ปลอดภัยไว้ตั้งแต่ต้น องค์ธรรมสำคัญที่ใช้
ระมัดระวังตั้งแต่ต้น ก็คือ สติ ซึ่งเป็นตัวควบคุมจิตไว้ให้อยู่กับหลัก หรือพูดอีกนัยหนึ่ง เหมือนเชือก
สำหรับดึงจิต สติที่ใช้ในขั้นระมัดระวังป้องกันเกี่ยวกับการรับอารมณ์ของอายตนะ แต่เบื้องต้นนี้ ใช้ใน
หลักที่เรียกอินทรีย์สังวร... การปฏิบัติตามหลักนี้ ช่วยได้ทั้งป้องกันความชั่วเสียหาย ความทุกข์ และ
ป้องกันการสร้างความรู้ ความคิดที่บิดเบือนเอนเอียง...

ในด้านการหยั่งรู้สภาวะธรรม โยนิโสมนสิการไม่ใช่ตัวปัญญาเอง แต่เป็นปัจจัยให้เกิด
ปัญญา คือ ให้เกิดสัมมาทิฐิ...มนสิการมีลักษณะคานึงพิจารณา ส่วนปัญญามีลักษณะตัดขาด
มนสิการรวบจับนำความคิดมาเสนอทำให้ปัญญาทำงานกำจัดกิเลสได้...โยนิโสมนสิการก็คือ มนสิการ
ชนิดที่ทำให้เกิดการใช้ปัญญาพร้อมกับทำให้ปัญญานั้นเจริญงอกงามยิ่งขึ้นไป

^{๗๐} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๙๗/๓๐๖.

^{๗๑} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๔๔๕/๒๕๕.

^{๗๒} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๔๓-๔๕/๒๑๑.

ดังนั้น การสำรวมอินทรีย์ คือ การมีสติรู้อารมณ์ที่มากระทบทางอายตนะทั้ง ๖ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ พระพุทธองค์ตรัสถึงอานิสงส์ว่าสามารถทำให้ได้อุปมาสมาธิ จนบรรลุเป็น ปัญญาวิมุตติหรือเจโตวิมุตติได้ในที่สุด ซึ่งเกิดจากการเจริญกายคตาสตินั่นเอง ส่วนพระอรหันต์ก็อยู่ โดยการมีอินทรีย์สังวรเช่นเดียวกัน

๒.๔ สรุปท้ายบท

จากการศึกษาเนื้อหาในฉัปปาณโกปมสูตร พบว่าพระสูตรนี้ว่าด้วยอุปมาด้วยสัตว์ ๖ ชนิด คือ อุปมาอายตนะ ๖ เปรียบเหมือน งู จระเข้ นก สุนัข สุนัขจิ้งจอก และลิง ซึ่งมีสภาพที่ไหลไปกับ อารมณ์ เมื่อไม่มีสติก็จะเกิดอุปาทานกับอารมณ์ที่มากระทบ แต่เมื่อมีสติก็จะไม่ไปยึดมั่นในอารมณ์ โดยเหตุของพระสูตรนั้น พระผู้มีพระพุทธองค์ทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายขณะประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถปิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ซึ่งพระพุทธองค์ปรารภถึงพระภิกษุผู้ทุศีล ไม่สำรวมอินทรีย์ไปสู่ชุมชนย่อมเป็นผู้ที่มีบาปกรรมติดตัวไป ความทุกข์ย่อมตามเขาเหมือนคนมีตัวเต็มไปด้วยแผล และภิกษุผู้เป็นเพื่อนสหธรรมจารีก็จะกล่าวติเตียนเขา ส่งผลให้ทุกข์โทมนัสที่เกิดขึ้นแก่ บุรุษนั้น เปรียบเหมือนผู้ถูกหน่อหญ้าคาแทง และมีตัวถูกใบไม้ที่มีหนาม พระสูตรนี้จัดอยู่ในประเภท “อิตถัชฌาสยะ” เหตุแห่งการแสดงธรรมตามพระอัชฌาศัยของพระองค์เอง เป็นรูปแบบที่เรียกว่าสุตตะ คือ การอุปมาโวหาร ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัส ไปตามเรื่องหรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในขณะนั้น ๆ เรียกว่า อิตถูปัตติกะ โดยมีเนื้อหาและหลักธรรมปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๘ พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ ๑๐ สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค พระพุทธองค์ตรัสหลักธรรมเกี่ยวกับโทษของการไม่สำรวมอินทรีย์และประโยชน์ของการสำรวมอินทรีย์

ฉัปปาณโกปมสูตรปรากฏหลักธรรมที่สำคัญอยู่ ๓ อย่าง คือ ๑) หลักอายตนะ ได้แก่ ธรรมอันต่อกันให้เกิดความรู้ แตนเชื่อมต่อกันให้เกิดความรู้ หรือแหล่งที่มาของความรู้ ซึ่งประกอบไปด้วยอายตนะภายใน ๖ คือ เครื่องรู้และสิ่งที่รู้ เช่น ตาเป็นเครื่องรู้ รูปเป็นสิ่งที่รู้ ได้แก่ จักขุ โสต ฆาน ชิวหา กาย และใจ และอายตนะภายนอก ๖ คือ ที่เชื่อมต่อกันให้เกิดความรู้ หรือแดนความรู้ฝ่ายภายนอก ได้แก่ รูปะคือรูป สิ่งที่เห็นหรือวัณณะ สัททะคือเสียง คันธะคือกลิ่น รสะคือรส โผฏฐัพพะ คือสัมผัสทางกายหรือสิ่งที่ถูกต้องกาย ธรรมหรืออัมมมารมณคืออารมณ์ที่เกิดกับใจ สิ่งที่ใจนึกคิด และมีธรรมที่เกิดขึ้นพร้อมกับอายตนะ คือ วิญญูณ ๖ วิญญูณ สัมผัสหรือผัสสะ ๖ เวทนา ๖ รวมถึง ตัณหา ๓ อีกด้วย ๒) หลักอินทรีย์ คือ ความเป็นใหญ่ ได้แก่ จักขุนทรีย์ เพราะครองความเป็นใหญ่ในจักขุทวาร โสตินทรีย์ เพราะครองความเป็นใหญ่ในโสตทวาร ฆานินทรีย์ เพราะครองความเป็นใหญ่ในฆานทวาร ชิวหินทรีย์ เพราะครองความเป็นใหญ่ในชิวหาทวาร กายินทรีย์ เพราะครองความเป็นใหญ่ในกายทวาร มนินทรีย์ เพราะครองความเป็นใหญ่ในลักษณะการรู้อารมณ์ ซึ่งในพระสูตรนี้กล่าวถึงอินทรีย์ ๒ ด้าน คือ (๑) การไม่สำรวมอินทรีย์ ๖ ย่อมทำให้เกิดความยินดีในรูปที่น่ารัก และความยินดีในรูปที่ไม่น่ารัก เป็นผู้ไม่ตั้งมั่นกายคตาสติ มีปริตตจิตอยู่ อุปมาเหมือน งูดึงไปด้วยต้องการว่า “จักเข้าไปสู่จอมปลวก” จระเข้ดึงไปด้วยต้องการว่า “จักลงน้ำ” นกดึงไปด้วยต้องการว่า “จักบินขึ้นสู่อากาศ” สุนัขดึงไปด้วยต้องการว่า “จักเข้าบ้าน” สุนัขจิ้งจอกดึงไปด้วยต้องการว่า “จักเข้าป่าช้า” ลิงดึงไปด้วยต้องการว่า “จักเข้าป่า” ซึ่งไม่มีหลักผูกไว้ ย่อมเกิดโทษเหมือนคนที่มีร่างกายเต็มไปด้วยแผล

พุพอง เข้าไปสู่ป่าหยาคา แม้ถ้าหน่อหยาคาตำเท้าของเขา ใบหยาคาบาดร่างกายที่พุพอง เมื่อเป็นเช่นนั้นบุรุษนั้นพึงเสวยทุกข์โศกนั้นสเลื่อประมาณ (๒) การสำรวมอินทรีย์ ๖ คือ การระวังในอินทรีย์ทั้ง ๖ ด้วยการไม่สอดสายส่งออกไปเที่ยวกระทบหรือผัสสะกับในเหล่า รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ การสำรวมอินทรีย์ ๖ เปรียบเหมือนสัตว์ ๖ ชนิดเช่นเดียวกัน แต่การสำรวมอินทรีย์เป็นการไม่ปล่อยใจให้ไหลไปกับอารมณ์ ที่ต้องเจริญจากการเจริญกายคตาสติ คือ การมีสติในการรู้กาย ซึ่งการกำหนดเช่นนี้สามารถนำไปสู่ความเป็นพระอรหันต์ทั้ง ๒ แบบ คือ เจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติในที่สุด พระพุทธองค์อุปมาการสำรวมอินทรีย์เหมือนสัตว์ ๖ ชนิดที่ถูกมัดไว้กับหลักที่แน่นหนา กับเสาหลัก ซึ่งผู้ที่สำรวมอินทรีย์นั้นย่อมมีจิตผู้ตั้งมั่นกายคตาสติ มีอัปปมาณจิตอยู่ และรู้ชัดเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติตามความเป็นจริง อันเป็นที่ดับไปโดยไม่เหลือแห่งธรรมที่เป็นบาปอกุศล ดังนั้น ฉัปปาณโกปมสูตรจึงเป็นพระสูตรที่เน้นให้มีสติรู้เท่าทันอารมณ์ที่กระทบทางทวารทั้ง ๖ เพื่อให้เกิดสติและปัญญา หลุดพ้นจากกิเลสเครื่องเศร้าหมอง บรรลุเป็นพระอริยบุคคลได้ในที่สุด

บทที่ ๓

การเจริญวิปัสสนาภาวนาในฉปัปณโกปมสูตร

การเจริญวิปัสสนาภาวนา ตามหลักธรรมอายตนะในฉปัปณโกปมสูตรซึ่งอุปมาเปรียบเทียบอายตนะภายในและอายตนะภายนอกกับสัตว์ ๖ ชนิด^๑ มีความสัมพันธ์ที่อุปมาเหมือนกับอายตนะทั้ง ๖ นำมาสู่การเจริญวิปัสสนาภาวนาได้ หลักธรรมที่นำมาเจริญวิปัสสนาภาวนา คือ อายตนะภายใน^๒ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ และอายตนะภายนอก^๓ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ เพื่อเจริญสติให้รู้เท่าทันสภาวะอารมณ์ที่กระทบทางทวารทั้ง ๖ เพื่อปิดกั้นบาปอกุศลเหล่านั้นที่เกิดขึ้น ด้วยอำนาจตัณหาที่ผูกไว้ ให้สัตว์ทั้งหลายมีความรู้ กล่าวโดยย่อว่า อายตนะภายใน ๖ ทำปฏิสัมพันธ์กับอายตนะภายนอก ๖^๔ มีความเข้าใจในสาระธรรมในการเจริญวิปัสสนาภาวนา

การเจริญวิปัสสนาภาวนา มีจุดมุ่งหมายเพื่อให้จิตได้เห็นประจักษ์แจ้งในรูปนาม และขั้น ๕ ว่าเป็น อนิจจัง ความไม่เที่ยง ทุกขัง เป็นทุกข์ อนัตตา ไม่ใช่ตัวตน บุคคล เรา เขา คือเราไม่สามารถบังคับบัญชาได้ตามที่บุคคลทั่วไปเข้าใจกัน ความเห็นประจักษ์แจ้งนี้ เรียกว่า วิปัสสนา คือรู้แจ้ง เห็นจริง ด้วยการกำหนดรู้สภาวะธรรมที่ปรากฏทางอายตนะภายในและอายตนะภายนอก ที่เป็นปัจจัยของการเกิดผัสสะ เกิดความกำหนดยินดี ในรูปที่พึงรู้ด้วยตา เสียงที่รู้ด้วยหู กลิ่นที่รู้ด้วยจมูก รสที่รู้ด้วยลิ้น โผฏฐัพพะที่รู้ด้วยกาย และธรรมารมณ์ที่รู้ด้วยใจ ซึ่งธรรมเหล่านี้กระทบกันหรือเกิดผัสสะเข้าแล้ว เป็นปัจจัยให้กามคุณเกิดขึ้น ที่ก่อให้เกิดเวทนาความรู้สึกสุขทุกข์ ขณะที่ได้สัมผัสทำให้เกิดสัญญาความจำได้หมายรู้สิ่งที่เคยสัมผัส ความยินดี ความพอใจ ทางตากระทบรูปเกิดความพอใจในรูป หูกระทบเสียงเกิดความพอใจในเสียง เป็นต้น ซึ่งทำให้ไหลซึมซ่านไปยึดมัจฉาให้กระทำแต่เรื่องที่เป็นในฝ่ายต่ำทราทรหรืออกุศลกรรมโดยมีอวิชชา เป็นเครื่องขวางกั้นจิตไม่ให้เกิดปัญญา ซึ่งเป็นผลที่ทำให้มนุษย์หรือสัตว์ทั้งหลายเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏฏ์

ผู้วิจัยเห็นความสำคัญที่จะศึกษาตามเรื่องหลักธรรมอายตนะด้วยการเจริญวิปัสสนาภาวนาในฉปัปณโกปมสูตร^๕ ซึ่งมีเนื้อหาและสาระสำคัญ คือ อายตนะภายในและอายตนะภายนอกมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งต่อการสำรวมอินทรีย์ เพื่อเป็นการสร้างองค์ความรู้ที่สามารถน้อมนำ มาเป็น

^๑ ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๔๗/๒๖๒-๒๖๕.

^๒ ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๔๗/๒๖๒-๒๖๕.

^๓ ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๔๗/๒๖๒-๒๖๕.

^๔ พระโสภณมหาเถระ(มหาสิสยาตอ), **เหมวตสูตร พระสูตรว่าด้วยพระพุทธคุณโดยละเอียด**, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๖๐), หน้า ๑๘๓.

^๕ ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๔๗/๒๖๒-๒๖๕.

บาทฐานในการเจริญวิปัสสนาภาวนาและสามารถตอบโจทย์ของเจริญวิปัสสนาภาวนาได้อย่างถูกต้อง และตรงตามความเป็นจริง และเป็นประโยชน์ต่อพระพุทธศาสนา ดังนี้

๓.๑ การเจริญวิปัสสนาภาวนาโดยกำหนดรู้อายตนะ ๑๒ ในฉัปปาณโกปมสูตร

๓.๒ การเจริญวิปัสสนาภาวนาโดยกำหนดรู้อายตนะ ๖ ด้วยความเพียรในฉัปปาณโกปมสูตร

๓.๓ การเจริญวิปัสสนาภาวนาโดยมีอายตนะ ๖ เป็นอารมณ์เปรียบเทียบกับเหมือนสัตว์ ๖ ชนิด

๓.๑ การเจริญวิปัสสนาภาวนาโดยกำหนดรู้อายตนะ ๑๒ ในฉัปปาณโกปมสูตร

อายตนะ^๖ แปลว่า เครื่องติดต่อหรือที่เชื่อมต่อ หมายถึง สิ่งที่เป็นสื่อใช้สำหรับในการติดต่อกันระหว่างสิ่งภายนอกและสิ่งภายใน โดยทำให้เกิดความรู้สึกขึ้น ซึ่งแบ่งออกเป็น ๒ อย่าง คือ อายตนะภายนอก หมายถึงสิ่งที่อยู่ภายนอกตัวเรา ๖ อย่าง และอายตนะภายใน หมายถึงสิ่งที่อยู่ภายในตัวเรา ๖ อย่าง อีกนัย คืออายตนะว่า ด้วยการตั้งสติกำหนดพิจารณาสักแต่ว่าเป็นที่ต่อของชีวิต และเป็นทีโหลมาของบุญและบาป ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา เป็นเพียงปรมัตถธรรม คือ ชันธอายตนะ ธาตุ สัจจะ เท่านั้น^๗

๓.๑.๑ การกำหนดรู้อายตนะภายนอก ๖

๑) รูปายตนะ^๘ คือ รูป หรือสีต่าง ๆ ที่มากระทบกับตาของเรากระทบกับรูป (รูป) การกำหนดรู้หรือเห็นกายที่ประกอบไปด้วยธาตุทั้ง ๔ คือมีธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม หรือเรากำหนดรู้ส่วนที่มีลักษณะแข็ง แข็ง มีผผ ขน เล็บ ฟัน หนัง เอ็น กระดูก เป็นต้น เป็นธาตุดิน สิ่งนี้คือสภาวะที่เป็นรูปกายภายนอกและเมื่อตาอยากจะมองดูสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ให้กำหนดรู้ต้นจิต หรือ จิตที่อยากจะมองดูก่อนว่า อยากดูหนอ ๆ แล้วจึงค่อย ๆ กำหนดรู้อาการที่มองดูไปตามลำดับ เป็นการกำหนดรู้เห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงว่า

รูปไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นเธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า “นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ของเรา” อริยะสาวกเห็นอย่างนี้ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรูป เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนด เพราะคลายกำหนดจิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า หลุดพ้น รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป^๙

^๖ พระครูปลัดสัมพิพัฒนธรรมาจารย์ (นิรันดร์ อภิปัญโญ), แนวทางปฏิบัติธรรม, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๖๐), หน้า ๒๖๐.

^๗ ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๐๔-๓๐๕/๒๕๕. อ้างใน พระภิกษุวิศาลเมธี วิ. (ประเสริฐ มนต์เสวี), เอกสารประกอบการสอนรายวิชาสติปัญญาฐานภาวนา, (ม.ป.ท. ๒๕๕๙), หน้า ๓๕๕.

^๘ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๐.

^๙ ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๔/๔-๖.

๒) สัทธาตนะ คือ เสียงต่าง ๆ ที่มากระทบกับหูของเรา กระทบกับ เสียง (เสียง) การกำหนดรู้เสียงที่มากระทบหู เมื่ออยากจะฟังเสียงอย่างใดอย่างหนึ่ง ให้กำหนดรู้ต้นจิต หรือจิตที่อยากจะฟังก่อนว่า อยากฟังหนอ ๆ แล้วจึงค่อย ๆ กำหนดว่า ได้ยินหนอ ๆ กำหนดรู้อาการที่เสียงไปตามลำดับ เป็นการกำหนดรู้เห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงว่า

เสียงไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นเธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า “นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา” อริยสาวกเห็นอย่างนี้ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในเสียงเมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัดจิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป^{๑๐}

๓) คันธธาตนะ คือ กลิ่นต่าง ๆ ที่มากระทบกับจมูกของเรา กระทบกับกลิ่น (กลิ่น) การกำหนดรู้กลิ่นที่มากระทบจมูก เมื่ออยากจะรู้กลิ่นอย่างใดอย่างหนึ่ง ให้กำหนดรู้ต้นจิต หรือ จิตที่อยากรู้กลิ่น ก่อนว่า อยากรู้กลิ่นหนอ ๆ แล้วจึงค่อย ๆ กำหนดรู้ กลิ่นหนอ ๆ กำหนดรู้อาการที่กลิ่นไปตามลำดับ เป็นการกำหนดรู้เห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงว่า

กลิ่นไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นเธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า “นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา” อริยสาวกเห็นอย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในกลิ่น เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัดจิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป^{๑๑}

๔) รสธาตนะ คือ รสต่าง ๆ ที่มากระทบกับลิ้นของเรา กระทบกับรส (รส) การกำหนดรู้รสที่มากระทบลิ้น เมื่ออยากจะรู้รสอย่างใดอย่างหนึ่ง ให้กำหนดรู้ต้นจิต หรือ จิตที่อยากรู้รส ก่อนว่า อยากรู้รสหนอ ๆ แล้วจึงค่อย ๆ กำหนดรู้ รสหนอ ๆ กำหนดรู้อาการที่รสไปตามลำดับ เป็นการกำหนดรู้เห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงว่า

รสไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นเธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า “นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา” อริยสาวกเห็นอย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรส เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัดจิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป^{๑๒}

^{๑๐} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๔/๔-๖.

^{๑๑} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๔/๔-๖.

^{๑๒} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๔/๔-๖.

๕) โภฏฐัพพายตนะ คือ สัมผัสต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นภาวะร้อน,เย็น,อ่อน,แข็ง,ซึ่งเป็นธรรมชาติที่มากกระทบกับกายของเรา กระพบกับสัมผัส (การกระทบสัมผัส) การกำหนดรู้การกระทบสัมผัสที่มากกระทบสิ่งที่ถูกต้องกาย เมื่ออยากจะรู้สิ่งที่ถูกต้องกายอย่างใดอย่างหนึ่ง ให้กำหนดรู้ต้นจิตหรือจิตที่อยากจะรู้สิ่งที่ถูกต้องกาย เช่น ร้อน เย็น เป็นต้น ก่อนว่า อยากรู้ร้อนหนอ ๆ แล้วจึงค่อย ๆ กำหนดรู้ ร้อนหนอ ๆ เย็นหนอ ๆ กำหนดรู้อาการที่ร้อนหรือเย็นไปตามลำดับ เป็นการกำหนดรู้เห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงว่า ร้อน หรือ เย็น

โภฏฐัพพายตนะ ไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นเธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า “นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นมัน มันไม่ใช่อัตตาของเรา” อริยะสาวกเห็นอย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในความร้อน ความเย็น เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนด เพราะคลายกำหนดจิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป^{๑๓}

๖) ฐัมมายตนะ คือ อารมณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นซึ่งมากกระทบกับจิตใจของเรา กระพบกับอารมณ์ (อารมณ์) การกำหนดรู้อารมณ์ที่มากกระทบ จิตใจ เมื่ออยากจะรู้อารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง ให้กำหนดรู้ต้นจิต หรือ จิตที่อยากจะรู้ธรรมารมณ์^{๑๔} เช่น อารมณ์ในกาม ในรูป หรือราคะ เป็นต้นก่อนว่า อยากรู้ราคะหนอ ๆ แล้วจึงค่อย ๆ กำหนดรู้ ราคะหนอ ๆ กำหนดรู้อาการที่ราคะไปตามลำดับ เป็นการกำหนดรู้เห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงว่า

ราคะไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นเธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า “นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นมัน มันไม่ใช่อัตตาของเรา” อริยะสาวกเห็นอย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในราคะ เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนด เพราะคลายกำหนดจิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป^{๑๕}

ผู้เจริญวิปัสสนาภาวนา ในฉัปปาณโกปมสูตรนี้ควรเจริญด้วยการกำหนดรู้อายตนะภายนอกอย่างนี้ว่า รูป เสียง กลิ่น รส โภฏฐัพพะ (สิ่งที่ถูกต้องกาย) และธรรมารมณ์ คือ อารมณ์ที่น่าใคร่ อันได้แก่กามารมณ์ รูปารมณ์ และอรูปรารมณ์ หรือการมีอารมณ์ใคร่ในราคะ ความอยากในกาม ในรูป ในรูปเป็นต้น ความอยากในอารมณ์ทั้งหลายเหล่านี้ เมื่อมีการกำหนดรู้เห็นตามความเป็นจริงว่า รูปไม่เที่ยง เสียงไม่เที่ยง กลิ่นไม่เที่ยง รสไม่เที่ยง สิ่งที่ถูกต้องกายไม่เที่ยง และอารมณ์ใคร่ต่าง ๆ ไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นเราควรกำหนดรู้ตามให้เท่าทัน ด้วยการกำหนดรู้อย่างจดจ่อแนบจิตไปกับสภาวะอารมณ์ที่เกิดขึ้นจริงนั้น

^{๑๓} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๔/๔-๖.

^{๑๔} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๔/๔-๖.

^{๑๕} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๔/๔-๖.

อย่างประจักษ์แจ้ง เห็นจริง ในพระไตรลักษณ์^{๑๖} คือ อนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา อันเป็นมรรคญาณ ผลญาณ สู่พระนิพพาน

๓.๑.๒ การกำหนดรู้อายตนะภายใน ๖

๑) จักขายตนะ คือ ประสาทตาที่ได้รับการมองเห็นในสิ่งต่าง ๆ ที่ประจักษ์ชัดจริง (หมายถึงตา) การกำหนดรู้ จักขายตนะ คือ ตาเป็นการกำหนดรู้ที่อาการเปลี่ยนแปลงว่ามีอาการเปลี่ยนแปลงอย่างไรบ้าง มีอาการเกิดดับเป็นอย่างไรบ้าง เราเห็นอาการเปลี่ยนแปลงของตาและก็เห็นความเกิดดับว่า

จักขายตนะไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา (ไม่ใช่อัตตา) สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นเธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า “นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นมัน มันไม่ใช่อัตตาของเรา” อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในจักขุคือตา เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนด เพราะคลายกำหนดจิต ย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป^{๑๗}

๒) โสตายตนะ คือ โสตรประสาท หรือประสาทหู ที่ได้รับการได้ยินในเสียงต่าง ๆ (หมายถึงหู) การกำหนดรู้โสตายตนะ คือ ประสาทหู เป็นการกำหนดรู้ที่อาการเปลี่ยนแปลงว่ามีอาการเปลี่ยนแปลงอย่างไรบ้าง มีอาการเกิดดับเป็นอย่างไรบ้าง เราเห็นอาการเปลี่ยนแปลงของหูและก็เห็นความเกิดดับว่า

โสตายตนะไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา (ไม่ใช่อัตตา) สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นเธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า “นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นมัน มันไม่ใช่อัตตาของเรา” อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในหู เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนด เพราะคลายกำหนดจิต ย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป^{๑๘}

๓) ฆานายตนะ คือ ประสาทจมูก หรือประสาทรับกลิ่นที่ได้รับใน กลิ่นต่าง ๆ การกำหนดรู้ฆานายตนะคือประสาทรับกลิ่นต่าง ๆ เป็นการกำหนดรู้ที่อาการเปลี่ยนแปลงว่ามีอาการเปลี่ยนแปลงอย่างไรบ้าง มีอาการเกิดดับเป็นอย่างไรบ้าง เราเห็นอาการเปลี่ยนแปลงของกลิ่นและก็เห็นความเกิดดับว่า

ฆานายตนะไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา (ไม่ใช่อัตตา) สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นเธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า “นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นมัน มันไม่ใช่อัตตาของเรา” อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในกลิ่น เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนด เพราะคลายกำหนดจิต ย่อมหลุดพ้น เมื่อ

^{๑๖} ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๓๒/๒๔.

^{๑๗} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑/๑-๒.

^{๑๘} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑/๑-๒.

จิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป^{๑๙}

๔) ชิวหายตนะ คือ ชิวหาประสาทหรือประสาทรับรสในการได้รับรสต่าง ๆ (หมายถึงลิ้น) การกำหนดรู้ ชิวหายตนะ คือลิ้นหรือประสาทรับรส เป็นการกำหนดรู้ที่อาการเปลี่ยนแปลงว่ามีอาการเปลี่ยนแปลงอย่างไรบ้าง มีอาการเกิดดับเป็นอย่างไรบ้าง เราเห็นอาการเปลี่ยนแปลงของลิ้นและก็เห็นความเกิดดับว่า

ชิวหายตนะไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา (ไม่ใช่อัตตา) สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นเธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริง อย่างนี้ว่า “นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา” อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรส เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนด เพราะคลายกำหนดจิตย่อมหลุดพ้นเมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป^{๒๐}

๕) กายายตนะ คือ กายประสาท หรือประสาทที่ได้รับการสัมผัสต่าง ๆ (หมายถึงกาย) การกำหนดรู้กายายตนะ คือ กายประสาทที่ได้รับการสัมผัสต่าง ๆ หรือกาย เป็นการกำหนดรู้ที่อาการเปลี่ยนแปลงว่ามีอาการเปลี่ยนแปลงอย่างไรบ้าง มีอาการเกิดดับเป็นอย่างไรบ้าง เราเห็นอาการเปลี่ยนแปลงของกายและก็เห็นความเกิดดับว่า

ไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา (ไม่ใช่อัตตา) สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นเธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า “นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา” อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในกายหรือการสัมผัสต่าง ๆ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนด เพราะคลายกำหนดจิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว...^{๒๑}

๖) มนายตนะ คือ จิตที่รับรู้ความเป็นอารมณ์ทั้งหมด เป็นธรรมชาติที่รับอารมณ์ ความรู้สึกนึกคิดต่าง ๆ (หมายถึง จิต) การกำหนดรู้ มนายตนะ คือจิตหรือใจเป็นการกำหนดรู้ที่อาการเปลี่ยนแปลงว่ามีอาการเปลี่ยนแปลงอย่างไรบ้าง มีอาการเกิดดับเป็นอย่างไรบ้าง เราเห็นอาการเปลี่ยนแปลงของจิตและก็เห็นความเกิดดับว่า

มนายตนะไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา (ไม่ใช่ อัตตา) สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นเธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า “นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา” อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในจิตหรือใจ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนด เพราะคลายกำหนดจิต

^{๑๙} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑/๑-๒.

^{๒๐} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑/๑-๒.

^{๒๑} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑/๑-๒.

ยอมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้วอยู่จบพรหมจรรย์แล้ว^{๒๒} ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอยู่อย่างนี้อีกต่อไป^{๒๓}

สรุปการเจริญกำหนดรู้ในอายตนะทั้ง ๑๒ คือ การเจริญสติสัมปชัญญะ (จุดเชื่อมต่อ) ระหว่างตา มีหน้าที่ในการกำหนดรู้เห็นความเปลี่ยนแปลงหรือความแปรผันทางตาที่รูปรูปนั้นมีความเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างไร เห็นความเปลี่ยนแปลงของรูปเป็นอย่างไร ระหว่างหูมีความเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างไร หูกับเสียงมีความเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างไร จมูกกับกลิ่นมีความเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างไร ลิ้นกับรสเมื่อได้รับรสแล้วมีความแปรผันเป็นอย่างไร เปลี่ยนแปลงเป็นอย่างไร กายกับการกระทบสัมผัสมีลักษณะการสัมผัสอย่างไรบ้าง ใจกับอารมณ์ที่เกิดขึ้นมีสิ่งเปลี่ยนเป็นอารมณ์ร้อน อารมณ์เย็น โกรธง่าย โทสะ โมหะเป็นอย่างไร เป็นสิ่งที่ปรากฏให้เกิดขึ้นตามสภาวะที่เกิดการเปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างไร เมื่ออายตนะทั้งสิบสองมีการเปลี่ยนแปลงอย่างนี้ ด้วยการกำหนดรู้ตามสภาวะที่เกิดขึ้นจริง พระพุทธเจ้าตรัสชี้ทางสายตรงให้คือทางสายวิปัสสนาภาวนาเป็นทางแห่งอริยมรรคมีองค์แปด^{๒๔} การเปลี่ยนแปลงและเห็นอาการแปรผันเปลี่ยนแปลงอย่างประจักษ์แจ้ง เห็นจริงแล้ว ผู้เจริญวิปัสสนาภาวนา ย่อมเห็นพระไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา น้อมนำสู่มรรคญาณ ผลญาณ สู่พระนิพพานได้

๓.๒ การเจริญวิปัสสนาภาวนาโดยกำหนดรู้อายตนะ ๖ ด้วยความเพียรในฉัปปาณโกปมสูตร

๓.๒.๑ กำหนดรู้อารมณ์ของอายตนะ ๖

การเจริญวิปัสสนาภาวนา ด้วยการกำหนดรู้อายตนะ คือ เมื่ออายตนะภายนอกกระทบกับอายตนะภายใน^{๒๕} ย่อมก่อให้เกิดการรับรู้และมีความรู้ขึ้นมา คือ รู้ว่าเห็นตามสภาพเป็นรูปสัตว์ บุคคล, มนุษย์ หรือสิ่งของ การได้ยิน เสียงของอะไร กลิ่นอะไร รสชาติเป็นอย่างไร สัมผัสจากอะไร ใจรับรู้หรือรู้สึกถึงอะไร เป็นต้น จากนั้น สังขารคือการปรุงแต่งย่อมทำหน้าที่ปรุงต่อไปให้รับรู้สวຍ หล่อ ดี ไม่ดี หอมเหม็น อร่อย ไม่อร่อย ถูกใจ หรือไม่ถูกใจ ซึ่งจะเป็นเหตุให้เกิดกิเลสสังโยชน์ คือ เครื่องร้อยรัดจิตให้พัวพัน ผูกพัน และยึดติดกับอารมณ์ทั้งหลายเหล่านั้นไว้ เพราะเข้าใจผิดในรูปารมณ์ เป็นต้น นั่นว่าเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา จึงติดอยู่ในกองทุกข์ไม่หลุดพ้นไปได้ เพราะไม่เห็นรูปนามตามความจริง ท่านจึงกล่าวว่า “ยัม ปสสตี น ตัม ทิฏฐิ ยัม ทิฏฐิ ตัม น ปสสตี อปสสํ พชฺชเต มุฬฺหิโ พชฺชมาโน น มุจฺจติ” หมายความว่า “บุคคลดูสิ่งใด ไม่เชื่อว่าเห็นสิ่งนั้น เห็นสิ่งใดไม่เชื่อว่าดูสิ่งนั้น เมื่อไม่เห็นยอมหลงติด เมื่อติดอยู่ยอมไม่หลุดพ้น”^{๒๖}

^{๒๒} ที.ส. (ไทย) ๙/๒๔๘-๒๔๙/๒๔๗.

^{๒๓} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑/๑-๒.

^{๒๔} พระกัมมัฏฐานาจารย์ พระปณฺธิตาภิกขุ, *รู้แจ้งในชาตินี้*, (กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก, ๒๕๖๐), หน้า ๒๘๒.

^{๒๕} พระครูปลัดสัมพิพัฒนธรรมาจารย์ (นิรันดร์ อภิปัญโญ), *แนวทางปฏิบัติธรรม*, หน้า ๒๕๑-๒๕๒.

^{๒๖} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), *มหาสติปัฏฐานสูตร ทางสู่พระนิพพาน*, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๕), หน้า ๓๒๖.

การหลงลืมสติในการรับรู้อารมณ์ต่าง ๆ จิตอาจจะอาศัยความหลงไปยึดติดกับรูปารมณ์ด้วยความยินดีพอใจในรูปนั้น ๆ หากเป็นเช่นนั้นจิตย่อมเข้าไปปรุงแต่งรูปนั้นด้วยความไม่รู้ ซึ่งจะก่อให้เกิดเวทนา และกิเลสตัณหาตามมา ทำให้จิตเร่าร้อน ไม่สงบ ยากที่จะพ้นทุกข์ไปได้ ดังพระบาลีว่า

รูป ทิสวา สติ มุฏฐา	ปิยํ นิमित्तํ มนสิกาโรโต
สารตตจิตโต เวเทติ	ตลยจ อชโณส ติฏฐติ
ตสฺส วฑฺฒนติ เวทนา	อนเกา รูปสมภวา
อภิขมา จ วิหเสา จ	จิตตมสฺสูปพลลติ
เอวํ อาจिनฺโต ทุกฺขํ	อารา นิพฺพาน วุจฺจติ.

หมายความว่า “เมื่อบุคคลเห็นรูปแล้วใส่ใจถึงรูปนิมิตที่น่ารัก สติหลงไปแล้ว เรามีจิตกำหนดเสวยอารมณ์นั้น ทั้งมีความติดใจในอารมณ์นั้นอยู่ เวทนาอันเกิดจากรูป ความละโมภ และความประทุษร้าย ย่อมทวีขึ้นเป็นอันมากจิตของเขาย่อมถูกรบกวนให้เร่าร้อน เมื่อเขาสั่งสมทุกข์อยู่อย่างนี้ บัณชิต กล่าวไว้ว่า อยู่ห่างไกลนิพพาน”^{๒๗}

ผู้เจริญวิปัสสนาภาวนาจึงควรกำหนดรู้รูปารมณ์ หมายถึง อารมณ์ต่าง ๆ ของจิตที่รู้ทางตา อันเป็นท้ออาศัยเกิดของกิเลสด้วย ดังข้อความในมหาสติปัฏฐานว่า “อิธ ภิกขเว ภิกขุ จกฺขุญจ ปชานาติ รูปเ จ ปชานาติ ยลฺลจ ตพฺภยํ ปฏิจฺจ อุปฺปตฺติ สยฺโยชนํ หมายความว่า “ภิกษุในธรรมวินัยนี้ (ย่อม) รู้ชัดตา (ย่อม) รู้ชัดรูปารมณ์ สังโยชนใด อาศัยตาและรูปทั้งสองนั้นเกิดขึ้น ก็รู้ชัดสังโยชนนั้น”^{๒๘}

วิธีเจริญวิปัสสนาภาวนา กำหนดตระลึกรู้อารมณ์ที่เข้ามาทางตา ให้ผู้เจริญวิปัสสนาภาวนาเพียงแค่ว่ามีอารมณ์เข้ามา โดยไม่ต้องสำคัญว่า คืออะไร แต่ให้มึสติรู้ว่าอารมณ์เกิดขึ้นอยู่ ดังที่พระองค์ทรงตรัสว่า “ตถาคตเห็นรูปที่ควรเห็น ย่อมไม่สำคัญว่าเห็นรูปที่เห็นแล้ว ย่อมไม่สำคัญว่าเป็นรูปที่ยังไม่มีใครเห็น ย่อมไม่สำคัญว่าเห็นรูปที่ควรเห็น ย่อมไม่สำคัญว่าเห็นรูปที่มหาชนดูกันอยู่”^{๒๙} เมื่อรู้แล้วให้ละไป ให้ทำเหมือนกับคนตาบอดที่ดูเหมือนจะเห็นแต่ไม่เห็นหรือเห็นเพียงเรือนกลาง แล้วเลิกสนใจ ดังที่พระมหากัจจายนะแนะนำว่า “จกฺขุมาสฺส ยถา อนฺโธ” หมายความว่า “คนตาดีให้ทำเหมือนคนตาบอด”^{๓๐}

จากข้อความดังกล่าว อธิบายว่า คนตาดีให้ทำเหมือนคนตาบอด คือ เมื่อเห็นอารมณ์เข้ามาทางตา ให้เจริญวิปัสสนาภาวนา พยายามกำหนดสติว่า “เห็นหนอ ๆ” โดยที่ไม่ต้องใส่ใจกับสิ่งที่เห็นว่าเป็นสิ่งใดที่เข้ามาในคลองจักขุ แต่ให้สนใจเพียงการกำหนดสติระลึกรู้เพียงแต่อาการเห็น หมายถึงกำหนดตรงกลางที่เป็นแดนเชื่อมต่อกันระหว่างรูป (อายตนะภายนอก) กับตาหรือจักขุ (อายตนะภายใน) ที่เรียกว่าจักขุวิญญาณ

^{๒๗} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๙๕/๑๐๑.

^{๒๘} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๙๒/๓๓๘, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๙๒/๓๓๘.

^{๒๙} อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๔/๓๙-๔๐.

^{๓๐} พุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๓๖๖/๓๔๒, พุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๕๐๑/๔๒๕.

อุปมาเหมือนการนั่งดูหนังละครในโทรทัศน์ ย่อมรับรู้เรื่องราวต่าง ๆ ของหนัง ของละคร ให้เราถอยออกมาสนใจตรงกลางระหว่างโทรทัศน์กับตัวเรา ซึ่งจะทำให้เราไม่ได้รับรู้เรื่องราวของหนัง ละครที่กำลังเล่นอยู่ในจอโทรทัศน์ แต่รู้ว่าหนังละครนั้นยังเล่นอยู่ ตัวเราก็นั่งดูอยู่ ฉันทิด การเจริญสติ รับรู้ระหว่างอายตนะภายในที่กระทบกับอายตนะภายนอก ก็ให้ฝึกปฏิบัติกำหนดสติระลึกรู้เพียง อาการเห็นในระหว่างทั้งสองเท่านั้น ไม่ได้รับรู้ว่าเป็นอะไร (สมมติบัญญัติ) เป็นเรื่องราวอย่างใด แต่ก็รู้ อายตนะทั้งสองอยู่ ฉันทิด เพื่อละสิ่งทั้งปวง คือ อายตนะ วิญญาณ สัมผัส เวทนา ที่จะทำให้เกิด อุปาทาน และเพื่อประคับประคองจิตของตนไว้ให้เป็นกลางที่สุด

ผู้เจริญวิปัสสนาภาวนา ควรมีวิธีประกอบความเพียรมีสติในการกำหนดระลึกรู้อารมณ์ ต่าง ๆ ที่เข้ามาตามความเป็นจริง ไม่ลอยไปกับอายตนะภายนอก หรือไม่จมลงกับอายตนะภายใน และไม่ติดอยู่ในท่ามกลาง (รู้แล้วก็ปล่อยไป) เช่น เมื่อเห็นรูป ให้กำหนดสติว่า เห็นหนอ ๆ ซึ่งเป็นการ กำหนดรู้ตรงที่จะเกิดอุปาทาน^{๓๑} พระสารีบุตรได้กล่าวกับพระโฏฐิตะว่าการบรรลุเป็นพระโสดาบัน จนถึงพระอรหันตผลต้องกำหนดระลึกรู้ที่อุปาทานชั้นนี้เท่านั้น

ดังมีตัวอย่างวิธีการกำหนดสติของพระมหาตีสสะที่เห็นไผ่หนิงสาว เมื่อท่านเห็น ท่าน รับเจริญสติกำหนดระลึกรู้ไม่ให้ล่องลอยไปถึงรูปร่างหน้าตา กิริยาต่างๆ ของหญิงสาว มีสติกำหนด ระลึกรู้ แล้วละด้วยปัญญา ทำตามกระแสพระดำรัสที่กล่าวไว้ว่า “จกขุ นา รูป ทิสวา น นิमितตคคาหิ โหติ นานูปยุชนคคาหิ” หมายความว่า “ภิกษุ (เมื่อ) เห็นรูปด้วยจักขุแล้ว(ยอม) ไม่ถือเอารูปร่าง ไม่ ถือเอาอวัยวะน้อยใหญ่”^{๓๒} อรรถกถาจารย์กล่าวเสริมว่า ภิภุจมตเตเยว สณตจาทิ ย่อมดำรงจิตไว้ใน สภาวะเห็นเท่านั้น^{๓๓}

ดังมีอธิบายเพิ่มเติมว่า “ภิกษุควรยังจิตที่รับรู้สภาวะการเห็นเท่านั้นให้เกิดขึ้น ไม่ควรใส่ใจ ต่อความงามหรือไม่งามของสิ่งที่เห็น โดยคล้อยตามบาลีที่ว่า ภิภูเจ ภิภุจตต ภิวิสสติ เมื่อเห็น จักเป็น เพียงแค่เห็น”

ท่านพระมหาตีสสะจึงสามารถบรรลุอรหันตผลได้ขณะยืนนั่นเอง เพราะจิตไม่มีความติดใจใน อารมณ์ที่เห็นนั้น ๆ จิตย่อมปล่อยอารมณ์นั้นไป สมดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรัสว่า

น โส รชชติ รูปสุ	รูป ทิสวา ปฐิสสโต
วิรัตติจิตโต เวเทติ	ตถจ นาชเณส ติฏฐติ
ยถาสส ปสสโต รูป	เสวโต จาปี เวทน
ขียติ โนปจียติ	เอว โส จรติสสโต
เอว อปจันโต ทุกข	สนติเก นิพพาน วุจจติ ^{๓๔}

^{๓๑} พระครูปลัดสัมพิพัฒนธรรมาจารย์ (นรินทร์ อภิปัญโญ), แนวทางปฏิบัติธรรม, หน้า ๒๕๓-๒๕๔.

^{๓๒} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๒/๑๕.

^{๓๓} พระครูปลัดสัมพิพัฒนธรรมาจารย์ (นรินทร์ อภิปัญโญ), แนวทางปฏิบัติธรรม, หน้า ๒๕๔.

^{๓๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๔-๒๕๕.

หมายความว่า “บุคคลนั้นเห็นรูปแล้ว มีสติไม่พอใจในรูปทั้งหลาย มีจิตคลายกำหนด เสวยอารมณ์นั้น ทั้งไม่มีความติดใจอารมณ์นั้นอยู่ เมื่อเขาเห็นรูปและเสวยเวทนาอยู่ ทุกข์ย่อมสิ้นไป ไม่สังสมทุกข์อีก ฉะนั้น เขาเป็นผู้มีสติเที่ยวไป ฉะนั้น เมื่อไม่สังสมทุกข์อยู่อย่างนี้ บัณฑิตกล่าวว่า อยู่ ไกลนิพพาน”^{๓๕}

แม้ในอายตนะที่เหลือ คือ หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ก็ให้กำหนดเช่นเดียวกัน คือ เมื่อได้ยิน เสียงให้กำหนดว่า ได้ยินหนอ ๆ เมื่อได้กลิ่น ให้กำหนดว่า กลิ่นหนอ ๆ เมื่อรู้รส ให้กำหนดว่า รสหนอ ๆ เมื่อถูกกระทบสัมผัสต่าง ๆ ไม่ว่าจะเย็น ร้อน หนาว อ่อน แข็ง ให้กำหนดสติตามอาการที่เข้า กระบว่า เย็นหนอ ๆ ร้อนหนอ ๆ อ่อนหนอ ๆ แข็งหนอ ๆ เมื่อมีอารมณ์มาปรากฏกับใจ ให้กำหนด ว่า รู้หนอ ๆ ดังนี้ ไม่ปล่อยให้อัตตลักขณไปกับเสียงและไม่จมลงกับความรู้สึที่ได้ยิน ไม่ลอยไปใน กลิ่น และไม่จมลงในความรู้สึที่ได้กลิ่น ไม่ลอยกับรสชาติและไม่จมลงกับในความรู้สึที่รับรส ไม่ลอย ไปกับการถูกกระทบสัมผัสและไม่จมลงในการรับรู้สัมผัส ไม่ลอยไปในเรื่องราวต่าง ๆ หรือไม่อยู่กับ อารมณ์ต่าง ๆ

ให้ผู้เจริญวิปัสสนากาวนามีสติระลึกรู้เพียงสักแต่ว่าได้ยิน สักแต่ว่าได้กลิ่น สักแต่ว่ารู้รส สักแต่ว่าถูกกระทบสัมผัส และสักแต่ว่ารู้ เท่านั้น เพราะอารมณ์ต่าง ๆ มีไว้เพื่อรู้ เพื่ออาศัยระลึกรู้ เท่านั้น ย่อมไม่ยึดติดใด ๆ ในโลก ดังพุทธดำรัส ในสติปัฏฐานสูตรว่า “เธอย่อมเป็นอยู่อย่างหนึ่ง คือ สติของเธอย่อมปรากฏว่ามีเพียงสภาวะธรรมเพื่อปัญญาและการระลึกรู้ยิ่ง ๆ ขึ้นไปเท่านั้น เธอเป็นผู้ อยู่อย่างไม่ถูกตัณหาและทิฐิเข้าอิงอาศัย และไม่ถือมั่นอะไร ๆ ในโลก”^{๓๖}

การกำหนดรู้อายตนะ เพื่อเป็นการสร้างบารมีด้วยความเพียร คือเพียรระงับอกุศลใหม่ ที่ ยังไม่เกิดอย่าให้เกิดขึ้น ในมหาสติปัฏฐานสูตร^{๓๗} ที่ว่าด้วย สมุทยสังขละ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า สิ่ง ใดเป็นที่รักที่พอใจในโลก ก็เลสจะอาศัยสิ่งนั้นเกิดขึ้น

๓.๒.๒ การกำหนดรู้อายตนะ ๖ ด้วยความเพียร

การกำหนดรู้อายตนะ ๖ ด้วยความด้วยความเพียร ด้วยความเป็นจริงว่าสิ่งใดเล่าเป็นที่รัก ที่พอใจในโลก สิ่งนั้น คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และธรรมารมณ์ที่เกิดกับ ใจนั่นเอง ก็เลสจึงอาศัยอายตนะทั้ง ๑๒ เกิดขึ้น ดังพระบาลีว่า “กิญจิ โลเก ปิยรูปิ สาตรูปิ จกขุ วา โสถิ วา ขานํ วา ชิวหา วา กาโย วา มโน วา, โลเก ปิยรูปิ สาตรูปิ เอตถเสสา ตณฺหา อุปปชฺชมานา อุปปชฺชติ เอตถ นิวิสมานา นิวิสติ รูปา วา สทฺทหา วา คนฺธา วา รสา วา โผฏฺฐพฺพา วา ธมฺมา วา, โลเก ปิยรูปิ สาตรูปิ เอตถเสสา ตณฺหา อุปปชฺชมานา อุปปชฺชติ เอตถ นิวิสมานา นิวิสติ” หมายความว่า “อะไรเป็นที่รักที่เจริญใจในโลก ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เป็นที่รักที่เจริญใจในโลก ตัณหาเมื่อจะ เกิด ย่อมเกิดในที่นี้ เมื่อจะตั้งอยู่ ย่อมตั้งอยู่ในที่นี้ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ เป็นที่รัก ที่เจริญใจในโลก ตัณหาเมื่อจะเกิด ย่อมเกิดรากในที่นี้ เมื่อจะตั้งอยู่ ย่อมตั้งอยู่ในที่นี้”^{๓๘}

^{๓๕} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๙๕/๑๐๓.

^{๓๖} พระครูปลัดสัมพิพัฒนธรรมจารย์ (นิรันดร์ อภิปัญโญ), แนวทางปฏิบัติธรรม, หน้า ๒๕๕.

^{๓๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๖-๒๖๗.

^{๓๘} พระโสภณมหาเถระ, (มหาสิสยาตอ), มหาสติปัฏฐานสูตร ทางสู่พระนิพพาน, หน้า ๓๙๖.

เนื่องจากตาของเราสอดสายหาอารมณ์ตลอดเวลาเหมือนกับการเลื้อยไปของงู เพราะงูมี
อาการเคลื่อนส่ายไปส่ายมาอยู่ตลอด หูชอบฟังเสียงเย็น ๆ เสียงไพเราะ เหมือนจะเข้ ที่ชอบอยู่ในน้ำ
เย็น จมูกจับกลิ่นได้แม่นยำและรวดเร็วเหมือนนกที่โฉบเหยื่อไม่มีพลาด ลิ้นชอบรสชาติเหมือนกับสุนัข
บ้านชอบอาหารอร่อย(น้ำลายไหล) กายเหมือนสุนัขจิ้งจอก เพราะชอบความอบอุ่นของร่างกาย ใจมี
ความหลากหลายในการคิดเหมือนลิง เพราะธรรมชาติลิงไม่เคยอยู่นิ่ง

๓.๒.๓ การกำหนดรู้อายตนะ ๑๒ ด้วยความเพียร

การกำหนดอายตนะ ๑๒^{๓๙} ด้วยความเพียร อายตนะซึ่งหมายถึงสะพานเครื่องเชื่อม
เครื่องต่อให้เกิดความรู้สึกต่าง ๆ ทางทวาร ๖ และรู้ความหมายหลัก อายตนะ คำว่า อายตนะ แปลว่า
ที่สืบต่อ หรือที่ต่อ อันหมายถึงเป็นที่สืบหรือต่อกันระหว่างรูปกับรูป หรือระหว่างรูปกับนาม ของ
อายตนะภายใน ๖ และอายตนะภายนอก ๖ การกำหนดรู้ด้วยความเพียรต่อเมื่ออายตนะ ๑๒ แต่ละคู่
มากระทบกันหรือต่อกันก็จะทำให้จิตรู้เห็นได้ว่าตากับสีเป็นอายตนะคู่ที่ ๑ กระทบกัน จักขุประสาท คือ
ประสาทตา กับรูปารมณ์ คือ สีต่าง ๆ กระทบกันแล้ว ก็ยังสภาวะเห็นให้เกิดขึ้น สภาวะเห็นนั้นเป็นผล
เกิดขึ้น สักกับตากระทบกัน สภาวะการเห็นก็เกิดขึ้น ฉะนั้น ประสาทตากับสีซึ่งเป็นอายตนะ คือเป็น
อายตนะภายในคู่ที่ ๑ ก็คือประสาทตา อายตนะภายนอกก็คือ รูปารมณ์ คือ สีต่าง ๆ มากระทบกัน
ทำให้เกิดการเห็นขึ้น เกิดสภาวะเห็นขึ้น อะไรเป็นรูป อะไรเป็นนาม ประสาทตาเป็นรูป สีที่กระทบตา
ก็เป็นรูป สภาวะที่เห็นเป็นนาม

การกำหนดรู้การเจริญวิปัสสนาภาวนา ด้วยความเพียร เพื่อให้การเจริญสติกำหนดตระลึกรู้
รูปนาม รู้อายตนะทางตาที่เพียรกำหนดที่สภาวะเห็นว่า เห็นหนอ ๆ หรือ รู้หนอ สภาวะเห็นเป็น
อย่างไร สภาวะที่เห็นมันเป็นธรรมชาติที่ฉายออกไป ทางตาไปรับสีต่าง ๆ เห็น ก็จะเห็นสี เห็นรูป
เพียรเจริญสติเข้าไปรู้ สีเป็นรูป เห็นเป็นนาม แต่ถ้าหากรู้เลยไปว่า สิ่งที่เห็นนั้นเป็นคน เป็นสัตว์ เป็น
สิ่งของ มีชื่อมีความหมายต่าง ๆ นั้นเป็นสมมุติบัญญัติ เป็นบัญญัติอารมณ์ ไม่ใช่ปรมาัตถ์อารมณ์ การ
เจริญวิปัสสนาท่านให้กำหนดที่ปรมาัตถ์ ให้เห็นสภาวะการเกิดดับที่อายตนะ^{๔๐}

ในขณะที่ได้เกิดสภาวะการได้กลิ่น ก็ให้ไปกำหนดจิตรู้ กำหนด กลิ่นหนอ ๆ คิดหนอ ๆ รู้
หนอ ๆ เป็นนาม รสอารมณ์กับชีวหาประสาท เป็นรูปในขณะที่สัมผัสกระทบร้อนเย็น กำหนดจิตรู้การ
กระทบ เป็นนาม โภกฐัพพารมณ์ที่กระทบสัมผัสทางผิวหนังและกายประสาท เป็นรูปในขณะที่ การ
ได้รับอารมณ์ทางใจ เพียรกำหนดจิตรู้เป็นนาม อัมมารมณ์นั้นเป็นทั้งรูปและนาม ส่วนหทัยวัตถุ เป็น
รูป อายตนะภายในจึงออกไปภายนอกกายเพื่อไปหาอาหารของตน ๆ คือ รูปสวย กลิ่นหอม รสอร่อย
เสียงที่ไพเราะ สัมผัสที่ถูกต้อง และการรับรู้ ดังนั้น กิเลสใหม่ที่ยังไม่เกิดจึงเกิดขึ้น เช่น เมื่อเห็นรูปสวย
เป็นต้น จึงเกิดความยินดีพอใจ เพลิดเพลินในการเห็น จึงเกิดยึดติด เกิดการแสวงหาให้เห็นอย่างนั้น
อีก ความโลภจึงอาศัยรูปเกิดขึ้น หรือในทางตรงกันข้าม หากเห็นรูปแล้วมีความไม่พอใจเกิดขึ้น จึงไม่
ยินดีในการเห็น ไม่ชอบ ไม่พอใจ และไม่อยากจะเห็นต่อ เมื่อยังเห็นอยู่จึงทำให้กิเลสคือความโกรธ

^{๓๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จันทร์เพ็ญ, ๒๕๕๒), หน้า ๒๕๒.

^{๔๐} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๔๔/๑๒.

อาศัยเกิดขึ้น หรือเว้นทั้งสองอย่าง คือ เมื่อเห็นรูปแล้วเห็น เป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา เป็นต้น กิเลส คือความหลงจึงอาศัยเกิดขึ้นได้ เพราะเห็นเป็นบัญญัติ เป็นสมมติ^{๔๑}

เพราะฉะนั้น ผู้เจริญวิปัสสนาภาวนา จะต้องระงับกิเลสเหล่านี้ที่ยังไม่เกิด มิให้เกิดขึ้นโดยการสำรวมระงับอินทรีย์ด้วยสติ เกิดที่ไหนกำหนดที่นั่น เช่น เกิดที่ตา คือ การเห็นรูป เมื่อเห็นให้เพียรกำหนดว่า เห็นหนอ ฯลฯ กิเลสคือความโลภ โกรธ หลง ก็อาศัยเกิดไม่ได้ เพราะเราใช้สติเข้าไปตัดการเห็นจึงเป็นเพียงสักแต่ว่าเห็นกลาง ๆ เท่านั้น กิเลสใหม่ที่ยังไม่เกิดก็จักไม่เกิดขึ้น

๓.๓ การเจริญวิปัสสนาภาวนา आयตนะ ๖ เปรียบเทียบเหมือนสัตว์ ๖ ชนิด

๓.๓.๑ ตาเปรียบเหมือนงู

ตาเปรียบเหมือนงู^{๔๒} ดังพระพุทธพจน์ว่าตาชอบดูสิ่งที่มีลวดลายและเรื่องปกปิดเร้นลับ ไม่ชอบแลดูสิ่งที่เรียบง่ายที่เปิดเผยเป็นธรรมดา เหมือนงูชอบเลื้อยในที่รกไม่ราบเรียบ^{๔๓} อันมีลักษณะเป็นสิ่งที่อยู่ไม่คงที่ ไม่อยู่กับที่ คือ เคลื่อนที่อยู่ตลอดเวลา เนื่องจากตาของเราสอดสายหาอารมณ์ตลอด หอารมณ์สุนทรีย์ หาส่งที่สวยงาม อันมีความชอบอยู่ในตัวของมันอยู่แล้ว อยากเห็นขวาก็เห็น อยากเห็นซ้ายก็เห็น อยากมองอะไรก็มองตลอดและมีลักษณะเป็นการทำงานไปตามธรรมชาติของตา เพราะสายตาไม่เคยอยู่นิ่ง ยกเว้นตอนนอนหลับเท่านั้น^{๔๔} ถ้าตั้งตื่นขึ้นมา จนกระทั่งหลับไปอีกครั้ง สายตามันก็สอดสายไปทั่วทุกบริเวณ จนกว่าถึงเวลานอนหลับอีก มันจึงหยุดการมองเห็นอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งนั่นคือธรรมชาติที่สร้างมันขึ้นให้เป็นอย่างนั้น ก็ต้องเป็นเช่นนั้น ตาจึงต้องทำตามที่ชอบหรือไม่ชอบ เพราะมันมีสิทธิ์ที่จะรู้เห็นหันมองไปทั่วตามธรรมชาติเสรีอิสระทุกอนุของการมองเห็น

เมื่อตาเกิดการมองเห็นรูปแล้วเกิดขาดสติในการกำหนดรู้ จึงทำให้รู้ว่าสิ่งที่เห็นนั้นเป็นอย่างไร เป็นอะไร เป็นรูปที่สวยงาม เป็นรูปผู้หญิงหรือรูปผู้ชาย เห็นเป็นที่น่าใคร่ น่าปรารถนาด้วยการเห็นเป็นของที่สวยงามไปหมด ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดความยินดี ผูกพัน ยึดติดในรูปนั้น ๆ จนทำให้เกิดการแสวงหาอยากให้เกิดขึ้นในคลองแห่งจักขุ คือตาอีก เพราะจิตเกิดจากความรู้สึกลอยอยากเห็นอีก ความโลภคือกิเลสก็อาศัยเกิดขึ้น ในอรรถกถากล่าวว่า ธรรมดว่างูนี้ ไม่ชอบอยู่ในที่เย็นและที่เตียน ในภายนอก แต่ในเวลาเขาเข้าไปสู่ที่กองหยากเยื่อ ที่รกรุงงไปด้วยหญ้าและใบไม้ และจอมปลวก เป็นต้น เท่านั้นแล้วนอน จึงยินดี ถึงความเป็นสัตว์มีอารมณ์เป็นหนึ่ง ฉันทใด แม้จักขุนี้ก็ฉันทนั้นเหมือนกัน มีอารมณ์ไม่เสมอกัน ย่อมไม่ยินดีที่ราบเรียบ มีฝาเรือนที่ทำด้วยทองคำ เป็นต้น ไม่ปรารถนาที่จะดู แต่ชอบในสิ่งที่วิจิตรด้วยรูป และวิจิตรด้วยดอกไม้ และเครื่องเถา เป็นต้นเท่านั้น เพราะว่า เมื่อตาไม่พอ (ไม่อยากดู) ในที่เช่นนั้นก็ยังอยากเปิดหน้าดู^{๔๕} เพราะสิ่งที่มองเห็นเป็นเพียงรูปนามที่มีสัสตสเสอะอาด นั้น

^{๔๑} พระครูปลัดสัมพิพัฒนธรรมาจารย์ (นิรันดร์ อภิภูโณ), แนวทางปฏิบัติธรรม, หน้า ๒๖๗.

^{๔๒} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๔๗/๒๖๒-๒๖๕.

^{๔๓} พระโสภณมหาเถระ, (มหาสัสยาตอ), มหาสติปัฏฐานสูตร ทางสู่พระนิพพาน, หน้า ๒๘๔-๒๘๕

^{๔๔} พระครูปลัดสัมพิพัฒนธรรมาจารย์ (นิรันดร์ อภิภูโณ), แนวทางปฏิบัติธรรม, หน้า ๘๐.

^{๔๕} ส.สพ.อ. (ไทย) ๓/๒๔๗/๑๖๕.

เป็นอารมณ์ที่ชอบสิ่งที่งาม เช่น เป็นลักษณะที่เกิดขึ้นของการมองเห็นอย่างรวดเร็ว ไม่สามารถตามเห็นทันความเปลี่ยนแปลงของรูปนามได้

แต่ในขณะที่ตาทำหน้าที่ เช่น ตาเมื่อหันไปกระทบรูปคือเห็นรูปย่อมชอบใจ และโดยลักษณะทั่วไปของตาแล้วตาไม่ชอบใจ สิ่งที่รกรุงรัง สิ่งที่ไม่เป็นระเบียบ สิ่งที่ไม่เปลิดเปล็นตาพอใจ ก็ไม่หันไปมอง ไม่อยากเห็น ไม่อยากมอง หรือไม่พอใจ ไม่นำรัก นำใคร นำปารารถนา ทำให้ไม่มีอารมณ์พอใจ หรือไม่พอใจ หรืออนิษฐารมณ์ไม่ชอบสิ่งไม่สวยงาม และเมื่อเห็นแล้วก็ต้องระวังกิเลสเหล่านี้ที่ยังไม่เกิด มิให้เกิดขึ้นโดยการสำรวมระวังอินทรีย์ด้วยสติ เกิดที่ไหนกำหนดที่นั้น เช่น เกิดที่ตา คือการเห็นรูป เมื่อเห็น ให้กำหนดว่า เห็นหนอ โดยแนบจิตไปที่สภาวะที่เห็น ให้กำหนดการเห็นอยู่ตลอดกับอารมณ์ที่เห็นและสิ่งสวยงามที่เห็นว่าเป็นของไม่เที่ยง ด้วยการมีสติเจริญสติระลึกรู้ไปกับการเห็นนั้น เพื่อสำรวมอินทรีย์ของตนไม่ให้มีการเกิดกิเลสคือความโลภ โกรธ หลง และความโลภ โกรธ หลงก็อาศัยการเห็นเกิดไม่ได้ เพราะเราใช้สติเข้าไปตัด เข้าไปตัดการเห็นจึงเป็นเพียงสักแต่ว่าเห็นกลาง ๆ เท่านั้น กิเลสใหม่ที่ยังไม่เกิดก็จักไม่เกิดขึ้น เพราะการที่กิเลสจะเกิดขึ้นได้ก็ด้วยตาที่มอง เป็นที่รักที่เจริญใจในโลก ตัณหาเมื่อจะเกิด ย่อมเกิดในที่นี้คือตา เมื่อตาจะตั้งอยู่จะหยุดอยู่ก็ย่อมอยู่ตรงนี้และตั้งอยู่ในที่นี้

ดังเช่น ตามองเห็นรูป ก็ชอบใจ พอใจสิ่งพบสิ่งที่เห็น เกิดการชอบสิ่งที่เห็นเป็นของสวยงามไปหมดทุกสิ่งที่เห็น แต่ลักษณะขณะเดียวกันถ้าเกิดมองไปแล้วพบสิ่งไม่สวยไม่งามก็ไม่ชอบมอง เพราะใจไม่ชอบ เมื่อไม่ชอบก็เกิดทุกข์เวทนาและนั่นคือธรรมชาติของตา ย่อมไม่ชอบมองที่ไม่สวยเป็นอนิษฐารมณ์ คือไม่ชอบสิ่งที่สวยงาม สิ่งที่ไม่งามไม่นำรัก ไม่นำพอใจ และนอกจากนั้น ตาย่อมชอบใจสิ่งที่สวยงาม สิ่งที่มีความเปลิดเปล็นตามองแล้ว ชอบมองสิ่งที่มีแสงสีสวยงาม ความตลกตลกที่งาม รูปงาม สะอาด มองคนนั้น เรียบร้อยดี มีความสุขกับการมอง เปล็นไปกับการมอง มองไปเป็นความบันเทิงไปทั้งหมดไม่มีทุกข์ อยากมองไปทางไหนก็มองไป หันไป เพราะเป็นสิ่งที่สวยงามไปหมด ไม่คำนึงถึงความเป็นผู้ไม่สะอาดไม่งามก็ไม่สนใจ เพราะตาไม่มีสติ หรือเราเรียกว่า อวิชชา คือความไม่รู้ มันจึงมีหน้าที่เพียงมองเห็น เห็นไปทั่ว เห็นไปตามธรรมชาติที่อยากเห็นอยากมองเท่านั้น เพราะนี่คือหน้าที่ของตา ที่ตาเขามี เขาก็ยอมทำหน้าที่ของเขาให้ได้ตามที่ธรรมชาติของเขามี ตาย่อมชอบสิ่งที่เขาชอบ พอใจสิ่งเขาพอใจ สิ่งที่เขาพอใจ ด้วยอาการลักษณะเช่นนี้

ดังนั้น ตาจึงเปรียบเทียบกับเหมือนงู^{๔๖} เพราะตาทำหน้าที่คล้ายเหมือนการเลื้อยไปของงูคือมันสัดส่ายไปส่ายมาอยู่ตลอด เพราะโดยธรรมชาติของงูเป็นสัตว์เลื้อยคลานสัดส่ายไปตามธรรมชาติไปเรื่อย ๆ แล้วไม่ชอบนิ่งอยู่กับที่ แต่ชอบพื้นที่ที่มีความวกลงไปซ้าย ขวา และก็ไม่ชอบที่มีความขึ้นและด้วยเช่นกัน มันชอบพื้นที่เรียบพื้นที่ที่มีความสะอาด พื้นที่โล่ง โปร่ง สว่างเรียบร้อยสวยงามและไม่ชอบพื้นที่ที่มีความเรียบง่าย พื้นที่ที่ไม่มีป่า ไม่เป็นพื้นที่แบบพุ่มพุ่มรกชัฏ ชอบสาดชอบอยู่ตามธรรมชาติที่เป็นรกชัฏ นี่คือนิยามของงูย่อมไม่ชอบใจในที่ขึ้นและและราบเรียบภายนอก^{๔๗} แต่ชอบบริเวณพื้นที่ที่เข้าไปแล้วเป็นพื้นที่รกชัฏชอบเข้าไปในพื้นที่เช่นนั้น ชอบพื้นที่มีต้นไม้ ใบไม้ รกชัฏ ป่า

^{๔๖} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๔๗/๒๖๒-๒๖๕.

^{๔๗} พระโสภณมหาเถระ, (มหาสิลยาตอ), มหาสติปัฏฐานสูตร ทางสุพระนิพนธ์, หน้า ๒๘๕.

ละเมาะ มีใบหญ้าปกคลุม และไม่ขึ้นแฉะ และขอบพื้นที่ในเขตจอมปลวกจึงเข้าไปที่ต้นไม้ ใบหญ้ารกชฎ และจอมปลวกนั้นแหละ ย่อมขอบใจในเวลานอน ย่อมถึงความเป็นสัตว์มีจิตสงบ ฉันทใด แม้จักชุนก็ปรารถนาฉันทนั้นเหมือนกัน มีความไม่พอใจในสิ่งไม่ราบเรียบ ย่อมไม่พอใจ ไม่น่าปรารถนา

แม้ในทางตรงกันข้ามเมื่อตาเห็นรูปแล้วเกิดรู้สึกไม่ยินดี รู้สึกไม่ดี ไม่ชอบใจ ไม่น่าปรารถนา แต่ยังเห็นรูปนั้นอีก จึงความรู้สึกไม่อยากจะเห็น เมื่อเห็นจึงรู้สึกโกรธ เรียกว่าเกิดโทสะคือเกิดความโกรธขึ้น ทั้งโลภะและโทสะทั้งสองที่เกิดขึ้นมาได้ เพราะเราขาดสติ ขาดการกำหนดรู้ ที่เราเรียกว่า ความหลงหรือโมหะนั้นเอง ก็เลยจึงอาศัยเกิดได้ตลอดเวลา ในขณะที่ตาเห็นรูป และได้รู้ถึงอารมณ์ทางจิต ที่เป็นเช่นนั้นเนื่องจากตามีความอยากรู้อยากเห็นตลอดเวลา และสิ่งที่ส่งความออกไปคือ อายตนะหรืออินทรีย์คือตาของตน พระองค์จึงอุปมา ตาเปรียบเหมือนงู^{๔๘} เพราะงูมีสายตาสอดส่ายไปมา สายตาของงูไม่ชอบนิ่ง ตาของมันไม่เคยอยู่นิ่ง ยกเว้นตอนที่มันนอนหลับเท่านั้นมันจึงหยุดนิ่งอยู่กับที่ อยู่คงที่เพราะมันนอนหลับ เป็นต้น การสาดส่ายตาไปมาตลอดเวลาจึงไม่เกิดขึ้น

สรุปความ ผู้เจริญวิปัสสนาภาวนา ต้องตั้งสติกำหนดรู้ในการรับรู้อารมณ์ในขณะที่มองเห็นรูป เพื่อมิให้บาปอกุศลเกิดขึ้น ด้วยการสำรวมสายตาค้นหาเป็นทีไว้สำหรับการเห็น และการมองสิ่งที่สวยงามก็เป็นที่ยื่นชอบของตา ซึ่งเป็นโดยธรรมชาติของตาอยู่แล้ว ชอบมองสิ่งงาม สิ่งที่น่ารัก น่าใคร่น่าเอ็นดู สิ่งที่น่าปรารถนา แต่ก็ตรงกันข้ามก็ไม่ชอบมองสิ่งที่ไม่สวยไม่งาม มีความรู้สึกไม่อยากจะเห็นสิ่งไม่สวยไม่งามและกลับหันมองสิ่งที่สวยงาม มนุษย์ทั้งหลายก็ยังอ้าปากอยากมองสิ่งที่ปรารถนาพอใจสวยงามด้วยกันทั้งนั้น นั่นเอง ด้วยเหตุนี้ จึงเปรียบเทียบได้ว่า ตาเปรียบเหมือนงู^{๔๙} ก็ย่อมโน้มไปสู่การเจริญสติกำหนดรู้ตามเท่าทันไม่ให้ขาด เช่น ตาเมื่ออยากจะมองดูสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ให้กำหนดรู้ต้นจิต หรือ จิตที่อยากจะมองดู ก่อนว่า อยากดูหนอ ๆ แล้วจึงค่อย ๆ กำหนดรู้อาการที่มองดูไปตามลำดับมิให้บาปที่พบที่เห็นสู่ความโลภ ความโกรธ ความหลง ด้วยการเจริญวิปัสสนาภาวนาเข้าไปกำหนดรู้ กำหนดเห็นว่า สิ่งทั้งหลายที่พบเห็นเป็นของไม่ยั่งยืน ไม่เที่ยง ไม่ใช่ตัว ไม่ใช่ตน ไม่ใช่เรา ไม่ใช่เขา เป็นเพียงขันธ์ ๕ เท่านั้นเอง จึงโน้มไปสู่การเจริญวิปัสสนาในสติปัฏฐาน กาย เวทนา จิต และธรรมได้

๓.๓.๒ หูเปรียบเหมือนจระเข้

หูเปรียบเหมือนจระเข้^{๕๐} ดังพระพุทธพจน์ว่า หูเป็นรูช่องให้ลอดผ่าน เหมือนจระเข้ชอบอยู่ในโคลงหรือถ้ำใต้น้ำ^{๕๑} หูคือธรรมชาติที่รับเสียง รับการได้ยิน ได้ยินเสียงตามสิ่งที่จริง โดยการอรับเสียงที่มากกระทบ ที่มาสัมผัส และเมื่อหูได้รับการสัมผัสการได้ยินเสียง ชั่วแวบเดียวมันก็เงิบหายไปตามธรรมชาติ เพียงแต่เราไม่ได้สังเกตการได้ยินว่า มันหายไปอย่างไร ซึ่งบ่งบอกได้ถึงลักษณะของหูที่เป็นลักษณะเฉพาะตัวที่เป็นธรรมชาติอยู่แล้ว ของการได้ยินเสียงเกิดขึ้นจริง สภาวะของเสียงตามธรรมชาติที่เกิด เมื่อสภาวะการรับรู้อารมณ์ของเสียงที่รับต้องทำการเจริญภาวนากำหนดรู้การได้

^{๔๘} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๔๗/๒๖๒-๒๖๕.

^{๔๙} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๔๗/๒๖๒-๒๖๕.

^{๕๐} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๔๗/๒๖๒-๒๖๕.

^{๕๑} พระโสภณมหาเถระ, (มหาสิสยาตอ), มหาสติปัฏฐานสูตร ทางสุตตปิฎก, หน้า ๒๘๔-๒๘๕.

ยินว่า ได้ยินหนอ ๆ เป็นต้น เพื่อให้การเจริญสติที่เป็นไปตามทางที่ดี ด้วยการแนบจิตไปกับการได้ยิน นั้น อย่างจดจ่อกับการได้ยิน และกุศลก็เกิดขึ้นระหว่างมีการกำหนดรู้เสียง เพราะการกำหนดรู้อย่างมีสติ ทำให้เกิดปัญญาขึ้นได้ ทั้งนี้เพื่อไม่ให้หลงไปตามอารมณ์ที่รับเสียงขึ้นมาด้วยการปรุงแต่ง สิ่งที่ได้รับมา ซึ่งเป็นไปในทางที่เป็นกุศลและอกุศลได้ ที่อาจเกิดได้ถ้าขาดการเจริญสติในการฟังเสียงนั้น ๆ และนี่คือการเจริญสติกำหนดรู้ด้วยปัญญา และเมื่อฟังเข้าใจทัน ต้องไปพิจารณาอีก คือพิจารณาเสียงที่หูต้องการฟังและหูชอบฟัง เมื่อฟังแล้วสบายใจ ฟังแล้วต้องอยากฟังอีก ถ้าเป็นการฟังแล้วเกิดเป็นเช่นนี้แสดงว่ามีราคะในการฟัง มีโลภะ คืออยากฟัง นั่นคือกิเลสเกิดขึ้นทันทีที่มีความอยากฟัง นี่แหละคือธรรมชาติของหู ขณะเดียวกัน เมื่อได้ยินเสียงก็ให้กำหนดรู้ทันที โดยกำหนดว่า ได้ยินหนอ เพื่อตามกำหนดรู้เท่าทันเสียง ด้วยสติตามระลึกแนบไปกับเสียงที่หูได้ยินเสียง โดยการน้อมจิตไปที่หูเพื่อการระลึกกำหนดรู้ตามว่า “ได้ยินเสียงหนอ” หรือ “ได้ยินหนอ” เพื่อทำการตามไปปรับพร้อมกับการได้ยินเสียง ซึ่งปรากฏได้ยินเสียงชัดจึงกำหนดรู้ตามที่เกิดขึ้นจริงที่มีสภาวะอารมณ์นั้น

ด้วยเหตุนี้ หูจึงเป็นสิ่งที่ เป็นสภาวะรองรับการได้ยินเสียงที่เป็นสภาวะธรรมที่ปรากฏเกิดการรับเอาเสียงที่สัตรีสิกและได้กำหนดแนบจิตไปพร้อมที่ได้ยินด้วยการกำหนดอย่างจดจ่อแนบแน่นไปในขณะที่กำหนดทางหูและก็ได้เห็นความเกิดดับควบคู่กันไปอย่างประจักษ์ชัดว่าทุกสิ่งทุกอย่างนั้นไม่เที่ยงเห็นได้เป็นอย่างดีมีการเกิดขึ้นแล้วก็ดับไปแล้วก็เกิดขึ้นอีกเป็นอย่างนี้ เพราะเป็นสภาวะที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติที่เป็นสังขารที่เราสมมติขึ้นมาเท่านั้นเพื่อให้ได้กำหนดรู้ เป็นบัญญัติธรรมด้วยการรับรู้แล้วก็กำหนดได้ยินไปพร้อมทำให้เกิดความสุใจความชอบใจขึ้นมา เมื่อได้รับรู้เสียงที่ไพเราะเสียงที่เป็นเสียงหวานไม่หยาบคายเรารู้ว่าเป็นสิ่งที่ดีเกิดความพอใจ ชอบใจและที่สำคัญก็คือการต้องระมัดระวังอย่าให้ โลภะ โทสะ และโมหะ เข้ามาครอบงำกับการได้ยินเสียงที่กำลังชอบใจนั้น ต้องมีสติระลึกรู้กำหนดรู้อยู่ตลอดเวลาที่เกิดสภาวะการได้ยินเสียง และเมื่อเป็นเช่นนี้ต้องสำรวจด้วยการได้ยินแล้วสำรวจอย่างระมัดระวังไม่ให้เกิดความรู้สึกลึบใจในการได้ยินหรือการรับเสียงนั้น ๆ มีสติตั้งมั่นรู้สึกตัวอยู่ จึงสามารถล่องพ้นจากความยึดถือเสียง ล่องพ้นจากบ่วงของมารไปได้อุปมาเหมือนหยาดน้ำบนใบบัวย่อมไม่ติดใบบัวฉันใด อารมณ์ทางหูเมื่อเข้ามาจิตใจย่อมไม่ยึดติดฉันนั้น

หากผู้เจริญวิปัสสนาภาวนาขาดการสำรวจระวัง กิเลสจะอาศัยเกิดขึ้นได้ทางหู เมื่อได้ยินเสียงแล้วขาดสติในการกำหนดรู้ จึงทำให้รู้ว่าสิ่งที่ได้ยินเสียงนั้นเป็นอย่างไร เป็นเสียงไพเราะ เป็นเสียงของผู้หญิงหรือเสียงของผู้ชายเป็นเสียงที่ได้ยินแล้วน่ารักน่าใคร่น่าปรารถนา เป็นเหตุให้เกิดความยินดี ผูกพัน ยึดติดในเสียงที่ได้นั้น และเกิดการแสวงหาอยากให้เกิดขึ้นในช่องของใบหูอีก เพราะจิตเกิดจากรู้สึกอยากได้ยินเสียงอีก ความโลภคือกิเลสก็อาศัยเกิดขึ้น^{๕๒}

เมื่อได้ยินเสียงแล้ว มีสติไม่พอใจในเสียงทั้งหลาย มีจิตคลายกำหนด เสวยอารมณ์นั้น ทั้งไม่มีความติดใจอารมณ์เสียงนั้นอยู่ เมื่อเขาได้ยินเสียงและเสวยเสียงอยู่ กำหนดได้ยินเสียงอยู่ ได้ยินหนอ รู้หนอ ๆ ทุกข์ย่อมสิ้นไปไม่ส่งสมทุกข์อีก ฉันใด เขาเป็นผู้มีสติเที่ยวไป ฉันนั้น เมื่อไม่ส่งสมเสียไว้ เพียงกำหนดได้ยินเสียงรู้เสียง มีสติระลึกรู้กำหนดอย่างจดจ่อ ก็ย่อมเห็นความเกิด ความดับของ

^{๕๒} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๔๗/๑๘๕. อ้างใน พระโสภณมหาเถระ, (มหาสิสยาตอ), มหาสติปัฏฐานสูตรทางสู่พระนิพพาน, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๕), หน้า ๒๘๕.

เสียง ปัญญาย่อมเกิดเห็นประจักษ์แจ้ง เข้าถึงพระไตรลักษณ์ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ให้มีสติปรากฏ อยู่เฉพาะหน้าว่า ธรรมมีอยู่ ก็เพียงเพื่ออาศัยเจริญญาณ เจริญสติเท่านั้น^{๕๓} เช่นนี้ผู้เจริญวิปัสสนา ย่อมได้รับผลของการกำหนดรู้อย่างแท้จริง ซึ่งบัณฑิตกล่าวว่า อยู่ใกล้นิพพานได้

แม้ผู้เจริญวิปัสสนาภาวนา เมื่อได้ยินเสียง ให้กำหนดว่า ได้ยินหนอ ๆ รู้หนอ ๆ เป็นการ ทำสติรู้เท่าทันไม่ปล่อยให้จิตล่องลอยไปกับเสียงและไม่จมลงกับความรู้สึกที่ได้ยิน ไม่ปล่อยไปใน เรื่องราวของเสียงให้ล่องลอยไปโดยไม่กำหนดรู้ หรือไม่อยู่กับอารมณ์ต่างๆ ของหูที่ได้ยินเสียงและให้ผู้ เจริญวิปัสสนาภาวนามีสติระลึกรู้เพียงสักแต่ว่าได้ยิน และสักแต่ว่ารู้ เท่านั้น เพราะอารมณ์ต่าง ๆ มีไว้ เพื่อรู้ เพื่ออาศัยระลึกรู้เท่านั้น ย่อมไม่ยึดติดใด ๆ ในโลก

ในอายตนะภายในคือหูจึงเปรียบเสมือนจระเข้^{๕๔} ที่ชอบอยู่ในน้ำเย็น ชอบอยู่ในวังวน น้ำ เย็น หูก็ชอบฟังเสียงเย็น ๆ ชอบฟังเสียงอันไพเราะ เสนาะหู ร่มรื่น สบาย ๆ นั่นคือธรรมชาติของหู เป็นอย่างนี้ มีความเป็นแบบนี้มีความผ่องใสแห่งภูตรูปพอกระทบเสียงได้ตามธรรมชาติก็เกิดการได้ยิน หรือมีความผ่องใสแห่งภูตรูปอันมีกรรมที่มีความใคร่จะฟังเสียงเป็นต้นเหตุของการได้ยินเสียงของหู เป็นลักษณะ มีอันวนเวียนอยู่ในเสียงทั้งหลาย เป็นหน้าที่ที่มีความรับรู้ของหูอยู่ตามชาติมัน มีความ เป็นฐานรองรับโสทวิญญาณ เป็นผล, โสตะก็ได้มีธาตุ ๔ ที่อุปการะโสตะไว้ มีสิ่งที่อยู่ที่เหมาะสมและ โอชะแห่งอาหารอุปถัมภ์ มีอายุคงอยู่คือชีวิตที่อนุบาลไว้ เป็นอาการของที่ตั้งของโสทวิญญาณและ วิญญาณอื่นที่เกิดขึ้นรับรู้การเกิดขึ้นของเสียง, โสตะปสาทนี้ มีสัณฐานดั่งวงแหวน มีขนอ่อนสีน้ำตาล ขึ้นอยู่ภายในช่องหูทำหน้าที่เหมือนดังที่จระเข้ มีความปรารถนาคิดอยากออกไปในภายนอกจากใน ที่ นักปฏิบัติพยายามมีสติในการกำหนดระลึกรู้อารมณ์ต่าง ๆ ที่เข้ามาตามความเป็นจริง ไม่ปล่อยไปกับ อายตนะภายนอก หรือไม่จมลงกับอายตนะภายใน และไม่ติดอยู่ในท่ามกลาง (รู้แล้วก็ปล่อยไป) เช่น เมื่อเห็นรูป ให้กำหนดสติว่า เห็นหนอ ๆ ซึ่งเป็นการกำหนดรู้ตรงที่จะเกิดอุปาทานอยู่ของตน อยู่ใน โพรงที่มีความอบอุ่น มีความสงบสบาย อย่างสุขสบายของตน ในน้ำอย่างมีความสุขซึ่งในขณะเดียวกัน มันก็มีความอยากออกไปในภายนอกบ้าง ตามความปรารถนาของตนเอง ก็ออกเพื่อหาอาหารมา เลี้ยงชีวิตด้วยความหิวของ แล้วออกมาภายนอกเพื่อหาอาหารดำรงชีวิตตามสภาพความเป็นสัตว์ที่ ต้องดิ้นรนหาอาหารเป็นเครื่องเลี้ยงชีวิตก็ออกจากถ้ำหรือโพรงอันเป็นที่อยู่ของตน ออกไปภายนอก ในขณะที่ออกมามันก็กวาดสายตามองไปทั่วบริเวณพื้นที่รอบๆที่อยู่ เพื่อหาอาหาร และหาอาหาร แล้ว หยุดเพื่อสังเกตมองหาร ด้วยความอยาก ความหิว แล้วนอนอ้าปากพองแดงอย่างสบายอารมณ์ รอ สังเกตมองหาอาหาร แต่เมื่อมันไม่เห็นเหยื่อที่จะกิน ไม่เห็นสิ่งปรารถนา ก็นอนพองแดงต่อไป อ้า ปากกว้างเพื่อระบายอากาศระบายสมดุลร่างกายของตนปรับอุณหภูมิในร่างกายพร้อมกับการพองแดง ไปเรื่อย ๆ แล้วก็หลับตาไปเพื่อสะสมพลังงาน ด้วยอาการที่ไม่มีเหยื่อให้กินจึงต้องนอนนิ่งรอเหยื่อไม่ ขยับเขยื้อนเคลื่อนไหวไม่ให้เสียพลังงานในไว้ในตัวไม่เห็นสิ่งที่ตนจะพึงจับเอาก็หลับตาไปเมื่อได้เวลาก็

^{๕๓} สุภีร์ พุ่มทอง, สติปัญญา ๔ ต้นทางนำไปสู่มรรคนิพพาน, (กรุงเทพมหานคร: ฟองทองเอน เตอร์ไพรส์ พิมพ์, ๒๕๕๙), หน้า ๒๒๔.

^{๕๔} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๔๗/๒๖๓-๒๖๔.

กลับไปหาที่ของตน ที่โพรงในน้ำ แต่ในกาลที่ยังลงสู่น้ำปริมาณร่อยวาทะเข้าไปยังโพรงนอนแล้ว ในกาลนั้น จิตของมันก็ถึงความสงบหลับสบาย ฉะนั้น

แม้โสตะนี้ คือหูก็ฉนั้นเหมือนกัน มีช่องเป็นที่อาศัย อาศัยอากาศกระทำความชอบใจ เฉพาะในช่องหูเท่านั้น อากาศที่อยู่ในช่องหูนั้นเอง ย่อมเป็นปัจจัยในการฟังเสียงของโสตะประสาทนั้น แม้อากาศที่โพรงก็ควรเหมือนกัน^{๕๕} ความโปร่งคือความสบายเยียบสงัด อากาศก็ผ่องใส เพื่อสังเกต และเป็นเหตุเป็นปัจจัยนำไปสู่การได้ยินเสียงต่าง ๆ เกิดขึ้นตามปัจจัยเกื้อหนุนกันให้ได้รับ สะดวกสบายใจในการรับสิ่งที่ เป็นเหตุเป็นผลกัน ด้วยการที่ช่องหูมีความโปร่งดี จึงทำให้เกิดการได้ยิน เสียงดี เสียงเป็นกุศลหรืออกุศลก็ทำหน้าที่รับการได้ยินอยู่ดี เพราะอากาศช่องหูเท่านั้นที่เป็นปัจจัยในการได้ยินเสียงนั้น

ดังนั้น แม้หูซึ่งอยู่ในอายตนะภายใน ก็เป็นหูที่ชอบฟังที่เย็น ๆ เสียงอันไพเราะ พระพุทธองค์จึงเปรียบเทียบ หูเหมือนจระเข้^{๕๖} เพราะจระเข้ก็ชอบอยู่ในวังวน ชอบอยู่ในน้ำเย็น โดยพระองค์เปรียบเทียบเหมือนจระเข้ที่ชอบเข้าไปด้วยการคิดว่าเราจะลงไปในที่ที่มีความเย็น ในน้ำที่วังวนที่มีความเย็นสบาย ๆ หูก็เช่นเดียวกันชอบฟังเสียงอันไพเราะ ชอบฟังเสียงอันเย็น ๆ เสียงไม่หยาดคาย เสียงอันเปล่งออกมาแล้วรื่นหู ไพเราะ^{๕๗}

ผู้เจริญวิปัสสนาภาวนา ถ้าไม่ได้อบรมจิต ไม่กระทำจิตให้มากซึ่งกายคตาสติก็ฉนั้นเหมือนกัน หูย่อมอดผู้เจริญวิปัสสนานั้นไปในเสียงอันเป็นที่พอใจ เสียงอันไม่เป็นที่พอใจ ย่อมเป็นของ ปฏิกุศล กิเลสจึงเกิดขึ้น ซึ่งเป็นผลจากการที่จิตหรือสติไม่ได้กำหนดรู้เท่าทันอารมณ์กัมมัฏฐานคือหูที่ได้ยินเสียง แต่ปล่อย ละเลย ไม่กำหนดการได้ยิน แต่หากกำหนดรู้จัดจ้อย่อมเป็นผลที่ดีในการสำรวมอายตนะ เช่นการกำหนดรู้ หูเมื่ออยากจะฟังเสียงอย่างใดอย่างหนึ่ง ให้กำหนดรู้ต้นจิต หรือ จิตที่อยากจะฟัง ก่อนว่า อยากฟังหนอ ๆ แล้วจึงค่อย ๆ กำหนดรู้อาการที่ฟังไปตามลำดับ ตามความเป็นจริง คือหูที่เป็นสิ่งที่รับการได้ยินเสียงมีสติกำหนดรู้จัดจ้อย่อยอยู่กับกายของตนให้มากที่สุด ยิ่งกำหนดมาก ยิ่งบรรลุ มรรคญาณได้เหมือนการจับจระเข้ผูกไว้ที่เสาหลักคือกายฉนั้น

๓.๓.๓ จมูกเปรียบเหมือนนก

จมูกเปรียบเหมือนนก^{๕๘} ดังพระพุทธพจน์ว่า จมูกชอบสุดดมกลิ่นในอากาศเหมือนนกชอบโฉบบินไปในอากาศ^{๕๙} เนื่องจากจมูกมีลักษณะที่ทำหน้าที่ไปตามความรู้สึกของมันคือการได้รับการสัมผัสหรือการกระทบเกิดขึ้นแล้วทำให้ได้รับกลิ่น ซึ่งจมูกเกิดการได้รับรู้ เพราะมีความใสตามธรรมชาติที่รับไว มีความผ่องใสแห่งภูตรูปพอกระทบกลิ่นได้ ก็ทำให้มีความอยากหาของอากาศที่มีความโปร่ง ความว่าง ความใสผุดผ่อง ย่อมเป็นที่อยู่ที่ชอบใจ อยากสัมผัส อยากสูดบรรยากาศที่ดีใส

^{๕๕} ส.สพ.อ. (ไทย) ๓/๒๔๗/๑๖๖.

^{๕๖} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๔๗/๒๖๓-๒๖๔.

^{๕๗} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๔๗/๑๘๕. อ้างใน พระโสภณมหาเถระ, (มหาสิสยาตอ), มหาสติปัฏฐานสูตร ทางสู่พระนิพพาน, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๕), หน้า ๒๘๔-๒๘๕.

^{๕๘} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๔๗/๒๖๒-๒๖๕.

^{๕๙} พระโสภณมหาเถระ, (มหาสิสยาตอ), มหาสติปัฏฐานสูตร ทางสู่พระนิพพาน, หน้า ๒๘๔-๒๘๕.

สะอาด หรือมีความพอใจในแห่งภุตรูปอันมีกรรมที่ประกอบด้วยความใคร่ มีความใคร่อยากพิสูจน์
อยากจะดมเป็นต้นเหตุ เป็นลักษณะ มีความวณเวียนอยู่ในกลืนทั้งหลาย อันเป็นที่ชอบใจ ที่น่ารัก น่า
ใคร่ น่าพอใจ และไม่พอใจ ก็ย่อมทำให้เกิดกิเลส ความอยากขึ้นมา เกิดโลภะ คือความอยากได้
ขึ้นมา ความอยากได้นี้ จัดเป็นความอยากได้ที่เกิดจากจิตคิด ที่มันคิดอยาก จมูกมันก็มีหน้าที่ในการ
สุดดมไปตามธรรมชาติของมันไปเรื่อย ๆ

จมูกเป็นจุดเชื่อมต่อภายนอก เป็นแหล่งกำเนิดที่ก่อให้เกิดเรื่องราวต่าง ๆ มากมายจนเต็ม
โลก^{๖๐} นี้และคือธรรมชาติของจมูกและเมื่อจมูกได้สัมผัสกับกลิ่นแล้ว ก็ย่อมมีขอบติดต่อกับสัมผัสกัน
เกี่ยวเนื่องถึงระบบประสาทแล้วเข้ามาที่ใจ จากนั้นใจก็รับเอามาเป็นอารมณ์ ถ้าอารมณ์ดีก็ชอบใจ
สนุกเพลิดเพลินไป พรรษาไป แต่ถ้าไม่ดีอารมณ์ก็ไม่ชอบใจ เกิดความคับแค้นใจ เป็นทุกข์โทมนัส
ขึ้นมาได้นี้แหละความหมุนเวียนอยู่ในกลืนทั้งหลาย เป็นหน้าที่ มีความเป็นฐานรองรับขานวิญญาน
เป็นผล, ฆานะก็ได้รับความอุปการะจากธาตุ ๔ มีอุตุและอาหารอุปถัมภ์ มีชีวิตอนุบาลไว้, มีสณฐานตั้ง
กิบแพะอยู่ภายในช่องจมูก

แม้ปักซี (นก) นกก็ไม่ยืนติดบนต้นไม้หรือพื้นดิน^{๖๑} ก็เมื่อใดมันบินไปสู่อากาศที่โล่ง ไปตาม
อากาศเลยล่วงการขวางแห่งก้อนดิน บินขึ้นไปสู่อากาศว่างเปล่า ในเวลานั้นมันก็จะมิจิตสงบ อารมณ์
สงบ มีความสุข ความรุ่มเย็นใจ สบายใจ ฉันทใด แม้ฆานะก็เป็นฉันทนั้นเหมือนกันกับนกเช่นกัน มีความ
พอใจในอากาศ มีกลิ่นโดยอาศัยลม เหมือนอย่างโค เมื่อฝนตกใหม่ ๆ ก็สุดดมแผ่นดินแล้วก็เบ่งหน้าหา
อากาศสุด และเวลาที่บุคคลเอามือจับก้อนที่มิกลิ้นแล้วสุดดม หากไม่หันหน้าไปทางลมก็จะไม่รู้กลิ่น
นั้น ๆ เกิดขึ้นได้อย่างไร จึงจำเป็นต้องหันหน้าไปในทางต้นลม เพื่อหากลิ้นที่เกิดขึ้น

หากผู้เจริญวิปัสสนาภาวนา ไม่รู้จักหน้าที่ของจมูกซึ่งเป็นสิ่งที่รับรู้ความไวต่อสิ่งกระทบรู้
แล้ว ย่อมเป็นผลเกิดความเสียหายได้ เนื่องจากจมูกมีความไวต่อการรับรู้ในการได้รับกลิ่น เมื่อได้รับ
แล้วก็รู้ทันท่วงทีว่ากลิ่นเป็นอะไร ชอบใจ หรือไม่ชอบใจ เช่น การเข้าไปในห้องน้ำ สิ่งแรกที่ได้พบได้
เจอคือการรู้สึกมีกลิ่นและรู้สึกได้รับกลิ่น สติเข้ารับรู้ด้วยการกำหนดรู้ทันที่ว่า กลิ่นหนอ ๆ และให้
แนบจิตตามไปกับอารมณ์นั้น และจิตก็อยากรู้เข้าไปอีกว่ากลิ่นเป็นกลิ่นอะไร บางครั้งยังหยิบมาดม
ด้วยซ้ำกลิ่นเป็นกลิ่นอะไร และยังหันไปหากลิ้นตามที่ลมพัดมาอีก เพื่ออยากรู้อยากเห็นทันที ทั้งที่รู้
กลิ่นไม่ดี ไม่น่าใคร่ หรือน่าเอ็นดูเลยสักนิด นี้และความอยากรู้อยากเห็น อยากรู้อยากเห็นของจมูก อยากรู้อยาก
ไปทุกอย่างไม่มีที่สิ้นสุด เพราะธรรมชาติของจมูกเป็นหน้าที่อย่างนั้นอยู่แล้ว ย่อมขึ้นอยู่กับผู้เจริญ
วิปัสสนาจะมีความรู้สึกอย่างไร ชอบหรือไม่ชอบ น่ารักหรือไม่น่ารัก พอใจหรือไม่ ก็ให้มีสติเข้ากำหนด
รู้อย่างจดจ่อแนบแน่นไปการรู้กลิ่นนั้น เพื่อไม่ให้บาปอกุศลที่ไม่ดีเกิดขึ้นในขณะที่จิตคิดที่รู้กลิ่นนั้น ๆ
และเป็นการเพิ่มการเจริญสติมากยิ่งขึ้นไปอีกด้วยการกำหนดว่า กลิ่นหนอ ๆ ถ้าชอบก็กำหนดรู้ตาม
จริงนี้ว่าชอบหนอ ๆ ถ้าไม่ชอบก็กำหนดว่า ไม่ชอบหนอ ๆ ยังมีสติกำหนดอย่างจดจ่อไม่ปล่อยให้
คลาดไปยังมีกุศลมากขึ้นเท่านั้น

^{๖๐} สุภีร์ ทุมทอง, สติปัญญา ๔ ดันทางนำไปสู่มรรคผลนิพพาน, (กรุงเทพมหานคร: พงษ์ทองเอน
เตอร์ไพรส์ พิมพ์, ๒๕๕๙), หน้า ๒๒๕.

^{๖๑} ส.สพ.อ. (ไทย) ๓/๒๔๗/๑๖๖.

ในทางเจริญวิปัสสนาภาวนา ถ้าผู้เจริญวิปัสสนาสารวมจุมกแล้ว การได้รับกลิ่นเป็นต้นนั้น ย่อมไม่ก่อเกิดความรู้สึกยินดีพอใจในกลิ่นนั้น ๆ มีสติตั้งมั่นรู้สึกตัวอยู่ จึงสามารถล่วงพ้นจากความยึดถือกลิ่นนั้นว่าชอบ ไม่ชอบ พอใจ ไม่พอใจ เพื่อล่วงพ้นจากบ่วงของมารไปได้ อุปมาเหมือนหยาดน้ำบนใบบัวฉันทใด อารมณ์ทางจุมกที่รับกลิ่น เมื่อเข้ามาแล้วจิตใจย่อมไม่ยึดติด ฉะนั้น^{๖๒}

หากผู้เจริญวิปัสสนาภาวนา ขาดการสำรวมระวัง จุมก ในการดมกลิ่นแล้ว กิเลสก็จะเข้าอาศัยเกิดขึ้นได้ และเมื่อจุมกได้กลิ่นแล้วขาดสติในการกำหนดรู้ สิ่งที่ทำให้รู้ว่าจุมกได้รับเป็นอะไร เป็นจุมกที่สวयงามเป็นจุมกหญิงหรือจุมกชาย เป็นจุมกที่น่าปรารถนา เป็นเหตุให้เกิดความยินดี เป็นกลิ่น ความต้องการของตน ว่ากลิ่นนั้น เป็นกลิ่นที่น่าปรารถนา น่าพอใจ เพลินใจ ตามความต้องการที่จุมกอยากได้มา นั่นคือเป็นต้นเหตุแห่งการเกิดความยินดีพอใจ เมื่อเกิดความยินดีพอใจ จนเกิดความเคยชินแล้ว ก็สามารถที่จะทำให้เกิดความชอบขึ้นมาอย่างไม่ทันตั้งตัวของจุมก

เนื่องจากสถานะของจุมกเป็นตัวรับรู้ไวต่อการได้รับสิ่งที่ชวนใจมีความไวต่อการรับกลิ่น ตามธรรมชาติที่ดีของจุมกที่จะเคลื่อนที่แสวงหา ซึ่งถึงแม้ว่ามันอยู่นิ่ง แต่ตามธรรมชาติของจุมกก็ไวต่อการรู้กลิ่นอยู่อย่างอิสระของมัน ที่มีหน้าที่ที่จะต้องทำงานตามธรรมชาติ คือมีการเข้าไปรับรู้กลิ่น เพราะความเป็นหน้าที่ที่รับผิดชอบโดยรวมอยู่แล้ว ดังนั้น จุมกจึงเป็นต้นเหตุของการเข้าไปรับรู้กลิ่น สืบเนื่องจากกลิ่นเป็นเหตุเกิดแห่งความยินดี ทำให้เกิดการยึดติดในกลิ่นนั้นๆ และเกิดการแสวงหา อยากให้เกิดขึ้นตามลำดับในโพรงแห่งจุมก เพราะจุมกเกิดจากความรู้สึกอยากดมกลิ่น ความโลภ และโทสะทั้งสองที่เกิดขึ้นมาได้ก็เพราะเราขาดสติการกำหนดรู้เรียกว่าความหลงหรือโมหะนั่นเอง กิเลสจึงอาศัยเกิดขึ้น

ในการเจริญวิปัสสนาภาวนานั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องอาศัยการเข้าไปกำหนดรู้ตามสิ่งที่จุมกได้รับกลิ่นแล้วเกิดอาการปรุงแต่งขึ้นมา เพื่อให้รู้ทันที่จุมกรู้กลิ่นแล้วก็ทำความรู้สึกดี ไม่ดี ไม่พอใจ ไม่น่ายินดี ไม่น่าปรารถนา ด้วยอาการสำรวมระวังจุมกที่เข้าไปรับรู้กลิ่น อย่างมีสติกำหนดรู้ทันไปกับอาการที่เกิดขึ้นจริง แล้วจึงเกิดความไม่อยากได้กลิ่น ความไม่อยากได้นี้คืออาการสำรวมเกิดขึ้น ด้วยเหตุนี้ จุมกเมื่ออยากจะดมกลิ่นอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็ให้กำหนดรู้ที่ต้นจิต หรือ จิตที่อยากจะดมกลิ่น ก่อนว่า อยากดมหนอ ๆ กลิ่นหนอ ๆ แล้วจึงค่อย ๆ กำหนดรู้อาการที่สุดคมไปตามลำดับ การกำหนดรู้แบบนี้เป็นการมีสติสัมปชัญญะแนบจิตไปกับสถานะของอารมณ์อย่างจดจ่อ เพื่อให้รู้เท่าทันจุมก ๆ จึงเปรียบเทียบเป็นนกเพราะนกโดยธรรมชาติของมันเมื่อเห็นเหยื่อก็ก้าวเข้าไปจับเอาเหยื่ออย่างแม่นยำ เพื่อการดำเนินชีวิต จำเป็นต้องมีความไวในการเคลื่อนที่ของตนด้วยการบินโฉบเอาเหยื่ออย่างรวดเร็วให้ได้มาซึ่งอาหาร จุมกก็เป็นเช่นนั้น เมื่อได้รับรู้กลิ่น ก็ย่อมมีการแสวงหาอย่างรวดเร็วต่อสภาวะกลิ่นที่เกิดขึ้นจริง ก็ย่อมจับกลิ่นได้ว่า กลิ่นนั้นเป็นกลิ่นของสิ่งใด ดังนั้น จุมกจึงเปรียบเหมือนนก เพราะนกมีความไวในการโฉบจับเอาเหยื่ออย่างแม่นยำ เพื่อให้ได้มาซึ่งเหยื่อนั้น

^{๖๒} พระครูปลัดสัมพิพัฒนธรรมาจารย์ (นิรันดร์ อภิบุญโญ), แนวทางปฏิบัติธรรม, หน้า ๘๐.

๓.๓.๔ ลิ่นเปรียบเหมือนสุนัขบ้าน

ลิ่นเปรียบเหมือนสุนัขบ้าน^{๖๓} ดังพระพุทธพจน์ว่า ลิ่นชอบลิ้มรสอาหารหลากหลายของชาวบ้าน เหมือนสุนัขบ้านที่ชอบคลุกคลีนอนอยู่ในบ้าน^{๖๔} ตามธรรมชาติของลิ่นแล้วชอบสิ่งที่เป็นรสชาติที่รู้สึกเมื่อได้รับสัมผัสก็เกิดความรู้สึกที่ไวแล้วเกิดน้ำลายไหล เกิดการชอบขึ้นมา มีความชอบในรสชาติที่มีความหวาน มีรสความกลมกล่อม ชอบรสนุ่ม อ่อน ๆ เรียกได้ว่าเมื่อเกิดเห็นรสหวานที่ไหน รสอร่อยที่ไหน ก็ย่อมอยากไปหา ไปแสวงหาที่นั่น ไปรับประทานที่นั่น ๆ เพราะที่นั่น มีรสที่ดีมีประโยชน์ เป็นที่ที่น่ารับประทาน น่ายินดี น่าพอใจ น่าชอบใจ จึงได้ไปหาในที่นั้น ๆ

ด้วยเหตุที่ลิ่นจึงเป็นใหญ่ในการรับรส คือเป็นใหญ่ในการควบคุมจิต รสที่ได้รับสัมผัสจากการลิ้มรสว่ามีรสดี รสไม่ดี รสหวาน รสอ่อน รสนุ่ม ๆ ในบรรดารสทั้งหลาย สิ่งที่เป็นเจ้าการคือลิ่น เพราะลิ่นทำหน้าที่เป็นใหญ่ในการรับรสเป็นเบื้องต้น ทำหน้าที่รับอย่างกว้าง ๆ ขวางทั้งหมด มีหน้าที่โดยตรงที่ต้องกำกับรับรสนั้น ๆ อันเป็นหน้าที่โดยเฉพาะของลิ่นที่ต้องทำหน้าที่ของตน เพราะเป็นสภาพธรรม สภาพตามธรรมชาติตามความเป็นจริง เป็นสภาพธรรมที่อยู่เหนือบุคคลสัตว์ ตัวตนบุคคล เราเขา ทั้งปวง จึงชื่อว่าลิ่นเป็นใหญ่เหนือความเป็นใหญ่อื่น ๆ

อารมณ์ที่ลิ่นได้รับ คือ รสชาติ ความเป็นรสชาติคือสภาวะอารมณ์ที่เกิดขึ้นจริง ลิ่นทำหน้าที่รับตามธรรมชาติคือรับรสในการรับความรู้สึก รับความรู้สึกไวต่อการได้รับการสัมผัสรสชาติทั้งรสดี ไม่ดี หวาน เข้ม เปรี้ยว นั่นคือ ธรรมชาติของลิ่น ชอบรสสิ่งที่ดีของที่มีความเป็นรสอารมณ์มีความรู้สึกที่ไวมาก และชอบรสความหมายนี้ หมายถึงเมื่อเที่ยวไปภายนอก ย่อมไม่เห็นที่ปลอดภัย ย่อมถูกประทุษร้ายด้วยก้อนดิน เป็นต้น แต่เมื่อเข้าไปในบ้านแล้วก็คุ้ยไข่เถาไฟ ย่อมนอนเป็นสุข ฉันทใด แม้ชีวหากัณฐนั้นเหมือนกัน มีอัมสาสัยในบ้าน รสนั้นต้องอาศัยอาโปธาตุ (น้ำ) เพราะว่าหากของเคี้ยวทั้งหลายไม่เปียกด้วยน้ำลายใคร ๆ ก็ไม่อาจจะรู้รสได้

ดังนั้น ลิ่นจึงเปรียบเทียบเหมือนสุนัขบ้าน^{๖๕} เพราะสุนัขบ้านชอบอาศัยอยู่ในบ้านและชอบผู้ที่ให้ความอบอุ่นต่อมัน ให้ความสนิทสนมกับมัน และสุนัขก็แสดงความเป็นมิตรด้วยการมีอุปการะตอบแทนด้วยการเฝ้าบ้านให้ มีความรักต่อผู้มีพระคุณ นั่นคือลักษณะตามธรรมชาติของสุนัขที่ต้องเป็นไปตามหน้าที่ของมัน โดยชอบธรรมอยู่แล้ว ด้วยการที่สุนัขบ้านชอบความสุข ชอบอยู่ในบ้าน ชอบหาอาหารในบ้าน และชอบอาศัยอยู่ตามบ้านที่มีอาหารสมบูรณ์ มีเจ้าของบ้านที่มีเมตตาให้อาหารมัน มันก็ชอบอยู่ตามแบบนั้น บ้านไหนมีอาหารสมบูรณ์มันก็จะไปบ้านนั้น เพราะมันไปแล้วได้รับอาหารตามที่ต้องการ และมีความสุขอยู่ในบ้านนั้น เพราะได้รับอาหารตามความพอใจ อาหารเป็นสิ่งที่น่ายินดี น่ารัก จึงชอบและมีความสุขโลภขึ้นอาศัยเป็นกิเลสเกิดขึ้นได้

ฝ่ายสุนัขบ้าน เที่ยวไปภายนอก ไม่เห็นที่ปลอดภัย ถูกขว้างด้วยก้อนดินและท่อนไม้เป็นต้น แต่เมื่อมันเข้าไปภายในบ้านแล้วเถาไฟนอน จะมีความสุขสบาย ฉันทใด แม้ลิ่นกัณฐนั้นเหมือนกัน

^{๖๓} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๔๗/๒๖๒-๒๖๕.

^{๖๔} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๔๗/๑๘๕. อ้างใน พระโสภณมหาเถระ, (มหาสัสดาตอ), มหาสติปัฏฐานสูตรทางสู่พระนิพพาน, หน้า ๒๘๔-๒๘๕.

^{๖๕} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๔๗/๒๖๒-๒๖๕.

มีอาหารที่ได้มาจากบ้านเป็นที่อาศัย มีรสอันอาศัยอาโปธาตุเป็นอารมณ์ จึงอย่างนั้น ภิกษุแม่บ่าเพ็ญ สมณธรรม ตลอด ๓ ยามแห่งราตรี ถือเอาบาตรและจีวรเข้าไปสู่บ้าน เธอไม่อาจรู้รสแม้แห่งของเคี้ยว ที่แห่งที่ไม่ชุ่มด้วยน้ำลายได้^{๖๖} ซึ่งผู้เจริญวิปัสสนาภาวนา ควรเจริญสติด้วยการเข้ารับรู้อาการที่ลิ้น รับรู้ตามสภาวะที่เกิดการสัมผัส เมื่อมีการรับรู้สัมผัสทำให้เกิดการชอบหรือไม่ชอบ เช่นเดียวกับสุนัข บ้าน ที่มีความรู้สึกไวต่อการเข้าไปหาอาหารที่ดี จึงชอบเข้าไปบ้านนั้น และอาหารนั้นก็ชอบยิ่ง สุนัขจึง เข้าไปหาอย่างสม่ำเสมอ มีที่ไหนมันก็ไปที่นั่น แสวงหาที่นั่น และกินที่นั่น

สิ่งที่เราต้องนำมาสู่การเจริญวิปัสสนา คือการเข้ารับรู้อาการที่ลิ้น ลิ้นมีความไวต่อการ รับรู้ รับรู้ตามสภาวะที่เกิดการสัมผัสเมื่อมีการรับรู้การสัมผัสทำให้เกิดการชอบ หรือไม่ชอบ ขึ้นอยู่กับ การที่ลิ้นเข้าไปรับรู้ตามสภาวะที่รับนั้น การรับเป็นรสดี หรือไม่ดีเป็นรสหวาน หรือรสไม่หวาน รสที่ ตนชอบ หรือไม่ชอบ ด้วยการเข้าไปอย่างระมัดระวัง อย่างรอบคอบ เป็นการเข้าอย่างมีสติ อย่างมี ความสำรวม เพื่อการเข้าไปอย่างมีการกำหนดรู้เท่าทันมันคือเข้าแนบจิตไปอาการที่ลิ้นมันชอบ เพื่อ การกำหนดรู้ไปกับอาการนั้นอาการของรสที่ลิ้นรับรู้ที่ลิ้นชอบ หรือไม่ชอบ นั่นคือสิ่งที่นักเจริญ วิปัสสนาภาวนาทั้งหลายควรนำมาพิจารณา

ด้วยเหตุนี้ ผู้เจริญวิปัสสนาภาวนา ควรเจริญจิตอินทรีย์แก่กล้าให้เป็นใหญ่ในการควบคุม สำรวมระวังทางลิ้น ด้วยการเจริญอินทรีย์ให้เข้มแข็งเฉียบคมขึ้น^{๖๗} เพื่อให้เกิดการนำเข้าสู่การเจริญ วิปัสสนาอย่างที่เราต้องการ เพื่อเป้าหมายสู่เจริญวิปัสสนาภาวนา อย่างมีความก้าวหน้าและสู่มรรค ญาณจำเป็นต้องมีเข้าไปกำหนดรู้สิ่งที่ลิ้นเกิดสภาวะอารมณ์กัมมัญฐานว่าลิ้นต้องการรับรสเป็นอย่างไร ลิ้นมีความกังวลอะไรหรือไม่ และต้องระมัดระวังอินทรีย์ของตน ด้วยการสำรวมทางลิ้นอย่างระวัง ให้ กำหนดรู้ว่า รสหนอ ๆ ในเวลาที่ลิ้นได้รับรส และให้กำหนดรู้ชัดว่า รสหนอ ๆ ให้กำหนดรู้ชัดตาม อาการที่เกิดปรากฏชัด เพราะเป็นเหตุให้อินทรีย์สังวรเกิดความสำเร็จขึ้น และจะทำให้เกิดความพ้น ทุกข์ที่เกิดจากความต้องการของลิ้น ด้วยการกำหนดรู้เท่าทันรสนั้น อย่างเป็นธรรมชาติและเป็นจริง ตามที่พบเห็นจริง

ผู้เจริญวิปัสสนาภาวนา ควรเจริญสติกำหนดรู้ลิ้นที่เข้าไปรับรู้รส เป็นรสดีหรืออร่อย ถ้า เป็นรสดี ก็ให้กำหนดรู้ว่า ดีหนอ ๆ แต่หากลิ้นเข้าไปรับรู้แล้วพบว่าเป็นรสไม่ดี ก็ให้กำหนดรู้ตาม อาการที่เกิดขึ้นจริงด้วยการกำหนดรู้ว่า ไม่ดีหนอ ๆ แต่เมื่อรู้ว่ารสที่รับไม่ว่าจะเป็นรสดี รสเปรี้ยว รส หวาน รสเผ็ด รสเค็ม ก็ตาม ต้องกำหนดรู้ตามสภาวะที่ปรากฏชัดที่พบจริง ลิ้นเมื่ออยากจะกิน หรือ ลิ้มรสอาหารอย่างใดอย่างหนึ่ง ให้กำหนดรู้ต้นจิต หรือ จิตที่อยากจะกินหรือลิ้มรส ก่อนว่า อยากกิน หนอ ๆ แล้วจึงค่อย ๆ กำหนดรู้อาการที่กินไปตามลำดับ ด้วยการกำหนดตามอาการว่า รุ้รสหนอ ๆ และผู้เจริญวิปัสสนาภาวนา พึงมีสติเฝ้าสำรวมระวังเป็นอย่างดี แล้วค่อยกำหนดให้รู้เท่าทันสภาวะ อารมณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจากสัมผัสรู้รสทางลิ้นอย่างละเอียดถี่ถ้วนและต่อเนื่องเช่นนี้แล้ว ภายในเวลา ไม่นานก็จะเกิดญาณ

^{๖๖} ส.สพ.อ. (ไทย) ๓/๒๔๗/๑๖๗.

^{๖๗} พระกัมมัญฐานาจริยะ อุ กุณฑลาภิงค์, ทำอินทรีย์ให้แก่กล้า, (เล่ม ๑-๒), (กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก พิมพ์, ๒๕๔๑), หน้า ๔๒.

หากผู้เจริญวิปัสสนาภาวนา ขาดการสำรวมระวังทางล้น กิเลสก็จะอาศัยเกิดขึ้นได้ เช่น เมื่อล้นได้รับรสแล้วขาดสติในการกำหนดรู้รสว่า เป็นรสที่ดี เป็นรสที่น่าปรารถนา เมื่อเป็นเช่นนี้ก็ย่อมเป็นเหตุให้เกิดความยินดี เกิดความผูกพัน ยึดติดในรสนั้น ๆ เมื่อล้นเกิดความรู้สึกอยากได้ ความโลภคือกิเลสที่อาศัยเกิดขึ้น ดังนั้น ล้นจึงเปรียบเหมือนสุนัขบ้าน^{๖๘} เพราะสุนัขบ้านมันชอบอาศัยอยู่ตามบ้าน บ้านไหนที่มีอาหารอร่อยก็จะไปบ้านนั้น ล้น ก็เช่นเดียวกัน ล้นชอบรสชาติอาหารอร่อย รสชาติอาหารอร่อยอยู่ที่ไหนก็จะไปที่นั่น เพื่อสนองความต้องการของมัน เพราะมันเป็นธรรมชาติของล้นที่ต้องแสวงหา จึงเป็นหน้าที่ที่นักเจริญวิปัสสนาทั้งหลาย ควรเข้าไปกำหนดรู้เท่าทันล้นด้วยการเอาจิตแนบไปกับล้นที่ขอบรสอย่างมีสติเพื่อมิให้กิเลสที่เกิดขึ้น ด้วยการกำหนดรู้เท่าทันมัน จึงจะสามารถเข้าไปรู้แจ้งชัดในพระไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา

๓.๓.๕ กายเปรียบเหมือนสุนัขจิ้งจอก

กายเปรียบเหมือนสุนัขจิ้งจอก^{๖๙} ดังพระพุทธพจน์ว่า กายชอบสัมผัสของมนุษย์ต่างเพศ ซึ่งเหมือนสุนัขจิ้งจอกมันชอบกินเนื้อมนุษย์ที่เป็นซากศพในป่าช้า^{๗๐} สุนัขจิ้งจอกชอบกินศพในป่าช้าทำให้ร่างกายอบอุ่น เป็นการปรับสภาพความอบอุ่นให้แก่ร่างกาย ที่ไหนที่มีความอบอุ่นมันก็ไปหาเพื่อความเป็นอยู่ที่ดี แม้กระทั่งการหลับนอนก็ยังมีความสุข และคลุกคลีอยู่ตามที่มีมันชอบ เนื่องด้วยร่างกายของมันต้องการความอบอุ่น และเมื่อมันเที่ยวไปภายนอก มันก็เกิดความกลัว เกิดความหวาดระแวงเป็นเรื่องธรรมดาและเป็นธรรมชาติที่มันต้องระแวงกลัวภัย ซึ่งอาจจะมีมาถึงมัน แต่เมื่อมันได้พบเจออาหารที่มันเห็นซากศพ ไม่ว่าจะซากศพอะไร มันเข้าไปหาตามที่ชอบ และคบเคี้ยวกินไม่ว่าจะเนื้อสัตว์อะไรก็ตามที่พบหรือจะเป็นซากศพของมนุษย์หรือเนื้อมนุษย์ก็ตามในป่าช้าฝังดิบแล้วกัดกินตามความสบายอารมณ์ของมัน เมื่ออิ่มแล้วมันก็นอนในที่นั้นนั่นแหละ มันจึงมีความสุขฉันท

แม้กายนี้ก็ฉันทนั้นเหมือนกัน มีระบบการรับรู้ด้วยการสัมผัส มีกายปสาท เมื่อได้รับการสัมผัสแล้วทำให้เกิดการนำรัก นำใคร นำเอ็นดู นำละนุถนอม นำพอใจ ชวนให้ใคร พาใจให้เกิดความกำหนัด และในทีนี้ก็ทำให้เกิดกามราคะขึ้นมา เกิดการติดอกติดใจ ชอบใจขึ้นมา นอกจากนั้นแล้วกายของมนุษย์เราเอง ยังต้องชอบความอบอุ่น ชอบไออุ่น ชอบความสุข ความเพลิดเพลินในอารมณ์ที่ตนชอบ ในความสนุกสนาน โดยเฉพาะในความสุขทางกามารมณ์ มีความเพลินไปกับอารมณ์นั้น ๆ ซึ่งก็เป็นไปตามธรรมชาติที่เกิดขึ้นของกาย ด้วยการเข้าไปหาตามความชอบของตนเอง จึงเปรียบกายเหมือนสุนัขจิ้งจอก^{๗๑} เพราะสุนัขจิ้งจอกมันชอบความอบอุ่นของร่างกายเช่นกัน

ในสิ่งที่มากระทบการรับรู้ของกายหรือทางกาย เราเรียกว่า โผฏฐัพพะหรือโผฏฐัพพารมณ์ คือความรู้สึกการสัมผัสทางอารมณ์ เช่น เราเกิดสัมผัสกับสิ่งที่เป้นชนิดที่แข็งแล้วเรารู้สึกว่า

^{๖๘} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๔๗/๑๘๕. อ้างใน พระโสภณมหาเถระ, (มหาสิสยาตอ), มหาสติปัฏฐานสูตรทางสู่พระนิพพาน, หน้า ๒๘๔-๒๘๕.

^{๖๙} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๔๗/๒๖๒-๒๖๕.

^{๗๐} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๔๗/๑๘๕. อ้างใน พระโสภณมหาเถระ, (มหาสิสยาตอ), มหาสติปัฏฐานสูตรทางสู่พระนิพพาน, หน้า ๒๘๔-๒๘๕.

^{๗๑} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๔๗/๒๖๒-๒๖๕.

แข็ง นั่นคือการได้รับความรู้สึกแข็งเรียกว่าเป็นของแข็งคือจากธาตุดินเป็นรูปการสัมผัสทางกาย หรือ บางทีเราอาจได้รับความรู้สึกว่าร้อน หรือเย็น ในส่วนที่เราได้รับการสัมผัสคือความร้อน และความเย็น นั้นเป็นลักษณะที่เป็นไฟที่มีอยู่ในร่างกายของมนุษย์เรา และเราเรียกว่าเป็นธาตุไฟ เช่นในท้องก็รู้สึก ร้อน บางทีลมพัดมากระทบผิวกายรู้สึกเย็น นั่นคือลักษณะของไฟ หรือว่าแดดกระทบรู้สึกร้อนวูบ มา ให้เจริญสติ กำหนดตรงที่รู้สึกเย็นและร้อน เย็นตรงไหน ร้อนตรงไหน กำหนดตรงนั้น ด้วยการกำหนดว่า ร้อนหนอ ๆ เย็นหนอ ๆ เพื่อให้เกิดการรู้เท่าทันอารมณ์วิปัสสนาภาวนา

ในสิ่งที่มากระทบทางกาย ก็จะมีเป็นเพียงธาตุลม ไฟ ดิน เท่านั้น ที่เกิดการได้รับการ สัมผัส อาจมีลักษณะเย็น ร้อน อ่อน แข็ง หย่อน ตึง อ่อนก็คือแข็งน้อย ความแข็งมันลดระดับลง เราก็ รู้สึกว่าอ่อน แต่ที่จริงอ่อนก็คือแข็ง ในทางการกำหนดรู้ จะเป็นลักษณะเย็นก็ตาม ร้อนก็ตาม อ่อนก็ ตาม แข็งก็ตาม หย่อนก็ตาม ตึงก็ตาม เป็นสิ่งที่มากระทบทางกาย ที่เรากำหนดรู้นั้น เรียกว่าเป็นรูป ความรู้สึก รู้สึกเย็น รู้สึกร้อน รู้สึกอ่อน รู้สึกแข็ง รู้สึกหย่อน รู้สึกตึง นั้นเป็นนาม แต่ไปรู้ว่าเป็นสิ่งของ ชื่อนั้น ชื่อนี้ เป็นความหมาย เป็นสมมุติบัญญัติ เป็นเรื่องของจิตใจที่เข้าไปรับรู้ในทางกายสัมผัส

สำหรับในสิ่งพระพุทธเจ้าได้นำมาเปรียบเทียบว่า กายเหมือนสุนัขจิ้งจอก^{๗๒} นั้น เป็นส่วน หนึ่งที่จะทำให้เกิดการรู้ก็คือ สุนัขจิ้งจอก มันชอบกินซากศพจะเป็นศพมนุษย์หรือสัตว์ป่าด้วยกันมันก็ กิน เพราะการกินซากเนื้อต่างๆ ทำให้สุนัขจิ้งจอกได้รับความอบอุ่นทางร่างกายของมันได้ดีขึ้นเท่าตัว การที่สุนัขจิ้งจอกชอบกินซากสัตว์ที่ตายแล้วในป่าช้า และแม้สุนัขจิ้งจอก เทียวไปข้างนอก ก็ไม่ ประสบความพอใจ แต่เมื่อมันเคี้ยวกัดเนื้อมนุษย์ที่ป่าช้าฝังดิบแล้วนอนนั่นแหละ จึงมีความสุขสบาย ฉันท ใด แม้กายก็ฉันทนั้นเหมือนกัน มีอุปาทินนสังขารเป็นที่อาศัย มีโณฏฐัพพะอาศัยปฐวีธาตุเป็นอารมณ์ จริงอย่างนั้น สัตว์ทั้งหลาย เมื่อไม่ได้อุปาทินนสังขารอื่น จะนอนเอาฝ่ามือหนุนศีรษะของตนเอง และ ปฐวีธาตุทั้งที่เป็นภายในและภายนอก ย่อมเป็นปัจจัยของกายนั้น ในการยึดเอาอารมณ์ จริงอยู่ ผู้ไม่ได้ นั่ง หรือไม่ได้นอน ไม่สามารถจะรู้ภาวะที่แข็งหรือหนาแห่งที่นอน ที่เขาลาดไว้ดีแล้วหรือแผ่นกระดาน แม้ที่วางอยู่ภายใต้ได้ เพราะฉะนั้นปฐวีธาตุ ทั้งที่เป็นภายในและภายนอก จึงเป็นปัจจัยแห่งกายนั้น ใน การรู้โณฏฐัพพะได้^{๗๓} นักเจริญวิปัสสนาภาวนาทั้งหลาย ควรนำมาเป็นการกำหนดรู้สภาวะของอารมณ์ เจริญวิปัสสนาภาวนาได้เป็นอย่างดี

ในการนำมาเจริญวิปัสสนาภาวนา สามารถนำสู่การเจริญวิปัสสนาภาวนาได้ ด้วยเข้าไป กำหนดรู้สิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจริงนั้น ๆ เพราะกายเป็นใหญ่ในการเข้ากำหนดรู้ตามจริงได้เป็นอย่างดี เพื่อเป็นการสำรวจทางกายไปด้วยการระมัดระวัง ดังในทางพระพุทธศาสนาพระพุทธองค์ยังให้ ความสำคัญการกำหนดรู้กายอย่างจดจ่ออีกด้วย เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดความยินดีในกายที่สวยงาม ที่ น่ารัก น่าใคร่ น่าเอ็นดูและไม่ให้เกิดความยินดี ยินร้ายในกาย เมื่อพิจารณาเจริญอย่างรอบคอบจดจ่อ แล้ว ทำให้เกิดเป็นสิ่งที่สังเวชขึ้นมาได้ว่า กายนี้เป็นเพียงสภาวะของไม่เที่ยง มีเกิดขึ้นแล้วตั้งอยู่แล้ว

^{๗๒} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๔๗/๑๘๕. อ้างใน พระโสภณมหาเถระ, (มหาสัสยาตอ), มหาสติปัฏฐานสูตร ทางสู่พระนิพพาน, หน้า ๒๘๔-๒๘๕.

^{๗๓} ส.สพ.อ. (ไทย) ๓/๒๔๗/๑๖๗.

ก็ดับสลายไปในที่สุด ด้วยการเห็นเป็นของน่าเกลียดเป็นของเนา เป็นของเหม็น เป็นสภาพไม่ยั่งยืน มีสภาพการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา

ผู้เจริญวิปัสสนากาวนาทั้งหลาย ควรสังเวชอย่างยิ่งในกายว่าเป็นของไม่ยั่งยืน จึงควรมีการพิจารณาด้วยการสำรวจร่างกาย เช่นเมื่อกายได้รับการสัมผัสสิ่งที่เป็นความอุ่น ๆ เกิดการชอบขึ้นมา เกิดโลภอยากได้ อยากเป็นเจ้าของคนเดียวนั้นแหละคือการเกิดขึ้นของกิเลสที่เข้ามาอาศัยเกิดขึ้นทันที ซึ่งถือเป็นวิบากกรรมของผู้ไม่สำรวจกาย

ดังนั้น กายจึงเปรียบเหมือนสุนัขจิ้งจอก^{๗๔} เพราะสุนัขจิ้งจอกชอบในการกินซากศพที่อยู่ในป่าช้า ในเมื่อมันกินแล้วทำให้เกิดความอบอุ่นในร่างกายของมัน ซึ่งเป็นธรรมชาติของสุนัขจิ้งจอกอยู่แล้ว เป็นสัตว์ป่าและนอกจากนั้นยังเป็นสุนัขที่ดุร้ายอีกด้วย โดยธรรมชาติแล้วมันหากินตามป่าไล่ล่าสัตว์ป่าที่อ่อนแอเพื่อกินเป็นอาหาร บางครั้งมันล่ากันเป็นฝูง เมื่อล่าได้แล้วก็กินอย่างสบายอารมณ์ แล้วก็นอนอย่างสบาย

กายของมนุษย์ก็เช่นเดียวกัน ชอบร่างกายที่มีความอบอุ่น เพราะกายประกอบด้วยธาตุดิน น้ำ ลม ไฟ จึงชอบสัมผัสสิ่งที่เป็นอบอุ่น อ่อน นุ่มสบาย เพื่อให้เกิดความอุ่นทำให้เกิดความเพลิดเพลินในอารมณ์ที่ตนชอบ โดยเฉพาะในความสุขทางอารมณ์ ซึ่งก็เป็นธรรมชาติของกาย กายเมื่ออยากจะสัมผัส หรือ หยิบ จับ สิ่งใดสิ่งหนึ่ง ให้กำหนดรู้ต้นจิต หรือ จิตที่อยากจะสัมผัส ก่อนว่า อยากสัมผัสหนอ ๆ แล้วจึงค่อย ๆ กำหนดรู้ว่าการสัมผัส หรือ หยิบ จับ ไปตามลำดับ จึงควรตามกำหนดรู้เท่าทันกายด้วยการแนบจิตไปกับอาการที่กายชอบ ที่กายต้องการอย่างจดจ่อไม่ให้คลาดสาย เพราะรู้แล้วว่า กายเป็นของปฏิฏฐ เป็นของที่น่ารังเกียจ น่าขยะแขยง ด้วยการพิจารณากายสักแต่ว่า กาย ไม่ใช่สัตว์ บุคคล เรา เขา เป็นของที่ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ พระพุทธเจ้าจึงเปรียบ กายเหมือน สุนัขจิ้งจอก^{๗๕} เพราะสุนัขจิ้งจอกชอบกินซากศพในป่าช้าทำให้ร่างกายอบอุ่น และร่างกายของมนุษย์เองก็ต้องการมีความอบอุ่นอยู่เสมอเช่นกัน

๓.๓.๖ ใจเปรียบเหมือนลิง

ใจเปรียบเหมือนลิง^{๗๖} ดังพระพุทธพจน์ว่า ใจโดยธรรมชาติแล้วซัดส่ายไม่หยุดนิ่ง เหมือนลิงที่ชอบซุกซนไม่หยุดนิ่ง^{๗๗} เที้ยวอยู่ในป่า เที้ยวไปภายนอก ไม่เคยอยู่นิ่งกับที่ชอบกระโดดไปกระโดดมา ลูกสีกุลหล่น มันไปต้นไม้นั้น ต้นไม้นี้ เพื่อหาอาหารกินและเปลี่ยนที่ตลอดเวลา ไม่อยู่ในสถานที่ใดที่หนึ่งแบบถาวร แต่มีชีวิตที่แปลกชอบไปเป็นฝูง เคลื่อนที่ไปไหนก็ไปเป็นฝูง ไม่ไปโดยไม่มีฝูง ซึ่งก็เป็นธรรมชาติของมันอยู่แล้ว ที่ต้องเปลี่ยนที่ไปเรื่อย ๆ เพราะมันต้องหาอาหารกินและมันก็หั่นซ่ายที่ ขวาทิ ทั้งนี้เป็นการป้องกันความปลอดภัยของตนเองด้วย จึงกล่าวได้ว่าลิงเป็นธรรมชาติของมันที่ไม่เคยอยู่นิ่ง มีแต่ความเคลื่อนที่อยู่ตลอดเวลา ไม่อยู่เฉย ๆ เหมือนสัตว์ประเภทอื่นที่ไปก็ไปอย่างธรรมดา

^{๗๔} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๔๗/๒๖๒-๒๖๕.

^{๗๕} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๔๗/๒๖๒-๒๖๕.

^{๗๖} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๔๗/๒๖๒-๒๖๕.

^{๗๗} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๔๗/๑๘๕. อ้างใน พระโสภณมหาเถระ, (มหาสิสยาตอ), มหาสติปัฏฐานสูตร ทางสู่พระนิพพาน, หน้า ๒๘๔-๒๘๕.

ใจหรือจิต นั้นเป็นสิ่งที่เลื่อนไหลไปตามธรรมชาติของจิตหรือใจ อันเนื่องจากใจเป็นธรรมชาติที่รู้อารมณ์ คือเป็นจิตหรือใจที่รับอารมณ์อยู่เสมอ นั่น ถ้ารับอารมณ์ดีก็เป็นอารมณ์ดี ถ้ารับอารมณ์ไม่ดี ก็ไม่ดีตามไปด้วยเช่นกัน เพราะจิตไม่คงที่ สืบเนื่องจากใจ โดยธรรมชาติมันคิดไปทั่วไม่อยู่กับร่องกับรอย อยากไปไหนก็ไป อยากทำโน้นทำนี้อยากไปบ้าน อยากทำอะไรก็ได้ที่ชอบหรือไม่ตามความพอใจของตน ในความอยากไปนั้นเป็นเพียงความต้องการของใจ เพราะมันไม่อยู่นิ่ง ไม่อยู่กับที่ เลาะแหละ ความโลเลไม่อยู่กับที่ ดังนั้น ใจจึงเปรียบเหมือนลิง^{๗๘} เพราะลิงไม่เคยอยู่นิ่งมันกระโดดไปตามที่มันชอบจับโน้นจับนี้ หันซ้ายหันขวา เกาโน่นเกานี้ นี่คือธรรมชาติของลิง อารมณ์มันเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาที่มันอิสระตามธรรมชาติของตน มันชอบอารมณ์สนุกสนาน ใจมันจึงไม่หยุดนิ่ง โดยอารมณ์ทั่วไป เหมือนภิกษุที่ไม่สำรวมตามใจชอบของตน ฟังลำบาก เมื่อนั้นสัตว์เหล่านั้น ฟังยืง ฟัง นัง ฟัง นอน ฟัง หลัก หรือ เสานั้น แม้นิดใด ข้อนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกันกายคตาสติที่ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเจริญ ทำให้มากแล้ว ฉันนั้น

ใจหรือจิตเป็นสิ่งที่โยกไปโยกมา เพราะมันเป็นธรรมชาติของจิต เช่นใจหรือในขณะที่ใจคิด การพิจารณาเห็นจิตในจิต ทั้งที่เป็นจิตภายใน ทั้งที่เป็นจิตภายนอก เช่น จิตเศร้าหมองเพราะประสบกับอนิฏฐารมณ์ คืออารมณ์ที่ไม่น่าพอใจเรารู้ หรือจิตเป็นอารมณ์สุข เพราะได้อารมณ์ที่ชอบใจเรารู้ ซึ่งอารมณ์ที่เกิดจากใจ สัมผัส ธรรมารมณ์ ที่เป็นอิฏฐารมณ์ เกิดความพอใจความชอบใจขึ้นมาเรารู้ หรือบางครั้งจิตเฉย ๆ ไม่ดีใจ ไม่เสียใจเรารู้ การรู้อาการความเปลี่ยนแปลงไปของจิตในด้านปริยัติ หรือว่าเห็นด้วยความรู้อันเป็นความรู้ขั้นสุดตมยปัญญาอย่างนี้ เรียกว่า เห็นจิตที่เป็นภายนอก ด้วยการให้มีสติตามกำหนดรู้ใจที่อยู่ในสภาพความพร้อมและใจที่มีความผืน ก็ย่อมปรุงแต่งเข้ามาอย่างไม่ต้องสงสัย เกิดขึ้นตลอดอย่างแน่นอน อาการที่ปวดนั้น ก็เป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาจิตให้คงอยู่ แต่เมื่อมีการควบคุม ใจก็ย่อมยกระดับให้ดีขึ้น จากการกำหนดรู้ กำหนดตาม เพื่อความอยู่รอด ปลอดภัย ด้วยการเข้าไปกำหนดรู้ที่อยู่สิ่งที่พบสิ่งที่เห็น ใจเมื่ออยากจะทำเรื่องราวอย่างใดอย่างหนึ่ง ให้กำหนดรู้ต้นจิต หรือจิตที่อยากจะทำ ก่อหน้า อยากคิดหนอ ๆ แล้วจึงค่อย ๆ มีสติกำหนดรู้การคิดนึกไปตามลำดับ

แม้อิงก็เป็นเหมือนเช่นใจ^{๗๙} เมื่ออิงก็เที่ยวไปทั้งบนพื้นดินบ้างเป็นบางครั้งก็ย่อมไม่พอใจ ไม่รื่นรมย์ใจเพราะอาจมีอันตรายเกิดขึ้นกับตัวมัน แต่เมื่อมันขึ้นต้นไม้สูง ๆ ประมาณ ๗ ศอกแล้วนั่งอยู่ที่คาบค บังอยู่ก็ยังไม่อันใหญ่ มองดูทิศน้อยใหญ่ จะมีความสบาย ฉันใด แม้ใจก็ฉันนั้นเหมือนกัน ชอบสิ่งต่าง ๆ มีภวังคจิตเป็นปัจจัย ย่อมกระทำความชอบใจในอารมณ์นานาชนิด แม้ที่เคยเห็นแล้ว แต่ภวังค์เดิมย่อมเป็นปัจจัยของใจนั้น^{๘๐} มีความชอบเป็นปัจจัยในเบื้องต้นแล้ว ก็ย่อมกระทำความพอใจ ชอบใจในอารมณ์ที่น่ารัก น่าใคร่ น่ายินดี น่าพอใจต่าง ๆ นานาสารพัด แม้สิ่งเคยเห็นแล้วแต่ก็ยังมีมีความพอใจเป็นปัจจัยให้พอใจนั้น ด้วยเหตุนี้ผู้เจริญวิปัสสนาภาวนา ควรเจริญสติระลึกรู้อายตนะภายในและภายนอกนี้ ซึ่งส่งผลให้ผู้เจริญสติระลึกรู้ยังเห็นโลกทัศน์ภายในและภายนอก^{๘๑} ว่าไม่ใช่

^{๗๘} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๔๗/๒๖๒-๒๖๕.

^{๗๙} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๔๗/๒๖๒-๒๖๕.

^{๘๐} ส.สพ.อ. (ไทย) ๓/๒๔๗/๑๖๗.

^{๘๑} พระภาวนาพิศาลเมธี วิ. (ประเสริฐ มนต์เสวี), เอกสารประกอบการสอนรายวิชาสติปัญญาฐานภาวนา, (ม.ป.ท. ๒๕๕๙), หน้า ๓๕๕.

ตัวตน มีเพียงกระบวนการเชื่อมโยงกันโดยความเป็นธาตุรับ ธาตุกระทบ และธาตุรู้ ปราศจากตัวตนไม่สามารถบังคับบัญชาได้กับอาการที่เกิดขึ้นจริง ในสภาวะอารมณ์ก็มีพื้นฐานคือจิตคิดจริง ให้เพียรพยายามกำหนดรู้ต้นจิต ให้มากที่สุดตามลำดับอาการกับปฏิกิริยาของส่วนต่าง ๆ ที่เคลื่อนไหวแล้วดำเนินไป การกำหนดรู้อย่างละเอียดและต่อเนื่อง เมื่อผลการกำหนดรู้อย่างจดจ่อ โดยแนบจิตไปกับจิตที่คิด จิตคิด กำหนดว่า คิดหนอ ๆ จิตคิดอยาก กำหนดว่า อยากหนอ ๆ และกำหนดไปเรื่อย ๆ ไม่คลาดขาด กำหนด ไม่เพี้ยนกับการกำหนดแล้ว ก็ย่อมเห็นความประจักษ์แจ้งจริงว่า จิตหรือใจนั้นเมื่อคิดไปก็รู้ว่า สักแต่ว่าคิด ไม่เที่ยง เปลี่ยนแปลงไปตามธรรมชาติของจิต บ้างครั้งจิตก็เป็นทุกข์ บ้างจิตก็เป็นสุข หรือที่เรียกว่าทุกข์เวทนาหรือสุขเวทนานั่นเอง การเจริญวิปัสสนาภาวนาจะเกิดความก้าวหน้าหรือไม่ก้าวหน้าขึ้นอยู่กับ การกำหนดอย่างมีสติรู้เท่าทัน เมื่อกำหนดเป็นอย่างดีแล้วผลที่ได้รับก็ย่อมบรรลุมรรคญาณเป็นพิเศษอย่างรวดเร็ว ภายในเวลาไม่นานนัก ก็จะสามารถบรรลุธรรมวิเศษธรรมอันประเสริฐได้

๓.๔ สรุปท้ายบท

การเจริญวิปัสสนาภาวนา มีจุดหมายเพื่อให้จิตได้เห็นประจักษ์แจ้งในรูปนาม และขั้น ๕ ว่าเป็น อนิจจัง ความไม่เที่ยง ทุกขัง เป็นทุกข์ อนัตตา ไม่ใช่ตัวตน บุคคล เรา เขา คือเราไม่สามารถบังคับบัญชาได้ตามที่บุคคลทั่วไปเข้าใจกัน ความเห็นประจักษ์แจ้งนี้ เรียกว่าวิปัสสนา คือรู้แจ้ง เห็นจริง ด้วยการกำหนดรู้สภาวะธรรมที่ปรากฏทางอายตนะภายในและอายตนะภายนอก ซึ่งพระสูตรนี้มีเนื้อหาที่เกี่ยวกับการวิปัสสนาภาวนา คือ ๑) การเจริญวิปัสสนาภาวนาโดยกำหนดรู้อายตนะ ๑๒ ในฉปัณณโกปมสูตร ซึ่งเป็นกระบวนการการกำหนดรู้อายตนะภายนอก ๖ คือกำหนดรู้หรือเห็นกายที่ประกอบไปด้วยธาตุทั้ง ๔ คือ มีธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ และธาตุลม การกำหนดรู้เสียงที่มากระทบหู กำหนดรู้กลิ่นที่มากระทบจมูก การกำหนดรู้รสที่มากระทบลิ้น การกำหนดรู้การกระทบสัมผัสที่มากระทบสิ่งที่ถูกต้องกาย การกำหนดรู้อารมณ์ที่มากระทบจิตใจ เมื่ออยากจะรู้อารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง ให้กำหนดรู้ต้นจิต หรือจิตที่อยากรู้ธรรมารมณ์ จนสามารถเห็นอาการเหล่านั้นเป็นไปตามลำดับ เป็นการกำหนดรู้เห็นด้วยปัญญาตามความเป็นจริงว่าอารมณ์เหล่านั้นไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นเป็นสภาวะธรรมด้วยการกำหนดรู้อายตนะภายใน ๖ คือการกำหนดรู้จักขายตนะคือประสาทตา การกำหนดรู้โสตายตนะคือประสาทหู การกำหนดรู้ฆานายตนะคือประสาทรับกลิ่นต่าง ๆ การกำหนดรู้ชีวนายตนะคือลิ้นหรือประสาทรับรส การกำหนดรู้กายายตนะคือกายประสาทที่ได้รับการสัมผัสต่าง ๆ หรือกาย การกำหนดรู้มนายตนะ คือจิตหรือใจ รวมถึงกำหนดรู้อารมณ์ของอายตนะ ๖ ที่ทำให้ผู้เจริญวิปัสสนาภาวนามีสติระลึกเพียงสักแต่ว่าได้ยิน สักแต่ว่าได้กลิ่น สักแต่ว่ารู้รส สักแต่ว่าถูกกระทบสัมผัส และสักแต่ว่ารู้ เท่านั้น เพราะอารมณ์ต่าง ๆ มีไว้เพื่อรู้ เพื่ออาศัยระลึกเท่านั้น ย่อมไม่ยึดติดใด ๆ ในโลก ๒) การเจริญวิปัสสนาภาวนาโดยกำหนดรู้อายตนะ ๖ ด้วยความเพียรในฉปัณณโกปมสูตร เป็นการกำหนดรู้อายตนะ เพื่อเป็นการสร้างบารมีด้วยความเพียร คือ เพียรระงับอกุศลใหม่ที่ยังไม่เกิดอย่าให้เกิดขึ้น ในมหาสติปัฏฐานสูตร เป็นการมีสติกำหนดระลึกรู้รูปนาม รูปรูปนามทางตาก็กำหนดที่สภาวะเห็นว่า เห็นหนอ ๆ หรือรู้หนอ สภาวะเห็นเป็นอย่างไร สภาวะที่เห็นมันเป็นธรรมชาติที่ฉายออกไปทางตา ไปรับสีต่าง ๆ เห็น ก็เห็นสี เห็นรูป ให้เจริญสติเข้าไปรู้ สีเป็นรูป เห็นเป็นนาม แต่ถ้าหากรู้เลยไปว่า สิ่งที่เห็นนั้น

เป็นคน เป็นสัตว์ เป็นสิ่งของ มีชื่อ มีความหมายต่าง ๆ นั้นเป็นสมมุติบัญญัติ เป็นบัญญัติอารมณฺ์ ไม่ใช่ปรมัตถ์อารมณฺ์ การเจริญวิปัสสนาท่านให้กำหนดที่ปรมัตถ์ ให้เห็นสภาวะการเกิดดับที่อายตนะ

ส่วนการเจริญวิปัสสนากายนา อายตนะ ๖ เปรียบเทียบเหมือนสัตว์ ๖ ชนิด ได้แก่ ๑) ตา เปรียบเหมือนงู หมายถึงว่าตาอันมีลักษณะเป็นสิ่งที่อยู่ไม่คงที่ ไม่อยู่กับที่ คือเคลื่อนที่อยู่ตลอดเวลา กำหนดรู้ตามเท่าทันไม่ให้ขาด เช่น ตาเมื่ออยากจะมองดูสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ให้กำหนดรู้ต้นจิต หรือจิตที่อยากจะมองดู ก่อนว่า อยากดูหนอ ๆ แล้วจึงค่อย ๆ กำหนดรู้อาการที่มองดู ๒) หูเหมือนจะเข้ เพราะจะเข้ก็ชอบอยู่ในวังวน ชอบอยู่ในน้ำเย็น โดยพระองค์เปรียบหูเหมือนจะเข้ที่ชอบเข้าไปด้วยการคิดว่าเราจะลงไปใต้น้ำที่มีความเย็น ในน้ำที่วังวนที่มีความเย็นสบาย ๆ กำหนดรู้จดจ่อย่อมเป็นผลที่ดีในการสำรวมอายตนะ เช่นการกำหนดรู้ หูเมื่ออยากจะฟังเสียงอย่างใดอย่างหนึ่ง ให้กำหนดรู้ต้นจิต หรือจิตที่อยากจะฟัง ก่อนว่า อยากฟังหนอ ๆ แล้วจึงค่อย ๆ กำหนดรู้อาการที่ฟังไปตามลำดับตามความเป็นจริง ๓) จมูกเปรียบเหมือนนก เนื่องจากจมูกมีลักษณะที่ทำหน้าที่ไปตามความรู้สึกของจมูกคือการได้รับการสัมผัสหรือการกระทบเกิดขึ้นแล้วทำให้ได้รับกลิ่น ซึ่งจมูกเกิดการได้รับรู้ กำหนดรู้ตามสิ่งที่จมูกได้รับกลิ่นแล้วเกิดอาการปรุงแต่งขึ้นมา เพื่อให้รู้ทันที่จมูกรู้กลิ่นแล้วก็ทำความรู้สึกดี ไม่ดี ไม่พอใจ ไม่น่ายินดี ไม่น่าปรารถนา ด้วยอาการสำรวมระวังจมูกที่เข้าไปรับรู้กลิ่น อย่างมีสติกำหนดรู้ทันไปกับอาการที่เกิดขึ้นจริง แล้วจึงเกิดความไม่อยากจะกลิ่น ความไม่อยากจะกลิ่นคืออาการไม่สำรวมเกิดขึ้น ด้วยเหตุนี้จมูก เมื่ออยากจะดมกลิ่นอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็ให้กำหนดรู้ที่ต้นจิต หรือจิตที่อยากจะดมกลิ่น ก่อนว่า อยากดมหนอ ๆ กลิ่นหนอ ๆ ๔) ลิ้นเปรียบเหมือนสุนัขบ้าน ซึ่งโดยธรรมชาติของลิ้นแล้วมันชอบสิ่งที่เป้นรสความอร่อยดี รสดี ความรู้สึกเมื่อได้รับสัมผัสก็เกิดความรู้สึกที่ไวแล้วเกิดน้ำลายไหล กำหนดรู้ตามสภาวะที่ปรากฏชัดที่พบจริง ลิ้นเมื่ออยากจะกิน หรือลิ้มรสอาหารอย่างใดอย่างหนึ่ง ให้กำหนดรู้ต้นจิต หรือจิตที่อยากจะกินหรือลิ้มรส ก่อนว่า อยากกินหนอ ๆ แล้วจึงค่อย ๆ กำหนดรู้อาการที่กิน ๕) กายเปรียบเหมือนสุนัขจิ้งจอก เพราะสุนัขจิ้งจอกมันชอบความอบอุ่นของร่างกาย ที่ไหนที่มีความอบอุ่นมันก็ไปหา เพื่อความเป็นอยู่ หลับนอนอย่างมีความสุข และคลุกคลีอยู่ตามที่มีมันชอบ กำหนดธรรมชาติของกาย เมื่ออยากจะสัมผัส หรือ หยิบ จับ สิ่งใดสิ่งหนึ่ง ให้กำหนดรู้ต้นจิต หรือจิตที่อยากจะสัมผัส ก่อนว่า อยากสัมผัสหนอ ๆ แล้วจึงค่อย ๆ กำหนดรู้การสัมผัส หรือ หยิบ จับ ไปตามลำดับ จึงควรตามกำหนดรู้เท่าทันกายด้วยการแนบจิตไปกับอาการที่กายชอบ ที่กายต้องการอย่างจดจ่อไม่ให้คลาดสาย เพราะรู้แล้วว่ากายเป็นของปฏิกุศล เป็นของที่น่ารังเกียจ น่าขยะแขยง ๖) ใจเปรียบเหมือนลิง ชอบเที่ยวอยู่ในป่า เที่ยวไปภายนอก ไม่เคยอยู่นิ่งกับที่ที่ชอบกระโดดไปกระโดดมา ลูกลี้ลูกหลน มันไปต้นไม้นั้น ต้นไม้นี้ เพื่อหาอาหารกินและเปลี่ยนที่ทุกเวลา กำหนดรู้ต้นจิตให้ได้มากที่สุดตามลำดับอาการกิริยาของส่วนต่าง ๆ ที่เคลื่อนไหวแล้วดำเนินไป การกำหนดรู้ อย่างละเอียดและต่อเนื่อง เมื่อผลการกำหนดรู้อย่างจดจ่อ โดยแนบจิตไปกับจิตที่คิด จิตคิด กำหนดว่า คิดหนอ ๆ จิตคิดอยาก กำหนดว่า อยากหนอ ๆ ดังนั้นการมีสติรู้อารมณฺ์ที่มากกระทบทางอายตนะ ทั้ง ๖ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ พระพุทธองค์ตรัสถึงอานิสงส์ว่าสามารถทำได้อัปภมาสมาธิ จนบรรลุเป็นปัญญาวิมุตติหรือเจโตวิมุตติได้ในที่สุด

บทที่ ๔

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

การศึกษาเรื่อง “การเจริญวิปัสสนาภาวนาฉัปปาณโกปมสูตร” มีวัตถุประสงค์ ๒ ประการ คือ เพื่อศึกษาเนื้อหาและหลักธรรมสำคัญในฉัปปาณโกปมสูตร เพื่อศึกษาการเจริญวิปัสสนาภาวนาในฉัปปาณโกปมสูตร โดยการศึกษาข้อมูลจากคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท คือ พระไตรปิฎก อรรถกถาฎีกา และคัมภีร์อื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง เรียบเรียงข้อมูล ตรวจสอบความถูกต้องเนื้อหา ที่เกี่ยวกับการเจริญวิปัสสนาภาวนา โดยการเรียบเรียง บรรยาย เชิงพรรณนา

๔.๑ สรุปผลการวิจัย

จากการศึกษาเนื้อหาในฉัปปาณโกปมสูตร พบว่า พระสูตรนี้ว่าด้วยอุปมาด้วยสัตว์ ๖ ชนิด คือ อุปมาอายตนะ ๖ เปรียบเหมือน งู จระเข้ นก สุนัข สุนัขจิ้งจอก และลิง ซึ่งมีสภาพที่ไหลไป กับอารมณ์ เมื่อไม่มีสติก็จะเกิดอุปาทานกับอารมณ์ที่มากกระทบ แต่เมื่อมีสติก็จะไม่ไปยึดมั่นในอารมณ์ โดยเหตุของพระสูตรนั้น พระผู้มีพระพุทธองค์ทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายขณะประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ซึ่งพระพุทธองค์ปรารภถึงพระภิกษุผู้ทุศีล ไม่สำรวมอินทรีย์ไปสู่ชุมชนย่อมเป็นผู้ที่มีบาปกรรมติดตัวไป ความทุกข์ย่อมตามเขาเหมือนคนมีตัวเต็มไปด้วยแผล และภิกษุผู้เป็นเพื่อนสพรหมจารีก็จะกล่าวติเตียนเขา ส่งผลให้ทุกข์โทมนัสที่เกิดขึ้นแก่บุรุษนั้น เปรียบเหมือนผู้ถูกหน่อหญ้าคาแทง และมีตัวถูกใบไม้ที่มีหนาม พระสูตรนี้จัดอยู่ในประเภท “อิตตชฌาสยะ” เหตุแห่งการแสดงธรรมตามพระอัชฌาศัยของพระองค์เอง เป็นรูปแบบที่เรียกว่าสูตรตะ คือ การอุปมาโวหาร ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัส ไปตามเรื่องหรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในขณะนั้น ๆ เรียกว่า อิตตูปัตติกะ โดยมีเนื้อหาและหลักธรรมปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๘ พระสูตรต้นตปิฎก เล่มที่ ๑๐ สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค พระพุทธองค์ตรัสหลักธรรมเกี่ยวกับโทษของการไม่สำรวมอินทรีย์และประโยชน์ของการสำรวมอินทรีย์

ฉัปปาณโกปมสูตรปรากฏหลักธรรมที่สำคัญอยู่ ๓ อย่าง คือ ๑) หลักอายตนะ ได้แก่ ธรรมอันต่อกันให้เกิดความรู้ แตนเชื่อมต่อกันให้เกิดความรู้ หรือแหล่งที่มาของความรู้ ซึ่งประกอบไปด้วยอายตนะภายใน ๖ คือ เครื่องรู้และสิ่งที่รู้ เช่น ตาเป็นเครื่องรู้ รูปเป็นสิ่งที่รู้ ได้แก่ จักขุ โสต ฆาน ชิวหา กาย ใจ และอายตนะภายนอก ๖ คือ ที่เชื่อมต่อกันให้เกิดความรู้ หรือแดนความรู้ฝ่ายภายนอก ได้แก่ รูปคือรูป สิ่งที่เห็นหรือวัณณะ สัททะคือเสียง คันธะคือกลิ่น รสคือรส โผฏฐัพพะคือสัมผัสทางกายหรือสิ่งที่ถูกต้องกาย ธรรมหรืออัมมมารมณคืออารมณ์ที่เกิดกับใจ สิ่งที่ใจนึกคิด และมีธรรมที่เกิดขึ้นพร้อมกับอายตนะ คือ วิญญาน ๖ วิญญาน สัมผัสหรือผัสสะ ๖ เวทนา ๖ รวมถึงตัณหา ๓ อีกด้วย ๒) หลักอินทรีย์ คือ ความเป็นใหญ่ ได้แก่ จักขุนทรีย์ เพราะครองความเป็นใหญ่ในจักขุทวาร

โสทรินทรีย์ เพราะครองความเป็นใหญ่ในโสทรทวาร ฆานินทรีย์ เพราะครองความเป็นใหญ่ในฆานทวาร ชิวหินทรีย์ เพราะครองความเป็นใหญ่ในชิวหาทวาร กายินทรีย์ เพราะครองความเป็นใหญ่ในกายทวาร มนินทรีย์ เพราะครองความเป็นใหญ่ในลักษณะการรู้อารมณ์ ซึ่งในพระสูตรนี้กล่าวถึงอินทรีย์ ๒ ด้าน คือ (๑) การไม่สำรวมอินทรีย์ ๖ ย่อมทำให้เกิดความยินดีในรูปที่น่ารัก และความยินร้ายในรูปที่ไม่น่ารัก เป็นผู้ไม่ตั้งมั่นกายคตาสติ มีปริตตจิตอยู่ อุปมาเหมือน งูดึงไปด้วยต้องการว่า “จ๊กเข้าไปสู่จอมปลวก” จะเข้ดึงไปด้วยต้องการว่า “จ๊กลงน้ำ” นกดึงไปด้วยต้องการว่า “จ๊กบินขึ้นสู่อากาศ” สุนัขดึงไปด้วยต้องการว่า “จ๊กเข้าบ้าน” สุนัขจิ้งจอกดึงไปด้วยต้องการว่า “จ๊กเข้าป่าช้า” ลิงดึงไปด้วยต้องการว่า “จ๊กเข้าป่า” ซึ่งไม่มีหลักผูกไว้ ย่อมเกิดโทษเหมือนคนที่มีร่างกายเต็มไปด้วยแผลพุพอง เข้าไปสู่ป่าหญ้าคา แม้ถ้านอนหญ้าคาตำเท้าของเขา ใบหญ้าคาบาดร่างกายที่พุพอง

เมื่อเป็นเช่นนั้นบุรุษนั้นพึงเสวยทุกข์โศกนั้นสลับประมาณ (๒) การสำรวมอินทรีย์ ๖ คือการระวังในอินทรีย์ทั้ง ๖ ด้วยการไม่สอดสายส่งออกไปเที่ยวกระทบหรือผัสสะกับในเหล่า รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ การสำรวมอินทรีย์ ๖ เปรียบเหมือนสัตว์ ๖ ชนิดเช่นเดียวกัน แต่การสำรวมอินทรีย์เป็นการไม่ปล่อยใจให้ไหลไปกับอารมณ์ ที่ต้องเจริญจากการเจริญกายคตาสติ คือการมีสติในการรู้กาย ซึ่งการกำหนดเช่นนี้สามารถนำไปสู่ความเป็นพระอรหันต์ทั้ง ๒ แบบ คือ เจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติในที่สุด พระพุทธองค์อุปมาการสำรวมอินทรีย์เหมือนสัตว์ ๖ ชนิดที่ถูกมัดไว้กับหลักที่แน่นหนากับเสาหลัก ซึ่งผู้ที่สำรวมอินทรีย์นั้นย่อมมีจิตผู้ตั้งมั่นกายคตาสติ มีอุปมาณจิตอยู่ และรู้ชัดเจตวิมุตติและปัญญาวิมุตติตามความเป็นจริง อันเป็นที่ดับไปโดยไม่เหลือแห่งธรรมที่เป็นบาปอกุศล ดังนั้น ฉัปปาณโกปมสูตรจึงเป็นพระสูตรที่เน้นให้มีสติรู้เท่าทันอารมณ์ที่กระทบทางทวารทั้ง ๖ เพื่อให้เกิดสติและปัญญา หลุดพ้นจากกิเลสเครื่องเศร้าหมอง บรรลุเป็นพระอรหันต์บุคคลได้ในที่สุด

การเจริญวิปัสสนาภาวนา มีจุดหมายเพื่อให้จิตได้เห็นประจักษ์แจ้ง ในชั้น ๕ ว่าเป็นอนิจจัง ความไม่เที่ยง ทุกขัง เป็นทุกข์ อนัตตา ไม่ใช่ตัวตน บุคคล เรา เขา คือเราไม่สามารถบังคับบัญชาได้ตามที่บุคคลทั่วไปเข้าใจกัน ความเห็นประจักษ์แจ้งนี้ เรียกว่าวิปัสสนา คือรู้แจ้ง เห็นจริง ด้วยการกำหนดรู้สภาวะธรรมที่ปรากฏทางอายตนะภายในและอายตนะภายนอก ซึ่งพระสูตรนี้มีเนื้อหาที่เกี่ยวกับการวิปัสสนาภาวนา คือ (๑) การเจริญวิปัสสนาภาวนาโดยกำหนดรู้อายตนะ ๑๒ ในฉัปปาณโกปมสูตร ซึ่งเป็นกระบวนการการกำหนดรู้อายตนะภายนอก ๖ คือกำหนดรู้หรือเห็นกายที่ประกอบไปด้วยธาตุทั้ง ๔ คือมีธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ และธาตุลม การกำหนดรู้สิ่งที่มากระทบหูกำหนดรู้กลิ่นที่มากระทบจมูก การกำหนดรู้รสที่มากระทบลิ้น การกำหนดรู้การกระทบสัมผัสที่มากระทบสิ่งที่ถูกต้องกาย การกำหนดรู้อารมณ์ที่มากระทบจิตใจ เมื่ออยากจะรู้อารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง ให้กำหนดรู้ต้นจิต หรือจิตที่อยากรู้ธรรมารมณ์ จนสามารถเห็นอาการเหล่านั้นเป็นไปตามลำดับ เป็นการกำหนดรู้เห็นด้วยปัญญาตามความเป็นจริงว่าอารมณ์เหล่านั้นไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นเป็นสภาวะธรรมด้วยการกำหนดรู้อายตนะภายใน ๖ คือการกำหนดรู้จักขายตนะคือประสาทตา การกำหนดรู้โสตายตนะคือประสาทหู การกำหนดรู้ฆานายตนะคือประสาทรับกลิ่นต่าง ๆ การกำหนดรู้ชีวนายตนะคือลิ้นหรือประสาทรับรส การกำหนดรู้กายายตนะคือกายประสาทที่ได้รับการสัมผัสต่างๆหรือกาย การกำหนดรู้มนายตนะ คือ

จิตหรือใจ รวมถึงกำหนดรู้อารมณ์ของอายตนะ ๖ ที่ทำให้ผู้เจริญวิปัสสนาภาวนามีสติระลึกถึงเพียงสัก แต่ว่าได้ยิน สักแต่ว่าได้กลิ่น สักแต่ว่ารู้รส สักแต่ว่าถูกกระทบสัมผัส และสักแต่ว่ารู้ เท่านั้น เพราะ อารมณ์ต่าง ๆ มีไว้เพื่อรู้ เพื่ออาศัยระลึกถึงเท่านั้น ย่อมไม่ยึดติดใด ๆ ในโลก ๒) การเจริญวิปัสสนา ภาวนาโดยกำหนดรู้อายตนะ ๖ ด้วยความเพียรในฉัปปาณโกปมสูตร เป็นการกำหนดรู้อายตนะ เพื่อ เป็นการสร้างบารมีด้วยความเพียร คือ เพียรระงับอกุศลใหม่ที่ยังไม่เกิดอย่าให้เกิดขึ้น ในมหาสติปัฏ ฐานสูตร เป็นการมีสติกำหนดระลึกถึงรูปนาม รูปนามทางตาก็กำหนดที่สภาวะเห็นว่า เห็นหนอ ๆ หรือรู้หนอ สภาวะเห็นเป็นอย่างไร สภาวะที่เห็นมันเป็นธรรมชาติที่ฉายออกไปทางตา ไปรับสีต่าง ๆ เห็น ก็จะเห็นสี เห็นรูป ให้เจริญสติเข้าไปรู้ สีเป็นรูป เห็นเป็นนาม แต่ถ้าหากรู้เลยไปว่า สิ่งที่เราเห็นนั้น เป็นคน เป็นสัตว์ เป็นสิ่งของ มีชื่อ มีความหมายต่าง ๆ นั้นเป็นสมมุติบัญญัติ เป็นบัญญัติอารมณ์ ไม่ใช่ปรมาัตถ์อารมณ์ การเจริญวิปัสสนาท่านให้กำหนดที่ปรมาัตถ์ ให้เห็นสภาวะการเกิดดับที่อายตนะ

ส่วนการเจริญวิปัสสนาภาวนา อายตนะ ๖ เปรียบเทียบเหมือนสัตว์ ๖ ชนิด ได้แก่ ๑) ตา เปรียบเหมือนงู หมายถึงว่าตาอันมีลักษณะเป็นสิ่งที่อยู่ไม่คงที่ ไม่อยู่กับที่ คือเคลื่อนที่อยู่ตลอดเวลา กำหนดรู้ตามเท่าทันไม่ให้ขาด เช่น ตาเมื่ออยากจะมองดูสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ให้กำหนดรู้ต้นจิต หรือจิตที่ อยากจะมองดู ก่อนว่า อยากดูหนอ ๆ แล้วจึงค่อย ๆ กำหนดรู้อาการที่มองดู ๒) หูเหมือนจะเข้ เพราะจะเข้ก็ชอบอยู่ในวังวน ชอบอยู่ในน้ำเย็น โดยพระองค์เปรียบหูเหมือนจะเข้ที่ชอบเข้าไปด้วยการคิดว่าเราจะลงไปใต้น้ำที่มีความเย็น ในน้ำที่วังวนที่มีความเย็นสบาย ๆ กำหนดรู้จดจ่อยอมเป็น ผลที่ดีในการสำรวมอายตนะ เช่นการกำหนดรู้ หูเมื่ออยากจะฟังเสียงอย่างใดอย่างหนึ่ง ให้กำหนดรู้ ต้นจิต หรือจิตที่อยากจะฟัง ก่อนว่า อยากฟังหนอ ๆ แล้วจึงค่อย ๆ กำหนดรู้อาการที่ฟังไปตามลำดับ ตามความเป็นจริง ๓) จมูกเปรียบเหมือนนก เนื่องจากจมูกมีลักษณะที่ทำหน้าที่ไปตามความรู้สึกรู้ของ จมูกคือการได้รับการสัมผัสหรือการกระทบเกิดขึ้นแล้วทำให้ได้รับกลิ่น ซึ่งจมูกเกิดการได้รับรู้ กำหนด รู้ตามสิ่งที่จมูกได้รับกลิ่นแล้วเกิดอาการปรุงแต่งขึ้นมา เพื่อให้รู้ทันที่จมูกรู้กลิ่นแล้วก็ทำความรู้สึกดี ไม่ ดี ไม่พอใจ ไม่น่ายินดี ไม่น่าปรารถนา ด้วยอาการสำรวมระงับจมูกที่เข้าไปรับรู้กลิ่น อย่างมีสติกำหนด รู้ทันไปกับอาการที่เกิดขึ้นจริง แล้วจึงเกิดความไม่อยากจะกลิ่น ความไม่อยากจะได้นี้คืออาการไม่สำรวม เกิดขึ้น ด้วยเหตุนี้จมูก เมื่ออยากจะดมกลิ่นอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็ให้กำหนดรู้ที่ต้นจิต หรือจิตที่อยากจะ ดมกลิ่น ก่อนว่า อยากดมหนอ ๆ กลิ่นหนอ ๆ ๔) ลิ้นเปรียบเหมือนสุนัขบ้าน ซึ่งโดยธรรมชาติของ ลิ้นแล้วมันชอบสิ่งที่เป้นรสความอร่อยดี รสดี ความรู้สึกเมื่อได้รับสัมผัสก็เกิดความรู้สึกที่ไวแล้วเกิด น้ำลายไหล กำหนดรู้ตามสภาวะที่ปรากฏชัดที่พบจริง ลิ้นเมื่ออยากจะกิน หรือลิ้มรสอาหารอย่างใด อย่างหนึ่ง ให้กำหนดรู้ต้นจิต หรือจิตที่อยากจะกินหรือลิ้มรส ก่อนว่า อยากกินหนอ ๆ แล้วจึงค่อย ๆ กำหนดรู้อาการที่กิน ๕) กายเปรียบเหมือนสุนัขจิ้งจอก เพราะสุนัขจิ้งจอกมันชอบความอบอุ่นของ ร่างกาย ที่ไหนที่มีความอบอุ่นมันก็ไปหา เพื่อความเป็นอยู่หลับนอนอย่างมีความสุข และคลุกคลีอยู่ ตามที่ชอบ

การเจริญสติกำหนดรู้ธรรมชาติของกาย เมื่ออยากจะสัมผัส หรือ หยิบ จับ สิ่งใดสิ่งหนึ่ง ให้กำหนดรู้ต้นจิต หรือจิตที่อยากจะสัมผัส ก่อนว่า อยากสัมผัสหนอ ๆ แล้วจึงค่อย ๆ กำหนดรู้อาการ สัมผัส หรือ หยิบ จับ ไปตามลำดับ จึงควรตามกำหนดรู้เท่าทันกายด้วยการแนบจิตไปกับอาการที่กาย ชอบ ที่กายต้องการอย่างจดจ่อไม่ให้คลาดสาย เพราะรู้แล้วว่ากายเป็นของปฏิกุศล เป็นของที่น่ารังเกียจ

นำขยะแขยง ๖) ใจเปรียบเหมือนลิง ชอบเที่ยวอยู่ในป่า เที่ยวไปภายนอก ไม่เคยอยู่นิ่งกับที่ ชอบกระโดดไปกระโดดมา ลูกสีกุหลอน มันไปต้นไม้นั้น ต้นไม้นี้ เพื่อหาอาหารกินและเปลี่ยนที่ทุกเวลา กำหนดรู้ต้นจิตให้ได้มากที่สุดตามลำดับอาการกับกิจของส่วนต่าง ๆ ที่เคลื่อนไหวแล้วดำเนินไป การกำหนดรู้อย่างละเอียดและต่อเนื่อง เมื่อผลการกำหนดรู้อย่างจดจ่อ โดยแนบจิตไปกับจิตที่คิด จิตคิด กำหนดว่า คิดหนอ ๆ จิตคิดอยาก กำหนดว่า อยากหนอ ๆ ดังนั้นการมีสติรู้อารมณ์ที่มากระทบทางอายตนะทั้ง ๖ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ พระพุทธองค์ตรัสถึงอานิสงส์ว่าสามารถทำให้ได้อุปปาสมาธิ จนบรรลุเป็นปัญญาวิมุตติหรือเจโตวิมุตติได้ในที่สุด

๔.๒ ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาการเจริญวิปัสสนาภาวนาในฉัปปาณโกปมสูตร ผู้วิจัยได้พบว่า ยังมีเรื่องที่น่าสนใจควรแก่การศึกษาวิจัยต่อไปอีก คือ

๔.๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

จากการศึกษาวิจัยการศึกษาเปรียบเทียบการสำรวจกับการไม่สำรวจ อายตนะ ๑๒ มีผลต่างกันอย่างชัดเจนว่า ผลการไม่สำรวจล้วนเป็นไปในทางลบ ทำให้สังคมและประเทศชาติได้รับความเสียหาย ส่วนผลการสำรวจนั้น ย่อมทำให้สังคมและประเทศชาติมีแต่ความเจริญความสุข โดยองค์การของรัฐที่รับผิดชอบ และหน่วยงานทางพระพุทธศาสนา ควรผลที่ได้รับและนำไปปฏิบัติได้แก่

๑. สำนักพุทธ ฯ ให้การสนับสนุนด้านงบประมาณ
๒. องค์การปกครองท้องถิ่น นำไปปฏิบัติ
๓. วัด, โรงเรียน, นำไปปฏิบัติ

๔.๒.๒ ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

๑. ศึกษาเปรียบเทียบอุปมาโวหารสัตว์ ๖ ชนิดกับพระภิกษุผู้ไม่สำรวจอินทรีย์ในการเจริญวิปัสสนาภาวนา

๒. ศึกษาเปรียบเทียบสัตว์ ๖ ชนิด กับพระภิกษุผู้สำรวจอินทรีย์ในการเจริญวิปัสสนาภาวนา

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเถปิฎก ๒๕๐๐, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม. ๒๕๓๕.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

_____. อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๐.

_____. ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

_____. ฎีกาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๒) หนังสือ:

ป. หลงสมบูรณ์. พจนานุกรม มคอ-ไทย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อาหารการพิมพ์, ๒๕๔๐.

พระกัมมัฏฐานาจารย์ อุ กุณฑลภาววงศ์. ทำอินทรีย์แก้กล้า เล่ม ๑-๒. ศูนย์ปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน สัทธรรมรังสี สหภาพพม่า. พระเทพพนม สุทธิมน โปและเรียบเรียง. กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิกพิมพ์, ๒๕๔๑.

พระกัมมัฏฐานาจารย์ พระบัณฑิตภาววงศ์. รู้แจ้งในชาตินี้. กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก. ๒๕๖๐.

พระครูปลัดสัมพิพัฒน์ธรรมาจารย์ (นิรันดร์ อภิบุญโย). แนวทางปฏิบัติธรรม. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนประยูรสาสน์ไทย การพิมพ์, ๒๕๖๐.

พระคันธสาระ โปและเรียบเรียง. ปทฐปฐิธิ. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์. ๒๕๔๗.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙.ราชบัณฑิต). พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ อธิบายศัพท์และแปลความหมายคำวัดที่ชาวพุทธควรรู้. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๓.

พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ.ป.ธ.๙). วิปัสสนากรรมฐาน ภาคปฏิบัติ. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ ภูมิมอร์นิ่ง, ๒๕๔๘.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

_____. พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ ผลิธัมม์ในเครือบริษัท สำนักพิมพ์เพ็ทแอนด์โฮม จำกัด, ๒๕๕๙.

พระพุทโธมาจารย์. **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**. แปลเรียบเรียง สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ).

กรุงเทพมหานคร: หจก. ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์, ๒๕๕๔.

พระภัททนต์ อาสภมหาเถระ อัครมหาภิกษุญาณจริยะ ดร. **วิปัสสนาทีปนิฎฐา ฉบับพิมพ์รวมเล่มใน ๑๐๐ ปี อัครมหาภิกษุญาณจริยะ**. กรุงเทพมหานคร: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่งจำกัดมหาชน, ๒๕๕๔.

พระภวนาพิศาลเมธี วิ. (พระมหาประเสริฐ มนต์เสวี). **เอกสารประกอบการสอน สัมมนาวิปัสสนาภาวนา**.

นครปฐม: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโอสถ, ๒๕๕๕.

พระมหาปราโมทย์ ปโมทิตโต. **พจนานุกรมธาตุภาษาบาลี**. กรุงเทพมหานคร: ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๗.

พระราชนิเวศรังสี คัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทสรังสี). **หลวงปู่สอนไว้**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท กรังปรีย์ อินเทอร์เน็ต จำกัด, ๒๕๓๕.

พระวิสุทธิธารมหาราษฎร์. **ธาตุวัตถุสังคหปาฐนิสสยะ**. พระราชปริยัติโมลี (อุปสม) และคณะปริวรรตและแปล. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ). **มหาสติปัฏฐานสูตร ทางสู่พระนิพพาน**. พระคันธสราภิวังศ์ แปลและเรียบเรียง. กรุงเทพมหานคร: ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๙.

_____. **วิปัสสนาธุระ หลักการปฏิบัติวิปัสสนา**. จำรูญ ธรรมดา แปล กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์, ๒๕๕๓.

_____. **วิปัสสนานัย เล่ม ๑**. พระคันธสราภิวังศ์ แปลและเรียบเรียง. กรุงเทพมหานคร: ห.จ.ก. ประยูรสาส์นไทย, ๒๕๕๒.

_____. **วิปัสสนานัย เล่ม ๒**. พระคันธสราภิวังศ์ แปลและเรียบเรียง. นครปฐม: ห.จ.ก. ซีเอไอ เซ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๕๐.

_____. **หมวดสูตร พระสูตรว่าด้วยพระพุทธานุภาพโดยละเอียด**. พระคันธสราภิวังศ์ แปลและเรียบเรียง. กรุงเทพมหานคร: ห.จ.ก. ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๖๐.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒**. กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น, ๒๕๔๖.

สมเด็จพระพุฒาจารย์ (สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ป.ธ.๙. M.A.Ph.D.), **อริยวงศ์ปฏิบัติปฏิบัติอันเป็นวงศ์แห่งพระอริยเจ้า**. กรุงเทพมหานคร: หจก. ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์, ๒๕๕๔.

สุจินต์ บริหารวนเขตต์. **ปรมัตถธรรมสังเขป**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: โอ.เอส.พริ้นติ้งเฮาส์, ๒๕๕๓.

สุเทพ พรหมเลิศ. **พระไตรปิฎกศึกษา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๕๒.

สุภีร์ ทุมทอง. **สติปัฏฐาน ๔** ต้นทางนำไปสู่มรรคผลนิพพาน. กรุงเทพมหานคร: ฟองทองเอนเตอร์ไพรส์ พิมพ์, ๒๕๕๙.

หุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๖๐.

อุทัย บุญเย็น. **พระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา**. กรุงเทพมหานคร: บริษัทสำนักพิมพ์โพธิเนตร จำกัด, ๒๕๔๕.

(๓) วิทยานิพนธ์:

พระบุญธรรม อธิจิตโต (สีระสา). “การศึกษาจิตและเจตสิกในจิตตานุปัสสนาภาวนา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

พระไพบูลย์ วิบุโล (สุดใจ). “ศึกษาอินทรีย์สังวรในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

พระมหาสมนึก เตชปญฺโญ (สินสุทธิ). “ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างขั้น ๕ กับอายตนะ ๑๒ ในการเจริญวิปัสสนาภาวนาในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

พระวิสุทธิญาณเมธี (ไพบูลย์ กตปุญฺโญ). “ศึกษาอิริยาบถเดินในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

พระวรรณะ มหาคมภิโร (ไตน้อย). “ศึกษาวิธีการนำเสนอเรื่องอายตนะ ๖ ในหนังสือทวาร ๖ ของทันตแพทย์ สม สุจิรา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก ภาษาบาลี

ฉปฺปณโกปมสูตรฺต พระไตรปิฎกภาษาบาลี
พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐

เม โภ ทํ วิณํ อารธา”ติ, ตสฺส ทํ วิณํ อารเธยฺยํ. ตเมณํ เอวํ วเทยฺยํ “อัย
 โช ธา ภนฺเต วิณา, ยสฺสา เอโส สทฺโท เอวฺรชนีโย เอวํกมนีโย เอวํมทนีโย
 เอวํมุจฺจนีโย เอวํพณฺธนีโย”ติ. โส เอวํ วเทยฺย “อลํ เม โภ ทาย วิณาย, ตเมว
 เม สทฺทํ อารธา”ติ. ตเมณํ เอวํ วเทยฺยํ “อัย โช ภนฺเต วิณา นาม อนนฺทสมฺภารา
 มหาสมฺภารา, อนนฺเทหิ สมฺภาเรหิ สมารทฺธา วทฺติ.”^๑ เสยฺยถึทํ ? โทณฺณจ ปฏิจฺจ
 จมฺมณฺจ ปฏิจฺจ ทณฺฑณฺจ ปฏิจฺจ อุปฺชารณฺจ จ ปฏิจฺจ ทนฺตฺติโย จ ปฏิจฺจ
 โทณฺณจ ปฏิจฺจ ปุริสสฺส จ ทชฺชํ วายามํ ปฏิจฺจ, เอวํภํ ภนฺเต วิณา นาม
 อนนฺทสมฺภารา มหาสมฺภารา อนนฺเทหิ สมฺภาเรหิ สมารทฺธา วทฺติ”ติ. โส ทํ วิณํ
 ทสฺสา วา สทฺธา วา ผาเลยฺย, ทสฺสา วา สทฺธา วา ทํ ผาเลทฺวา สกฺลิกํ สกฺลิกํ
 กเรยฺย, สกฺลิกํ สกฺลิกํ กริทฺวา อกฺคินา ทฺเหยฺย, อกฺคินา ทฺทิตฺวา มสฺสี กเรยฺย,
 มสฺสี กริทฺวา มหาวาเต วา โอปฺนเนยฺย,^๒ นทฺธิยา วา สีมฺโสทาย ปวาเหยฺย, โส
 เอวํ วเทยฺย “อสฺสํ กิรายํ โภ วิณา นาม, ยถेว”^๓ ยงฺกิณฺจ วิณา นาม,
 เอตฺถ ปณายํ^๔ ชโน อติเวลมฺปมฺตฺโต ปลาพิโต”ติ.^๕ เอวเมว โช ภิกฺขเว ภิกฺขุ รุปํ
 สมฺนฺเนสฺสํ^๖ ยาวทา รุปสฺส คติ, เวทนํ สมฺนฺเนสฺสํ ยาวทา เวทนาย คติ, สณฺณํ
 สมฺนฺเนสฺสํ ยาวทา สณฺณาย คติ, สงฺขารํ สมฺนฺเนสฺสํ ยาวทา สงฺขารานํ คติ,
 วิญฺญาณํ สมฺนฺเนสฺสํ ยาวทา วิญฺญาณสฺสํ คติ, ตสฺส รุปํ สมฺนฺเนสฺสโต ๖ เป ๖
 สณฺณํ...สงฺขารํ...วิญฺญาณํ สมฺนฺเนสฺสโต ยาวทา วิญฺญาณสฺสํ คติ. ยมฺปิ สฺสํ ทํ โหติ
 “อหน”ติ วา “มมณ”ติ วา “อสมฺ”ติ วา, ตมฺปิ ตสฺส น โหติ”ติ. นวํ.

๑๐. จปฺปาณโกปมฺสฺสุต

[๒๔๗] เสยฺยถาปี ภิกฺขเว ปุริโส อรฺกคฺคโต ปกฺกคฺคโต สรวณํ ปวิเสยฺย, ตสฺส
 กุสณฺณกา เจปี^๗ ปาเท วิชฺฌเยยฺย, สรปฺตฺตานี ปกฺกคฺคฺตานี^๘ วิเสชฺชยฺย. เอวํ หิ โส

๑ ก. จรติ ๒ ส.อ. โอปฺนเนยฺย ๓ ส. ยถेวํ, อ. ยถेวํ

๔ จ. เอตฺถ จ ปณายํ, อ.ม. เอตฺถ จ มหาชโน ๕ จ.ม. ปลฺพิโต

๖ จ. สมฺเนวฺสฺสํ. เอวมฺปริปี ๗ จ.ม. เจว

๘ จ. สรปฺตฺตานี จ คตฺตานี, ม.อ. อรฺกคฺคฺกานี คตฺตานี

ส่งสุด] ๔. จตุตถปณณาสก ๔. อาสีวีตวค ๑๑. จปฺปาณโกปมฺสฺส ๑๘๓

ภิกฺขเว ปุริโส ภิกฺขโสมฺมตฺตํ ตโตนินฺทํ ทฺวํ โทมนสฺสํ ปฏฺฐิเวทเยถ.^๑ เอวเมว
 โช ภิกฺขเว อีเธกฺโข ภิกฺขุ คามคโต วา อรณฺณคโต วา ลภฺติ วตฺตารํ “อญฺจ
 โช อายสฺมา เอวํการี เอวํสมาจาโร อสฺสจฺคามกณฺณโก”ติ. ตํ “กณฺณโก”ติ^๒ อิติ
 วิทิตฺวา สํวโร จ อสํวโร จ เวทิตฺวา.

กตญฺจ ภิกฺขเว อสํวโร โหติ? อิทฺธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ จกฺขุณา รุปํ ทิสฺวา ปิยฺรूपे
 รุปํ อธิมุจฺจติ, อปฺปิยฺรूपํ รุปํ พฺยาปชฺชติ, อนุปฺปฏิจกฺกตฺตํ จ วิหริติ ปรีตฺตเจตฺโส.
 ทญฺจ เจโตวิมฺมตฺตํ ปณฺณาวิมฺมตฺตํ ยถากฺกํ นปฺปชานาติ, ยตฺตสฺส เต อปฺปนฺนา
 ปาปกา อกฺขลา ฐมฺมา อปริเสสา นีรชฺฌนฺติ. โสเตน สทฺทํ สุตฺวา. ฆาเนน กนฺธํ
 ฆายิตฺวา. ชีวฺหยา รสํ สายิตฺวา. กาเยน โสณฺฑพฺพํ ผุสฺสิตฺวา. มนฺสา ฐมฺมํ วิญฺญา
 ปิยฺรूपํ ฐมฺเม อธิมุจฺจติ, อปฺปิยฺรूपํ ฐมฺเม พฺยาปชฺชติ, อนุปฺปฏิจกฺกตฺตํ จ วิหริติ
 ปรีตฺตเจตฺโส. ทญฺจ เจโตวิมฺมตฺตํ ปณฺณาวิมฺมตฺตํ ยถากฺกํ นปฺปชานาติ, ยตฺตสฺส เต
 อปฺปนฺนา ปาปกา อกฺขลา ฐมฺมา อปริเสสา นีรชฺฌนฺติ.

เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว ปุริโส จปฺปาณเก กเหตฺุวา นานาวิสเย นานาโคจเร ทฬฺหยา
 รชฺชฺยา พนฺธเยยฺ, อหิ กเหตฺุวา ทฬฺหยา รชฺชฺยา พนฺธเยยฺ. สํสุมาริ^๓ กเหตฺุวา
 ทฬฺหยา รชฺชฺยา พนฺธเยยฺ. ปกฺขี กเหตฺุวา ทฬฺหยา รชฺชฺยา พนฺธเยยฺ, กุกฺกุโร
 กเหตฺุวา ทฬฺหยา รชฺชฺยา พนฺธเยยฺ. สิกาลิ^๔ กเหตฺุวา ทฬฺหยา รชฺชฺยา พนฺธเยยฺ.
 มกฺกฏฺโถ กเหตฺุวา ทฬฺหยา รชฺชฺยา พนฺธเยยฺ, ทฬฺหยา รชฺชฺยา พนฺธิตฺวา มชฺฌ
 คณฺจํ กริตฺวา โอสชฺเชยฺ. อถ โช เต ภิกฺขเว จปฺปาณกา นานาวิสยา นานาโคจรา
 สกํ สกํ โคจรวิสยํ อาวิญฺเจยฺ, อหิ อาวิญฺเจยฺ “วมฺมิกํ ปเวกฺขามิ”ติ, สํสุมาริ
 อาวิญฺเจยฺ “อุกํ ปเวกฺขามิ”ติ, ปกฺขี อาวิญฺเจยฺ “อาภาสํ เทสฺสามิ”ติ, กุกฺกุโร
 อาวิญฺเจยฺ “คามํ ปเวกฺขามิ”ติ, สิกาลิ อาวิญฺเจยฺ “สํวตฺถํ ปเวกฺขามิ”ติ, มกฺกฏฺโถ
 อาวิญฺเจยฺ “วนํ ปเวกฺขามิ”ติ. ยทา โช เต ภิกฺขเว จปฺปาณกาชฺฌตฺตา อสฺส
 กิลนฺตา, อถ โช โย เนสํ ปาณกานํ พลวตโร อสฺส, ตสฺส เต อนฺวตฺเตยฺ

๑ จ.ม. ปฏฺฐิเวทียะ ๒ ม. ตํ “อสุจิกามกณฺณโก”ติ

๓ จ.ม. สํสุมาริ

๔ จ.ม. สิงคาลิ. เอวํปริปิ, ส. อาวิญฺเจยฺ

๑๘๔

สยุตนิคาย สฬายตนวคค

[๑ สฬายตน

อนุวิธาเยยฺยํ วสํ คจฺเจยฺยํ. เอวเมว โข ภิกฺขเว ยสฺส กสฺสจฺจิ ภิกฺขุโน กายคตาสติ
อภาวิตา อพหุสฺสีกตา, ตํ จกฺขุํ อวิณฺณติ มนาปียสฺส รุเปสฺส, อมนาปียา รุปา ปฏิกูลา
โหนติ ฯ เปว ชิวฺหา อวิณฺณติ ฯ เปว มโน อวิณฺณติ มนาปียสฺส ฐมฺเมสฺส,
อมนาปียา ฐมฺมา ปฏิกูลา โหนติ. เอว โข ภิกฺขเว อสฺวโร โหติ.

กถณฺจ ภิกฺขเว สฺวโร โหติ, อิทฺ ภิกฺขเว ภิกฺขุ จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวา ปิยฺรูเป
รูปे นาทิมฺหฺจจฺติ, อปฺปิยฺรูเป รูปे น พฺยาปชฺชติ, อฺปฏฺฐจิตกายนฺติ จ วิหฺรติ
อฺปฺปมาณเจตฺโส. ตณฺจ เจโตวิมฺุตฺติํ ปณฺณาวิมฺุตฺติํ ยถากฺกํ ปชานาติ, ยตฺถตฺส เต
อฺปฺปนฺนา ปาปกา อกฺุสฺสา ฐมฺมา อปริเสสา นิรุชฺฌนฺติ ฯ เปว ชิวฺหาย วสํ
สยิตฺวา ฯ เปว มนฺสา ฐมฺมํ วิณฺณาย ปิยฺรูเป ฐมฺเม นาทิมฺหฺจจฺติ, อปฺปิยฺรูเป
ฐมฺเม น พฺยาปชฺชติ, อฺปฏฺฐจิตกายนฺติ จ วิหฺรติ อฺปฺปมาณเจตฺโส. ตณฺจ เจโตวิมฺุตฺติํ
ปณฺณาวิมฺุตฺติํ ยถากฺกํ ปชานาติ, ยตฺถตฺส เต อฺปฺปนฺนา ปาปกา อกฺุสฺสา ฐมฺมา
อปริเสสา นิรุชฺฌนฺติ.

เสยฺยถาปี ภิกฺขเว ปุริโส จปฺปาณเก กเหตุวา นานาวิสเย นานาโคจเร ทฬฺหาย
รชฺชฺยา พนฺธเยยฺ, อหิ กเหตุวา ทฬฺหาย รชฺชฺยา พนฺธเยยฺ. สํสุมารํ กเหตุวา
ทฬฺหาย รชฺชฺยา พนฺธเยยฺ ปกฺขี กเหตุวา ทฬฺหาย รชฺชฺยา พนฺธเยยฺ. กุกฺกุโร
กเหตุวา ทฬฺหาย รชฺชฺยา พนฺธเยยฺ. สิกาลํ กเหตุวา ทฬฺหาย รชฺชฺยา พนฺธเยยฺ.
มกฺกฏฺฏํ กเหตุวา ทฬฺหาย รชฺชฺยา พนฺธเยยฺ, ทฬฺหาย รชฺชฺยา พนฺธิตฺวา ทฬฺเห
ชีเล วา ฅมฺภ วา อฺปฺนิพนฺธเยยฺ. อถ โข เต ภิกฺขเว จปฺปาณกา นานาวิสยา
นานาโคจรวา สกํ สกํ โจจรวิสฺยํ อวิณฺณเจยฺยํ, อหิ อวิณฺณเจยฺยํ “วมฺมิกํ ปเวกฺขามิ”ติ,
สํสุมารํ อวิณฺณเจยฺยํ “อฺกฺกํ ปเวกฺขามิ”ติ, ปกฺขี อวิณฺณเจยฺยํ “อาภาสํ เทสฺสามิ”ติ,
กุกฺกุโร อวิณฺณเจยฺยํ “คามํ ปเวกฺขามิ”ติ, สิกาลํ อวิณฺณเจยฺยํ “สวฺถิกํ ปเวกฺขามิ”ติ,
มกฺกฏฺฏํ อวิณฺณเจยฺยํ “วนํ ปเวกฺขามิ”ติ, ยทา โข เต ภิกฺขเว จปฺปาณกาชฺฌตฺตา
อสฺสุ กิลนฺตา, อถ ตเมว ชีลํ วา ฅมฺภ วา อฺปฺติฏฺฐเจยฺยํ อฺปฺนิสํเทยฺยํ อฺปฺนิปชฺชเยยฺยํ.
เอวเมว โข ภิกฺขเว ยสฺส กสฺสจฺจิ ภิกฺขุโน กายคตาสติ ภาวิตา พหุสฺสีกตา, ตํ
จกฺขุ นาวินฺณติ มนาปียสฺส รุเปสฺส, อมนาปียา รุปา น ปฏิกูลา โหนติ ฯ เปว

สั่งทุก] ๔. จตุตถปณาสก ๔. อาสีวิสวศก ๑๑. ยวกลาปีสุตต ๑๘๕

ชีวหา นาวินฉติ ๖เป ๖ มโน นาวินฉติ มนาปีเยสุ ฐมเมสุ, อมนาปียา ฐมมา
น ปฏิกลา โทนติ. เอว โข ภิกขเว สวโร โทติ.

“ทเพหุ ชีเล วา ฐมเก วา”ติ โข ภิกขเว กายกตาย สติยา เอตํ อธิวจัน.
ทสมุมาทิต วา ภิกขเว เอวํ สิกขิตัพพํ “กายกตา โน สติ ภาวีกา ภวิสสติ
พหุลีกตา ยานีกตา วตถกตา อนุจิจิตา ปริจิตา สุตमारทฐา”ติ. เอวํ หิ โว
ภิกขเว สิกขิตัพพนติ. ทสมํ.

๑๑. ยวกลาปีสุตต

[๒๔๘] เสยฺยถาปี ภิกขเว ยวกลาปี จาตุมฺมหาปเด นิกฺขิตฺตา อสฺส, อถ จ
ปฺริสา อากฺขเจยฺยํ พฺยาภฺกิตฺตา, เท ยวกลาปี จหิ พฺยาภฺกิตฺติ ทนฺนํ, เอวํ
หิ สา ภิกขเว ยวกลาปี สุตฺตา อสฺส จหิ พฺยาภฺกิตฺติ ทนฺนํ, อถ สุตฺตโม
ปฺริโส อากฺขเจยฺยํ พฺยาภฺกิตฺโต. โส ทํ ยวกลาปี สุตฺตมาย พฺยาภฺกิตฺยา ทนฺนํ,
เอวํ หิ สา ภิกขเว ยวกลาปี สุตฺตตรา อสฺส สุตฺตมาย พฺยาภฺกิตฺยา ทนฺนํ,
เอวเมว โข ภิกขเว อสฺสทฺวา ปุถุชฺชนํ จกฺขุสมิ ทนฺนํ มนาปามนาเปหิ รุเปหิ
๖เป ๖ ชิวฺหาย ทนฺนํ มนาปามนาเปหิ รสฺสํ ๖เป ๖ มนฺตฺมิ ทนฺนํ
มนาปามนาเปหิ ฐมเมหิ. สเจ โส ภิกขเว อสฺสทฺวา ปุถุชฺชนํ อายตฺติ ปนฺพทฺวาย
เจเตติ. เอวํ หิ โส ภิกขเว โมฆปฺริโส สุตฺตโร โทติ, เสยฺยถาปี สา ยวกลาปี
สุตฺตมาย พฺยาภฺกิตฺยา ทนฺนํ.

ภุทฺตปฺพํ ภิกขเว เทวาสฺรสงฺกามํ สมฺปพฺยุโฬหํ อโหสิ. อถ โข ภิกขเว
เวปจิตฺติ อสฺรินฺโท อสฺเร อามนฺเตสิ “สเจ มาริสา เทวาสฺรสงฺกามํ สมฺปพฺยุโฬหํ
อสุรา ชินฺนํ, เทวา ปราชินฺนํ, เยน นํ สกฺกํ เทวานมินฺทํ กณฺจปณฺจเมหิ
พนฺธเนหิ พนฺธิตฺวา มม สนฺติเก อาเนยฺยถ อสฺรปฺรณ”ติ. สกโกปี โข ภิกขเว
เทวานมินฺโท เทเว ทาวตฺเตสิ อามนฺเตสิ “สเจ มาริสา เทวาสฺรสงฺกามํ สมฺปพฺยุโฬหํ
เทวา ชินฺนํ, อสุรา ปราชินฺนํ, เยน นํ เวปจิตฺติอฺสฺรินฺทํ กณฺจปณฺจเมหิ
พนฺธเนหิ พนฺธิตฺวา มม สนฺติเก อาเนยฺยถ สฺฐมํ เทวสภน”ติ. ทสมิ โข ปน

ภาคผนวก ข ภาษาไทย

ฉัปปาณโกปมสูตร ภาษาไทย

พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬา, ๒๕๓๙

๒๖๒ พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค [๑. สฬายตน

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุทั้งหลายเหมือนกัน ย่อมคันหารูปตลอดคตติแห่งรูปที่มีอยู่
ค้นหาเวทนาตลอดคตติแห่งเวณาทที่มีอยู่ ค้นหาสัญญาตลอดคตติแห่งสัญญาที่มีอยู่
ค้นหาสังขารตลอดคตติแห่งสังขารที่มีอยู่ ค้นหาวิญญาณตลอดคตติแห่งวิญญาณที่มี
อยู่

เมื่อภิกษุนั้นคันหารูป ฯลฯ สัญญา ... สังขาร ... เมื่อภิกษุนั้นค้นหา
วิญญาณตลอดคตติแห่งวิญญาณที่มีอยู่ ความถือว่า ‘เรา’ ‘ของเรา’ ‘มีเรา’ ของ
ภิกษุนั้นไม่มีเลย”

วิไลปมสูตรที่ ๙ จบ

๑๐. จัปปาณโกปมสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยสัตว์ ๖ ชนิด

[๒๔๗] “ภิกษุทั้งหลาย บุรุษมีร่างกายเต็มไปด้วยแผลพุพอง เข้าไปสู่ป่าหยาภา
แม้ถ้ำหน่อหยาภาดำเท้าของเขา ใบหยาภาบาดร่างกายที่พุพอง เมื่อเป็นเช่นนั้น
บุรุษนั้นพึงเสวยทุกข์โทมนัสเหลือประมาณเพราะเหตุนี้แม้ฉันใด

ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน จะไปสู่บ้านหรือจะไปสู่ป่าก็ตาม
จะมีผู้ทักท้วงว่า “ท่านรูปนี้ทำอย่างนี้ มีความประพฤติดังนี้ เป็นผู้ไม่สะอาด
เป็นดุจหนามคอยทิ่มแทงชาวบ้าน”

เธอทั้งหลายรู้ว่า “ภิกษุนั้นเป็นดุจหนาม” แล้วพึงทราบความสำรวมและ
ความไม่สำรวมต่อไป

ความไม่สำรวม

ความไม่สำรวม เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เห็นรูปทางตาแล้ว ย่อมยินดีในรูปที่น่ารัก ย่อมยินร้าย
ในรูปที่ไม่น่ารัก เป็นผู้ไม่ตั้งมั่นกายคตาสติ มีปริตตจิตอยู่ และไม่รู้ชัดเจโตวิมุตติ
และปัญญาวิมุตติตามความเป็นจริง อันเป็นที่ดับไปโดยไม่เหลือแห่งธรรมที่เป็น
บาปอกุศลเหล่านั้นที่เกิดขึ้นแล้วแก่เธอ

สังยุต] ๔. จตุตถปัณณาสก์ ๔. อาสีวิสวรรค ๑๐. จัปปาณโกปมสูตร ๒๖๓

ฟังเสียงทางหู ... ตมกลิ่นทางจมูก ... ลิ้มรสทางลิ้น ... ถูกต้องโผฏฐัพพะทางกาย ... รู้แจ้งธรรมารมณ์ทางใจแล้ว ย่อมยินดีในธรรมารมณ์ที่น่ารัก ย่อมยินร้ายในธรรมารมณ์ที่ไม่น่ารัก เป็นผู้ไม่ตั้งมั่นกายคตาสติ มีปริตตจิตอยู่ และไม่รู้จักเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติตามความเป็นจริง อันเป็นที่ดับไปโดยไม่เหลือแห่งธรรมที่เป็นบาปอกุศลเหล่านั้นที่เกิดขึ้นแล้วแก่เธอ

ภิกษุทั้งหลาย บุรุษจับสัตว์ ๖ ชนิดซึ่งมีที่อยู่ต่างกัน มีที่หากินต่างกัน แล้วผูกด้วยเชือกที่เหนียว คือ จับงูแล้วผูกด้วยเชือกที่เหนียว จับจระเข้แล้วผูกด้วยเชือกที่เหนียว จับนกแล้วผูกด้วยเชือกที่เหนียว จับสุนัขแล้วผูกด้วยเชือกที่เหนียว จับสุนัขจิ้งจอกแล้วผูกด้วยเชือกที่เหนียว จับลิงแล้วผูกด้วยเชือกที่เหนียว ขมวดเป็นปมไว้ตรงกลางแล้วจึงปล่อยไป

ลำดับนั้น สัตว์ทั้ง ๖ ชนิดซึ่งมีที่อยู่ต่างกัน มีที่หากินต่างกันเหล่านั้นพึงดึงไปสู่ที่หากินและที่อยู่ของตน ๆ คือ

งูดึงไปด้วยต้องการว่า “จักเข้าไปสู่จอมปลวก”

จระเข้ดึงไปด้วยต้องการว่า “จักลงน้ำ”

นกดึงไปด้วยต้องการว่า “จักบินขึ้นสู่อากาศ”

สุนัขดึงไปด้วยต้องการว่า “จักเข้าบ้าน”

สุนัขจิ้งจอกดึงไปด้วยต้องการว่า “จักเข้าป่าช้า”

ลิงดึงไปด้วยต้องการว่า “จักเข้าป่า”

เมื่อใดสัตว์ทั้ง ๖ ชนิดนั้นต่างก็จะไปตามใจของตน พึงลำบาก เมื่อนั้นสัตว์เหล่านั้นก็พึงตกอยู่ในอำนาจ ไปตามสัตว์ที่มีกำลังกว่า แม้ฉันทิ ข้อนี้อีกฉันนั้นเหมือนกัน กายคตาสติที่ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งไม่เจริญ ไม่ทำให้มากแล้ว

ตาย่อมฉุดภิกษุนั้นไปในรูปที่น่าพอใจ รูปที่ไม่น่าพอใจเป็นของน่าเกลียด ฯลฯ

ลิ้นย่อมฉุด ฯลฯ

ใจย่อมฉุดภิกษุไปในธรรมารมณ์ที่น่าพอใจ ธรรมารมณ์ที่ไม่น่าพอใจเป็นของน่าเกลียด

ภิกษุทั้งหลาย ความไม่สำรวมเป็นอย่างนี้แล

ความสำรวม

ภิกษุทั้งหลาย ความสำรวม เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เห็นรูปทางตาแล้ว ไม่ยินดีในรูปที่น่ารัก ไม่ยินร้ายในรูปที่ไม่น่ารัก เป็นผู้ตั้งมั่นกายคตาสติ มีอัปปมาณจิตอยู่ และรู้ชัดเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติตามความเป็นจริง อันเป็นที่ดับไปโดยไม่เหลือแห่งธรรมที่เป็นบาปอกุศลเหล่านั้นที่เกิดขึ้นแล้วแก่เธอ ฯลฯ

ลัมมรสทางลิ้น ฯลฯ

รู้แจ้งธรรมารมณ์ทางใจแล้ว ไม่ยินดีในธรรมารมณ์ที่น่ารัก ไม่ยินร้ายในธรรมารมณ์ที่ไม่น่ารัก เป็นผู้ตั้งมั่นกายคตาสติ มีอัปปมาณจิตอยู่ และรู้ชัดเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติตามความเป็นจริง อันเป็นที่ดับไปโดยไม่เหลือแห่งธรรมที่เป็นบาปอกุศลเหล่านั้นที่เกิดขึ้นแล้วแก่เธอ

ภิกษุทั้งหลาย บุรุษจับสัตว์ ๖ ชนิดซึ่งมีที่อยู่ต่างกัน มีที่หากินต่างกัน แล้วผูกด้วยเชือกที่เหนียว คือ จับงูแล้วผูกด้วยเชือกที่เหนียว จับจระเข้แล้วผูกด้วยเชือกที่เหนียว จับนกแล้วผูกด้วยเชือกที่เหนียว จับสุนัขแล้วผูกด้วยเชือกที่เหนียว จับสุนัขจิ้งจอกแล้วผูกด้วยเชือกที่เหนียว จับลิงแล้วผูกด้วยเชือกที่เหนียว แล้วผูกติดไว้ที่หลักหรือเสาอันมั่นคง

ลำดับนั้น สัตว์ทั้ง ๖ ชนิดซึ่งมีที่อยู่ต่างกัน มีที่หากินต่างกันเหล่านั้นพึงดึงไปสู่ที่หากินและที่อยู่ของตน ๆ คือ

งูดึงไปด้วยต้องการว่า “จักเข้าจอมปลวก”

จระเข้ดึงไปด้วยต้องการว่า “จักลงน้ำ”

นกดึงไปด้วยต้องการว่า “จักบินขึ้นสู่อากาศ”

สุนัขดึงไปด้วยต้องการว่า “จักเข้าบ้าน”

สุนัขจิ้งจอกดึงไปด้วยต้องการว่า “จักเข้าป่าช้า”

ลิงดึงไปด้วยต้องการว่า “จักเข้าป่า”

สังยุต] ๔. จตุตถปัณณาสก์ ๔. อาสีวิสวรรค ๑๑. ยวกลาปิสูตร ๒๖๕

เมื่อใดสัตว์ทั้ง ๖ ชนิดนั้นต่างก็จะไปตามใจของตน ฟังลำบาก เมื่อนั้นสัตว์เหล่านั้นฟังยืนฟัง นั่งฟัง นอนฟังหลักหรือเสานั้น แม้ฉันใด ข้อนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน กายคตาสติที่ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเจริญ ทำให้มากแล้ว

ตาย่อมไม่จุตภิกษุนั้นไปในรูปที่น่าพอใจ รูปที่ไม่น่าพอใจย่อมไม่น่าเกลียด ฯลฯ

ถิ่นย่อมไม่จุต ฯลฯ

ใจย่อมไม่จุตภิกษุนั้นไปในธรรมารมณ์ที่น่าพอใจ ธรรมารมณ์ที่ไม่น่าพอใจ ย่อมไม่น่าเกลียด

ภิกษุทั้งหลาย ความสํารวมเป็นอย่างนี้แล

คำว่า **หลักหรือเสาอันมั่นคง** นี้เป็นชื่อของกายคตาสติ

เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า “กายคตาสติเราทั้งหลาย จักเจริญ ทำให้มาก ทำให้เป็นดุจยาน ทำให้เป็นที่ตั้ง ตั้งไว้เนื่อง ๆ สัมสมแล้ว บรรารกเสมอดีแล้ว”

ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงสำเหนียกอย่างนี้แล”

ฉัปปาณโกปมสูตรที่ ๑๐ จบ

๑๑. ยวกลาปิสูตร

ว่าด้วยฟ่อนข้าวเหนียว

[๒๔๘] “ภิกษุทั้งหลาย ฟ่อนข้าวเหนียว บุคคลกองไว้ที่ถนนใหญ่สี่แยก ลำดับนั้น บุรุษ ๖ คนถือไม้คานเดินมา พวกเขาช่วยกันนวดฟ่อนข้าวเหนียวด้วยไม้คานทั้ง ๖ อัน ฟ่อนข้าวเหนียวนั้นถูกนวดอย่างดีด้วยไม้คาน ๖ อันอย่างนี้ ต่อมา บุรุษคนที่ ๗ ถือไม้คานเดินมา เขาเพียงนวดฟ่อนข้าวเหนียวนั้นด้วยไม้คานอันที่ ๗ ฟ่อนข้าวเหนียวนั้นถูกนวดด้วยไม้คานอันที่ ๗ เพียงถูกนวดดีกว่าอย่างนี้ แม้ฉันใด บุรุษชนผู้ไม่ได้สดับก็ฉันนั้นเหมือนกัน

ภาคผนวก ค อรรถกถาภาษาไทย

ฉัปปาณโกปมสูตรัตถัณณา อรรถกถาภาษาไทย

อรรถกถาภาษาไทยฉบับมหาจุฬา, ๒๕๕๓

๑๐. จัปปานโกปมสูตรวณณนา

พรรณนาพระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยสัตว์ ๖ ชนิด

[๒๔๗] ในพระสูตรที่ ๑๐ บัณฑิตพึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ คำว่า **มีร่างกายเต็มไปด้วยแผล (อรุคฺคฺโต)** ได้แก่ ตัวมีแผล ชื่อว่า **ปุกฺกคฺคฺโต (มีร่างกายพอง)** เพราะแผลเหล่านั้นนั้นแล เน่าเฟะ คำว่า **ป้าหญาคา (สรวน)** ได้แก่ ปามีหนาม คำว่า **เมื่อเป็นเช่นนั้น (เอวเมว โข)** ความว่า บุคคลผู้ทุศีล บัณฑิตพึงทราบว่าเป็นเหมือนคนมีตัวเต็มไปด้วยแผล ทุกข์ที่เกิดแก่ภิกษุผู้ถูกเพื่อนสพรหมจารีในที่นั้นๆ กล่าวอยู่ว่า “ผู้นั้นเป็นผู้กระทำความผิดเหล่านี้ๆ” พึงทราบเหมือนทุกข์โทมนัสที่เกิดขึ้นแก่บุรุษนั้น ผู้ถูกหน่อหญ้าคาแทง และมีตัวถูกใบไม้ที่มีคม ซึ่งเปรียบด้วยคมดาบบาดเอา

คำว่า **จะมีผู้ชักหัว (ลภติ วตฺตาร)** ความว่า จะได้ผู้ชักหัว คำว่า **ทำอย่างนี้ (เอวฺการี)** ความว่า เป็นผู้กระทำความชั่วกรรม และทุตกรรมเป็นต้น เห็นปานนี้ คำว่า **มีความประพฤติอย่างนี้ (เอวฺ สฺมาจาโร)** ความว่า ผู้มีโคจรเห็นปานนี้ ด้วยอำนาจแห่งโคจร ๓ ประการเป็นต้น คำว่า **เป็นผู้ไม่สะอาดเป็นคุดหนามคอยทิ่มแทงชาวบ้าน (อสุจิกามกณฺฏโก)** ความว่า ชื่อว่าเป็นผู้ไม่สะอาด เพราะความหมายว่าไม่หมดจด ชื่อว่าเป็นเลี่ยนหนาม เพราะความหมายว่าทิ่มแทงชาวบ้าน เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า **เป็นคุดหนามคอยทิ่มแทงชาวบ้าน**

คำว่า **นก (ปฺกฺขี)** ได้แก่ นกหัสติลิงค์ คำว่า **จึงปล่อยไป (โอสฺสขฺเขยฺย)** ได้แก่ พึ่งปล่อยไป คำว่า **พื้งติง (อาวิญฺเญยฺยุ)** ได้แก่ พึ่งจุดมา คำว่า **จักเข้าไป (ปฺเวกฺขามิ)** ได้แก่ จักเข้าไป คำว่า **จักบินขึ้นสู่อากาศ (อากาศํ เทสฺสามิ)** ได้แก่ เราจักบินไปสู่อากาศ

ก็บรรดาสัตว์เหล่านั้น ภูมิความประสงค์จะเข้าไปสู่จอมปลวกด้วยคิดว่า “เราจะเอาขนดขดให้กลมแล้วนอนหลับ” จะซึ่มีความประสงค์จะลงสู่ น้ำ ด้วยคิดว่า “เราจะเข้าไปสู่โพรง ในที่ไกลแล้วนอน” นกมีความประสงค์จะบินไปสู่อากาศ ด้วยคิดว่า “จัก

สังยุต]

๔. อาสีวิสวรรค ๑๐. จัปปาณโกปมสูตรวณณนา

๑๖๕

เที่ยวไปให้สบายในท้องฟ้า” สุนัขบ้านมีความประสงค์จะเข้าไปสู่บ้าน ด้วยคิดว่า “เราจักคุ้ยขี้เถ่าในเตาไฟ นอนรับความอบอุ่น” สุนัขจึงจอกมีความประสงค์จะเข้าไปสู่ป่าช้า ผีดิบ ด้วยคิดว่า “เราจะเคี้ยวกินเนื้อมนุษย์ และจกนอนเหยียดหลัง” ลิงมีความประสงค์จะเข้าไปสู่ป่าใหญ่ ด้วยคิดว่า “เราจะขึ้นต้นไม้สูง วิ่งเล่นไปตามทิศต่างๆ”

คำว่า **ฟังตาม (อนุวิธาเยยฺย)** ได้แก่ ฟังตามไป

พระบาลีว่า **อนุวิธาเยยฺย** ก็มี ความว่า ฟังคล้อยตาม ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า “สัตว์ทั้ง ๖ นั้นฟังไป ในที่ (ที่เขาประสงค์จะไป) นั้นนั่นแล” ในคำว่า **ก็ฉนั้นนั่นเหมือนกัน (เอวเมว)** มีอธิบายดังต่อไปนี้ **อายตนะ ๖ ประการ** ฟังเห็นเหมือนสัตว์ ๖ ชนิด **ค้นหา** ฟังเห็นเหมือนเชือกที่เหนียว **อวิชชา** ฟังเห็นเหมือนปมในท่ามกลาง (ที่ขมวดไว้) ในทวารใดๆ อารมณ์มีกำลังมาก อายตนะนั้นๆ ย่อมเหนียวอารมณ์นั้นเข้ามา

แต่พระผู้มีพระภาคทรงนำอุปมานี้เปรียบเทียบกับสิ่งที่จะฟังเห็นสมกัน หรือ ด้วยสามารถแสดงให้เห็นความต่างกันแห่งอายตนะทั้งหลาย ใน ๒ อย่างนั้น **เมื่อว่า ด้วยสิ่งที่เห็นสมกันก่อน** กิจแห่งอุปมาจะไม่มีอีก แผนกหนึ่งต่างหาก ส่วนในพระบาลีเท่านั้น จึงจัดเป็นอุปมา แต่**เมื่อว่าโดยการแสดงให้เห็นความต่างกันแห่งอายตนะ** จึงเป็นอุปมาดังนี้ ธรรมดว่าดูนี้ ไม่ชอบอยู่ในที่เย็นและที่เดียน ในภายนอก แต่ในเวลาเขาเข้าไปสู่ที่กองหยากเยื่อ ที่กรูกรังไปด้วยหญ้าและใบไม้ และจอมปลวกเป็นต้น เท่านั้นแล้วนอน จึงยินดี ถึงความเป็นสัตว์มีอารมณ์เป็นหนึ่ง ฉันทได้ แม้จักขุนี้ก็ฉนั้นนั่นเหมือนกัน มีอารมณ์ไม่เสมอกัน ย่อมไม่ยินดีที่ราบเรียบ มีฝาเรือนที่ทำด้วยทองคำเป็นต้น ไม่ปรารถนาจะดู แต่ชอบในสิ่งที่วิจิตรด้วยรูป และวิจิตรด้วยดอกไม้ และเครื่องเถาเป็นต้นเท่านั้น เพราะว่า เมื่อตาไม่พอ (ไม่ยอกดู) ในที่เช่นนั้นก็ยังอยากเปิดหน้าดู

แม้จะซ้อออกไปข้างนอก มองไม่เห็นสิ่งที่ตนจะจับกินได้ ย่อมหลับตาคลานไป แต่เวลาใดลงไปในน้ำชั่ว ๑๐๐ วา เข้าไปสู่โพลงแล้วนอนในเวลานั้น จิตของมันก็

๑๖๖

อรรถกถาสังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค

[๑. สฬายตน

อารมณ์เป็นหนึ่ง หลับสบาย จันใด แม้โสตประสาทนี้ก็จันนั้นเหมือนกัน มีช่องเป็น
ที่อาศัย อาศัยอากาศกระทำความชอบใจเฉพาะในช่องหูเท่านั้น อากาศที่อยู่ในช่องหู
นั้นแล ย่อมเป็นปัจจัยในการฟังเสียงของโสตประสาทนั้น แม้อากาศที่ไปรงก็ควร
เหมือนกัน ก็เมื่อบุคคลทำการทอ้งบ่นภายในถ้ำ เสียงจะไม่ทะลุผนังถ้ำออกมา
ข้างนอกได้เลย แต่จะออกมาตามช่องของประตูและหน้าต่าง ภาตุกระทบต่อๆ กันมา
(คลื่นอากาศ) กระทบโสตประสาท จึงในเวลานั้น คนที่นั่งบนหลังถ้ำก็รู้ได้ว่า “เขา
ทอ้งบ่นสูตรชื่อนั้น”

ถามว่า เมื่อเป็นเช่นนั้น ย่อมมีอารมณ์ที่ประจบเข้านี้หรือคืออารมณ์ที่
ประจบเข้า

ตอบว่า ใช่แล้ว เป็นอารมณ์ที่มาประจบ

ถามว่า ถ้าเมื่อเป็นเช่นนั้น เมื่อเขาตีกลองเป็นต้นในที่ไกล การจะรู้ว่า “เสียงที่
อยู่ในที่ไกล” ไม่ฟังมีหรือ

ตอบว่า ไม่มีหามิได้ เพราะเมื่ออารมณ์มากระทบโสตประสาท อาการที่จะ
รู้ว่า “เสียงอยู่ในที่ไกล เสียงอยู่ในที่ใกล้ อยู่ที่ฝั่งโน้น หรืออยู่ที่ฝั่งนี้” ย่อมมี ชื่อนั้น
เป็นธรรมดา

ถามว่า ธรรมดานี้จะมีประโยชน์อะไร

ตอบว่า (มีคือ) การได้ยินจะมีในที่ที่มีช่องหู เหมือนการเห็นดวงจันทร์ และ
ดวงอาทิตย์เป็นต้นฉะนั้น เพราะฉะนั้น โสตประสาทนั้นจะไม่มีอารมณ์ที่มาประจบ
เลย(ถ้าไม่มีช่องหู)

แม้ปักขีย่อมไม่ยินดี ที่ต้นไม้ หรือที่พื้นดิน ก็เมื่อไถมันบินไป สู่อากาศ
ที่โล่ง เลยไป ๑ หรือ ๒ ชั่วโมง (ชั่วก่อนดินตก) เมื่อนั้นมันก็ถึงความสงบนิ่ง
จันใด แม้ฆานประสาทก็จันนั้นเหมือนกัน มีอากาศเป็นที่อาศัย มีกลิ่นที่อาศัยลม

ลึงยุต]

๔. อาสัวิสวรรค ๑๐. จัปปาณโกปมสุดตวันณนา

๑๖๗

เป็นอารมณ์ จริงอย่างนั้น โคทั้งหลาย เมื่อฝนตกใหม่ๆ จะสูดดมแผ่นดินแล้วแหงนหน้าสู่อากาศสุดดม อีกอย่างหนึ่ง เมื่อมันยังไม่สุดดม ในเวลาเอาเท้าตะกุดดินที่มีกลิ่น จะไม่รู้จักกลิ่นของก้อนดินนั้นเลย

ฝ่ายสุนัขบ้าน เทียวไปภายนอก ไม่เห็นที่ปลอดภัย ถูกขวางด้วยก้อนดินและท่อนไม้เป็นต้น แต่เมื่อมันเข้าไปภายในบ้านแล้วคู้ง่าที่เตาไฟนอน จะมีความสบาย ฉันทใด แม่ลันก็ฉันทนั้นเหมือนกัน มีอาหารที่ได้มาจากบ้านเป็นที่อาศัย มีรสอันอาศัยอาโปธาดุเป็นอารมณ์ จริงอย่างนั้น ภิกษุแม้บำเพ็ญสมณธรรม ตลอด ๓ ยามแห่งราตรี ถือเอาบาตรและจีวรเข้าไปสู่บ้าน เธอไม่อาจรู้รสแม้แห่งของเคี้ยวที่แห่งที่ไม่ชุ่มด้วยน้ำลายได้

แม้สุนัขจิ้งจอก เทียวไปข้างนอก ก็ไม่ประสบความสำเร็จ แต่เมื่อมันเคี้ยวกินเนื้อมนุษย์ที่ปาเข้าผิบบแล้วนอนนั้นแหละ จึงจะมีความสบาย ฉันทใดแม่กายก็ฉันทนั้นเหมือนกัน มีอุปาทินนกกสังขารเป็นที่อาศัย มีโณฏฐัพพะอาศัยปฐวีธาดุเป็นอารมณ์ จริงอย่างนั้น สัตว์ทั้งหลาย เมื่อไม่ได้อุปาทินนกกสังขารอื่น จะนอนเอาฝ่ามือหนุนศีรษะของตนเอง และปฐวีธาดุทั้งที่เป็นภายในและภายนอก ย่อมเป็นปัจจัยของกายนั้น ในการยึดเอาอารมณ์ จริงอยู่ ผู้ไม่ได้นั่ง หรือไม่ได้นอน ไม่สามารถจะรู้ภาวะที่แข็งหรือหนาแห่งที่นอน ที่เขาลาดไว้ดีแล้วหรือแผ่นกระดานแม้ที่วางอยู่ภายใต้ได้ เพราะฉะนั้นปฐวีธาดุ ทั้งที่เป็นภายในและภายนอก จึงเป็นปัจจัยแห่งกายนั้น ในการรู้โณฏฐัพพะได้

แม่ลิง เมื่อเทียวไปบนภาคพื้น ก็ย่อมไม่รื่นรมย์ใจ แต่เมื่อมันขึ้นต้นไม้สูงประมาณ ๗ ศอกแล้วนั่งอยู่ที่คาคบ มองดูทิศน้อยใหญ่ จะมีความสบาย ฉันทใดแม่ใจก็ฉันทนั้นเหมือนกัน ชอบสิ่งต่างๆ มีภวังคจิตเป็นปัจจัย ย่อมกระทำความพอใจในอารมณ์นานาชนิด แม่ที่เคยเห็นแล้ว แต่ภวังค์เดิมย่อมเป็นปัจจัยของใจนั้น เป็นอันว่า ในเรื่องนี้ มีความสังเขปเพียงเท่านี้ แต่เมื่อว่าโดยพิสดาร ความต่างกันแห่งอายตนะทั้งหลายข้าพเจ้าได้กล่าวไว้แล้วในอายตตนิกเทศ ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคนั้นแล้ว

คำว่า **ตาย่อมไม่จุดภิกษุนั้นไป** (คัม จกขุ นาวินฺณติ) ความว่า ในพระสูตรนี้ ท่านกล่าวเฉพาะบุพพภาควิปัสสนาว่า “จักขุ จะไม่จุด (เขา) มา เพราะสัตว์ ๖ ตัว กล่าวคืออายตนะ ผู้กำหนดด้วยอำนาจตัณหา ที่ถูกผูกไว้ที่หลักคือกายคตาสติ ถึงภาวะหมดพยัคแล้ว”

พระสูตรที่ ๑๐ จบ

๑๑. ยวกลาปีสุตตวัฒนนา

พรรณนาพระสูตรว่าด้วยฟ่อนข้าวเหนียว

[๒๔๘] ในพระสูตรที่ ๑๑ บัณฑิตพึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ คำว่า **ฟ่อนข้าวเหนียว (ยวกลาปี)** ได้แก่ ฟ่อนข้าวเหนียว ที่เขาเกี่ยววางไว้ คำว่า **ถือนไม้คาน (พฺยาภฺงฺกิตฺตฺตา)** ได้แก่ มีไม้คานหาบในมือ คำว่า **นวดด้วยไม้คานหาบที่หนา ๖ คาน (จหิ พฺยาภฺงฺกิตฺติ หนฺเยยฺม)** ความว่า ฟาดด้วยไม้คานหาบที่หนา ๖ คาน คำว่า **คนที่ ๗ (สตุตฺโต)** ความว่า เมื่อคนทั้ง ๖ คนเหล่านั้นนวดข้าวเหนียวบรรจุเต็มกระสอบแล้วนำไป คนที่ ๗ อีกคนก็มา คำว่า **พึงถูกนวดดีกว่า (สุหตฺตรา อสฺส)** ความว่า เขาฟาดให้แหลกเพื่อถือเอาสิ่งที่เหลืออยู่ในฟ่อนข้าวนั้น แม้เพียงกลบและฟาง

ในคำนี้ว่า **ก็ฉันนั้นเหมือนกัน (เอวเมว โข)** มีอธิบายว่า อายตนะ ๖ พึงเห็นเหมือนทางใหญ่ ๔ แพร่ง สัตว์ (ผู้ที่เป็นเจ้าของอายตนะ) พึงเห็นเหมือนฟ่อนข้าวเหนียวที่เขาเก็บไว้ที่ทางใหญ่ ๔ แพร่ง อารมณ ๑๘ ประการ คือ อิฏฐารมณ ๖ ประการ อนิฏฐารมณ ๖ ประการ มัชฌัตตารมณ ๖ ประการ พึงเห็นเหมือนไม้คานหาบ ทั้ง ๖ คาน กิเลสที่ปรารภนาภพึงเห็นเหมือนไม้คานหาบที่ ๗ ฟ่อนข้าวเหนียวที่เขาวางไว้ที่ทางใหญ่ ๔ แพร่ง ย่อมถูกไม้คานหาบ ๖ คาน ฟาด ฉนฺโด สัตว์ทั้งหลายก็ฉันนั้นเหมือนกัน ถูกท่อนไม้คืออารมณทั้ง ๑๘ ประการกระทบกระทั่งที่อายตนะทั้ง ๖ ประการ สัตว์ทั้งหลายถูกกิเลสที่ปรารภนาภ กระทบกระทั่งจนอานแล้วเสวยทุกข์มีภพเป็นมูลเหมือนสัตว์ที่ถูกไม้คานหาบคนที่ ๗ ฟาดกระหน่ำให้แหลกฉะนั้น

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ/ฉายา/นามสกุล	: พระสมรรัตน์ รตนสโม (อุปคำ)
ว/ด/ป เกิด	: วันพุธ ที่ ๑๓ เดือน กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๐๐
ภูมิลำเนาที่เกิด	: เลขที่ ๒๕/๑ หมู่ที่ ๒ ตำบลกระหวัน อำเภอบุณฑล จังหวัดศรีสะเกษ
การศึกษาทางโลก	
พ.ศ. ๒๕๒๗	: ประโยคครูพิเศษมัธยม (พ.ม.) กระทรวงศึกษาธิการ
พ.ศ. ๒๕๒๙	: ปริญญาตรีพุทธศาสตรบัณฑิต (พธ.บ.) คณะสังคมศาสตร์ (เอกรัฐศาสตร์ การเมือง การปกครอง) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ ราชวิทยาลัย กรุงเทพมหานคร
การศึกษาทางธรรม	
พ.ศ. ๒๕๒๐	: นักธรรมชั้นเอก สำนักเรียนวัดปทุมคงคา กรุงเทพมหานคร
พ.ศ. ๒๕๒๒	: เปรียญธรรม ๓ ประโยค สำนักเรียนวัดปทุมคงคา กรุงเทพมหานคร
ประสบการณ์ปฏิบัติธรรม	
พ.ศ. ๒๕๕๙	: ณ ศูนย์ปฏิบัติธรรม “ธรรมโมลี” อำเภอปากช่อง จังหวัดนครราชสีมา ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ระยะเวลา ๑ เดือน
พ.ศ. ๒๕๖๐	: ณ ศูนย์ปฏิบัติธรรม “ธรรมโมลี” อำเภอปากช่อง จังหวัดนครราชสีมา ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ระยะเวลา ๔ เดือน
พ.ศ. ๒๕๖๐	: ณ วัดนาหลวง (อภิญาเทสิตธรรม) อำเภอบ้านฝาง จังหวัดอุดรธานี ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ระยะเวลา ๑ เดือน
พ.ศ. ๒๕๖๐-๒๕๖๑	: Mahasi Sasana Yeiktha Meditation Centre Yangon, Myanmar ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ระยะเวลา ๒ เดือน
ประสบการณ์การทำงาน	
พ.ศ. ๒๕๕๙-ปัจจุบัน	: พระวิปัสสนาจารย์ สอนกัมมัฏฐาน ปฏิบัติธรรม วัดคลองตาลอง ตำบลปากช่อง อำเภอปากช่อง จังหวัดนครราชสีมา
พ.ศ. ๒๕๖๐-ปัจจุบัน	: พระวิปัสสนาจารย์ สอนกรรมฐาน ปฏิบัติธรรม วัดจันทิก ตำบลหนองสาหร่าย อำเภอปากช่อง จังหวัดนครราชสีมา
อุปสมบท	: วันที่ ๒๙ เดือน มีนาคม พ.ศ. ๒๕๕๘
สังกัด	: วัดบ้านเตื่อ ตำบลกระหวัน อำเภอบุณฑล จังหวัดศรีสะเกษ
ปีที่เข้าศึกษา	: พุทธศักราช ๒๕๕๙
ปีที่สำเร็จการศึกษา	: พุทธศักราช ๒๕๖๒
ที่อยู่ปัจจุบัน	: วัดคลองตาลอง ตำบลปากช่อง อำเภอปากช่อง จังหวัดนครราชสีมา
เบอร์โทร	: ๐๘๔-๐๙๗-๒๖๒๙
E-mail	: somratranasom132499@gmail.com